

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

Roman iz osemnajstega stoletja.

I. »TOLMINSKA POTRPEŽLJIVOST.«

Nroč julijski dan je kahal tolminsko dolino; omotična soparica je kipela iz polj in travnikov in legala koprenasto ob pobočja gora. Po par tednih južnega vremena je vendar enkrat sinilo lepo jutro. Ali že zgodaj je kazalo, da vreme ne bo zanesljivo, in čim više se je pelo solnce, tem izraziteje so se gostile sopare med Škrbinskim sedlom in Krnskimi pogorjem in so proti poldnevu zakrile s temnimi oblaki ves Kot. Čudovito tiho je bilo vsevprek od Kozlovega roba pa do Bučenice in Senice. Komaj za par hipov je zarezovalo v tišino vikanje uharice vrhu Mohorjevega laza. Od drobnih ptic preganjana je nočna vlačugarica utonila nekje za goro v goščavi, vikanje je zanemelo. Leno, enoglasno je šumela Soča, ko da šumi »bela voda« nekje pod peskom in je trudna in upehana.

Ob vznožju Bučenice, nekako na sredi med Sočo in vasjo Modrejce, je sedel ob uljnaku star človek, oblečen v oglodane hlače iz bukovega blaga in srajco iz domače preje, gologlav in siv ko ovca. Gladkoobrito lice je bilo bolnorumeno; pod odpeto srajco so se prikazovale široke, toda neizmerno koščene prsi. V zapestju je imel starec srajco skrbno zapeto z domačimi, iz preje sukanimi gumbi. Pegaste in žuljave roke so mu počivale na kolenih, mož je z nagnjeno glavo užival pripekajoče solnce. Če pa je zdajpazdaj dvignil glavo, se je prav gotovo vselej ozrl na panje. Izraz tope žalosti mu je ležal na obrazu, morda zato, ker je vedno nanovo videl komaj eno celo vrsto roječih panjev, dočim je bilo jalovih troje vrst. Tako je bilo videti, kakor da mož z nepopisno ljubeznijo boža z vsakim pogledom roječe panje in se nato mimo jalovih zamisli nekam v žalostno daljo, kdove kam.

Zabrenčalo mu je ob ušesu, dvignil je glavo in zamrmral:

»Modrejanka!«

In strmél je za žuželko, ali bo res sedla pred panj, okrašen z nerodno naslikanimi vislicami, o katerih so rekli Modrejani, da so jih napravili samo zase in svoje otroke, ne pa za tujce.

Mož je zadovoljen prikimal in se dobrohotno zagledal na panje. Ob modrejanskem je rojil modrejčanski, označen z nekakim drevesom, ki naj bi bila lipa pred Kraguljevo hišo na Modrejcih. Z

lipe je viselo troje svetopisemsko velikih grozdov cividince, domače trte, ki je rodila Kragulju letnih dvajset bokalov vina. Tolminski panj je predočeval novo cerkev Matere božje na Ilovici. Nesrečni umetnik je bil naslikal vrata previsoko, tako da so morale uboge žuželke lezti pod pragom v svetišče. Mostarski panj je imel za zaščitnico sv. Lucijo. Dvoje luknjic, kateri so bile žuželke skrbno zadelale s strdjo, je naturalistično označevalo martirij rimljanske device. Tudi Zalaščani so imeli svoj panj in sliko rdečepikaste postrvi, očitno zato, ker jim je tolminski grof ob vsaki priliki očital, da mu polove in snedo vse postrvi iz Tolminke. Kamenski panj je karakteriziral umetnik z rumenim kolesom, ki naj bi predstavljalo oni šestdeset funtov težki sir, ki so ga Kamenci plačevali tolminskemu gospodu kot najemnino za planino Zaslap. Poleg jalovih panjev, ljubinskega, podmelškega, volčanskega, kozarškega, loškega in idrijskega, ki so bili vsi več ali manj spretno označeni, je rojil samo še panj, zaznamovan z imenom Križanega, posvečen šestdesetletni ženi sedemdesetletnega gospodarja Gašparja Kragulja, ki je zdaj bolehen slonel ob uljnaku in se solnčil in se žalosten zamišljal kdove kam.

Tedaj se je nekdo nenadoma dotaknil starčevega ramena in pozdravil:

»Lepo rojijo, lepo!«

Starec je okrenil počasi glavo in motril moža, ki je stal za njim. Srednje velik človek je bil, pol mestno, pol kmetiško oblečen. Širokokrajni klobuk je držal v roki, dolgi in svetli lasje so mu padali v potnih kosmih na vrat. Podolgasto obličje je bilo čudno nežno in skoro mladeniško, dasi je par gub pričalo, da mož ni tako mlad. Njegova upognjena postava in vzbočeni hrbet, kakor pri težaku, sta kazala, da bo bliže štiridesetemu, nego tridesetemu letu. Mož očitno ni bil kmet, kajti nežne roke so bile v zapestju razmeroma zelo šibke. Živahnost kretenj in ravnost kolen ter glas, ki je bil nekako tuj in mehak v primeri z govorico domačinov, vse to je dajalo osebnosti čuden izraz nečesa zagonetnega.

Gašpar Kragulj se je trudil, da bi prišleca prepoznal, in je odzdravil:

»Rojijo, kolikor še morejo, čebelice.«

Tujec je sedel na panj ob Kragulju, izvlekel kos tolminskega sira in nož, ostrgal skorjo in začel prirezovati kosček za kosčkom, dočim je starec še vedno gibal z ustnicami in premišljeval, kdo da je.

»Kaj me ne poznate?« je vzkliknil tujec; ob ustnice mu je leglo dvoje ostrih gub, ko se je nasmehnil.

»Peter Duša!« je dejal tedaj starec in se je hitro, nekam skrbno odmaknil. Čudovito je bilo, kako se je starcu hipoma obraz zresnil, kako mu je leglo plaho vprašanje na vse ostro, štiri-voglato lice.

»Postarali ste se,« je začel Duša.

»Postaral,« je jeknil starec z glasom, ki je zvenelo iz njega nekaj rahle nezaupnosti. Postrani je pogledal Dušo in pristavil: »Noge me ne nesejo več.«

»Potrpeti je treba!« je odvrnil Duša tako, kakor da misli vse nekaj drugega. Skoro jezno je dejal starec:

»Jaz sem zadosti dolgo potrpel, bom že še tačas.«

»O, še preveč ste potrneli, oče,« je dejal zdaj toplo in rahlo očitačoče Duša; »drugi ne bi toliko.«

Starec se je očitvidno umiril, molčal je in kimal z glavo. Potem pa je dejal, kakor da govori sam s seboj:

»O svetem Mohorju lani sem znesel petnajst bremen sena. Je rekla Krivčevka: Sedeminsedemdeset sem jih ućakala, osemdeset jih ne bom. Ti jih pa boš, Gašpar, je rekla; pa sem rekel, če je ravno taka, zakaj da jih ne bi. Pa jih ne bom, ne!«

»Žalost in skrbi nesejo človeka,« je dejal Duša.

Starec je kimal z glavo in govoril sam zase:

»V rokah sem že še, v noge ne morem nič več.« In uverjeno je pripomnil: »Kako pa bom kaj prida, če nič v meni ne ostane?«

»Ali ste se pretegnili?«

»Galjoti so hodili po meni,« je odvrnil mirno, brez jeze starec in se zagledal v panje. Za spoznanje pomilovanja je bilo v Dušinem obrazu, ko je dejal:

»Sem slišal nekaj, da so Vas ob vso živino pripravili; ali ste se jim kaj hudo upirali?«

»Ali sem Golja, da se bom upiral?« je odvrnil živahno Kragulj. »Ali se je treba upirati, kadar se polakomijo, pa vzamejo, kakor morejo? Nič se nisem upiral. Saj Bog ve, kako je.« V žalostno obličje je prišlo starcu nekaj rahle rdečice; z roko je zamahnil in dejal: »Glej, iz hleva naravnost v mesnico so jo gnali, živino!«

»Tako delajo vselej, kadar človek roboto zamudi.«

»Ali sem jo zamudil?« je vzkliknil Kragulj.

»Kaj je niste?«

»Do dveh robot v Bilje imajo pravico,« je govoril starec, »obe sem opravil. Pa je hotel Grandent, da opravim še eno. Kako naj jo opravim, če me ni doma? Med sem tovoril v Trbiž, še vedel nisem za povelje.«

»Pa Vam je zato živino vzel? Ali se niste pritožili grofu?«

»Tako me je vprašal, kaj mislim o roboti v Bilje. Ljudje godrnjajo, mu pravim, kako so na izgubi, pa da to meni nič mar ni, ki sem pošteno opravil svoje poti; za tretjo me Grandent ne sme siliti in mi jemati živine. Prebledel je dedec, se k Lahu obrnil, in da sem opravil. Za petdeset cekinov me je kaznoval in še kamenje sem moral voziti za apnenico.«

Tedaj je skočil Duša kvišku in vzkliknil:

»Prav se Vam godi, oče! Zakaj ste taki, da vse potrpite? Naj Vas le grofje in galjoti, še kožo naj Vam potegnejo z glave, trdo, tolminsko. Zdaj veste!«

»Kakor sova vekaš,« je dejal mirno Kragulj. »Star sem in vem toliko kakor ti, ki okrog hodiš in ljudi hujskaš.«

»Ali hujskam, če dopovedujem ljudem, da so neumni, če se ne zmenijo kakor en mož, da bi šli nad Tolmin? Saj mož mi ni žal — naj vas pestijo! — le otroci in žene se mi smilijo, da stradajo.«

»Bog se jih usmili, ali jim jaz jemljem?«

»Zakaj pa ste obljubili, da se ne boste puntali?« je vprašal zbadljivo Duša. Starec je sklonil glavo, par solz mu je zdrknilo po licih in čudovito mehko je govoril:

»Bog mi bo dal mirno zadnjo uro, da sem tisto obljubil.« In kakor prej je začel govoriti skoro sam zase: »V Tolminu smo bili. Komisarji so nas klicali. Doma mi je ležala Tončka; Anca je jokala, da me otrok ne pričaka. Pa sem le šel v Tolmin. V tisti žalosti sem mislil vso pot, katerega da bom, ali grofa ali oskrbnika. Izpraševali so nas pred komisijo, in kar smo rekli, ni bilo prav, grof pa je vse prav dobil. Na sto goldinarjev so me, druge še na več in še zaprli so nekatere.«

Starec je za hip prenehal. Koščene prsi so mu rahlo valovile. Nekako mukoma je govoril:

»Sem že naprej stopil, pa kar mislil sem, da bo zdaj enega konec, toda Bog mi je dal tako žalost zaradi Tončke, da sem obstal. Grof me je vprašal, kaj da hočem. Sem rekel, da bi rad domov šel in da plačam tudi. Sam Bog je dal, da ni branil. Tončko sem našel živo doma, kri in gnoj je pljuvala, v vratu se ji je bilo odprlo. Kar vun

sem šel in sem obljubil, da se ne bom puntal.« Iztegnil je roko proti Soči in pripomnil komaj slišno: »Tja dol sem vržem v vodo tisti nož. Lovrenc ga je hotel pobrati iz vode, pa mu nisem pustil. Potem ga je prod zasul ali odplavila povodenj.«

»Ali ga niste več videli?« je vprašal skoro skrivnostno Duša.

»Ne!« je jeknil starec in strmел znova z odprtimi ustmi nekam predse.

»Ali Vam je slabo?« je vzkliknil Duša. Starec se je stresel, ko da se je vrnil v življenje, se zgani in dejal:

»Nekaj me stisne tu notri in mi ne da sopsti.« In uprl je vprašujoče svoj pogled v Dušo, kakor bi hotel reči:

»Pravijo, da znaš bolnikom pomagati; glej no, pomagaj, daj mi kakih rož.« Duša je obrnil oči v stran, kakor bi ga bil razumel. Starec je jeknil:

»Žlica mleka ostane komaj v meni.«

Duša je nemo prikimal in vprašal čez hip nekam hitro:

»Kaj pa Lovrenc?«

»Tlako dela na Dobravah,« je odvrnil kratko starec. Iz glasu mu je zvenela prvotna nezaupljivost in očitno sredi misli je rekel na glas:

»Da bi le svojeglav ne bil! Tako pa se bojim zanj. Učil sem ga pameti, pa kaj vem, kako je zdaj na svetu. Mladi so drugačni, skoz zid hočejo, kakor bi ne bili ljudje in v rokah božjih.« Tedaj se je zavedel, da je Duša ob njem, in je dejal: »Okrog se potepaš, ali nimaš nobenega dela?«

»Moje delo je tako, da ga Vi, oče, ne razumete,« je odvrnil Duša in vstal, kakor da pojde.

»Pravijo, da ne moliš in da si hudiču zapisan,« je blebetal starec. Duša se je zasmel.

Starec se je razjezil:

»Smeješ se, pa to je res, da je še vselej kaka nesreča, kadar te vidim. Saj mi ni mar, kod hodiš, ampak Lovrenca pusti pri miru!«

Tisti hip je zazvonilo poldne pri Sv. Mavru.

»Oče,« je dejal Duša, »zdaj se bom prekrizal in molil, da ne porečete: s hudičem je v zvezi.« In v resnici je molil. Isti hip je votlo zagrmelo za Bučenico. Ko je Duša odmolil in se ozrl na Kragulja, je ležal na rumenem licu izraz miru in sreče. Starec je napol sanjal.

»Oče,« je vzkliknil Duša, »zdaj pojdem, pa tudi Vi se podvizajte, da Vas ne ujame ploha.«

Starec je nekaj zamrmral in Duša je krenil brez nadaljnjega pozdrava proti Soči, da jo pod Prapetnom prebreds. In ko jo je bredel, je mrmral:

»Zdi se mi, da je Lovrenc vendarle pobral nož iz vode.« In bolestno posmehljiv izraz je zavil

že na sebi tajnostno njegovo lice v še izrazitejšo tajno. Pri studentu, ki tudi najsitnejšega ulakoti, se je Duša napil vode in se vzpel po bregu proti Dobravam, kjer je hitelo do tristo rok, da spravi seno v kupe, preden se ulije ploha.

Stari Kragulj pa je obsedel ob ulnjaku. Telo mu je čudno zlezlo samo vase. Topo je strmел predse in se ni ganil. Komaj vidno so mu drhte ustnice, kakor rosa mu je stopalo na čelo. Tako je sedel mož, o katerem so rekli, da je tolminsko potrpljenje, nem in negiben. Bog ve, kaj je mislil, ali je sploh mislil, ali pa je duša visela v rahli omotici nad vsem, kar je doživel v svojih sedemdesetih letih. Izraz čudne sreče mu je šel čez lice. Morda je gledal tisto srečno uro, ko se je oženil in ga je vzela Testenova Anca, ista, ki je lazil za njo mladi Mohor Kacafura. Menila se je ona za tolminskega babjaka in galjota! Poštena je bila.

Čudovito so se starcu razširile oči, vzdih, dolg in globok je pretresel vse telo. Votlo je zagrmelo. Tedaj je stresla starca njegova Anca, njegova šestdesetletna. Glava mu je padla na rame. Žena je odskočila in divje kriknila:

»Jezus, zdaj mi je še umrl!«

Tisti hip se je usula ploha in je padlo ledenega zrnja za palec. Bilo je mnogo čebelic, ki jih je zalotilo sredi pota in se niso vrstile v ulnjak...

Nad Dobravami, par sežnjev pod ljubinskimi poljem, je široka, za moža visoka duplina, dandanes pribežališče cigánov, v tistem neurju zavetje Mohorju Kacafuri, tolminskih gospodov biriču, ki je užival pri tlačanih glas »domačega« biriča ali galjota. Mohor Kacafura je bil rejen človek, nemaren po postavi in obleki, še nemarnejši v besedah in pogovorih z ženskami. Ta robatost Mohorjeva je bila v pregovoru, kakor je tudi njegova zunanost nehote služila za primero. Že tidve okoliščini dokazujeta, da tlačani niso videli v Mohorju strogo uradnega človeka, nego osebnost kot tako, da so bili v gotovem zmislu Mohorju celo prijazni, bodisi da je opravljal svoj galjotski posel mileje od drugih, bodisi da je bil njihov rojak, rojen Tolminec, in tako jim že po naravi bližji od drugih biričev, katerih nihče se ni mogel ponašati s toliko tipičnimi posebnostmi, kakor že imensko tipični Mohor Kacafura. Tolminci so kleli, Mohor je klel izvirneje. Tolminci so rekli, da naj vzame hudič grofe in galjote. Mohor je menil, da se to lahko zgodi, ampak da mora prej vzeti isti hudič Tolmince z otroki in ušmi vred — kakor se je izrazil — in da se bo to tudi zgodilo in da bi se že bilo zgodilo, če bi v

peklu ne bili v zadregi, kam naj posebe spravijo tolminske jezike. Da je treba tolminske jezike spraviti posebe, in zakaj da jih je treba, to je suponiral Mohor za znano, kakor so Tolminci svojega »novega človeka« prav dobro razumeli in so odgovarjali, da vsi tolminski jeziki ne za- ležejo za Mohorjevega. Mohor je menil, da se s Tolminci ne bo pravdal, in Tolminci so rekli, da se tudi oni ne bodo pravdali z Mohorjem, nego z grofom. Z jeziki? je hotel vedeti Mohor. Da bo že videl, kako in s čim, so rekli.

»Tristo vragov!« je vzkliknil Mohor, skrit v duplini pred dežjem in bliskom, domislivši se originalne debate. »To je grožnja. To je punt, gospod Mohor Kacafura!«

Ko je Mohor samega sebe tako nagovoril, je z roko pogladil nemarne brke, tolsto lice in brado, zamižal in se udobno naslonil ob steno, da je zašumelo seno, ki je ležal na njem. Zunaj je usekal blisk sredi Dobrav v samotni gaber, da se je par nanj obešenih kos zvenčoč razletelo v sosednji kup sena, ki se je v hipu zadimil.

»Gospod Bog! Kolneš, Mohor Kacafura!« se je zdrznil birič, si z navajenostjo otroških let potegnul križ čez lice, stisnil noge tesneje k sebi in zamižal. Ko je par hipov tako mižal, ga je obšla nova bojazen. Segel je v seno po ploščato medeno čutarico, jo nagnil, hlastno pil in jo nato z vso silo vrgel iz dupline. Tako se je umiril, da ni zdaj niti gumba na njem, ki bi mogel privleči blisk v duplino. Potem je gospod Mohor zazdehal, znova zamižal in si dejal, da bo zdaj naprej mislil odtam, kjer je zaključil, da je na Tolminskem punt.

»Mohor Kacafura, ti praviš, da je. Jaz pa te vprašam, ali ne bi mogel biti? Mogel bi. Mohor Kacafura, mogel bi biti! Saj ljudje niso živina. Živina niso, to je ena. Zato se puntajo, to je druga. Stoj! Če se še ne, se bodo, to je tretja, gospod Mohor Kaca-fu-ra! In četrto je, četr-to —«

V nekako omotično meglo so lezle Mohorju misli; še je ponavljal, da bi bilo treba jasnosti k četrti točki, toda odgovor se mu je vselej izlizzal kot jegulja med prsti; končno je Mohor zadremal z občutkom rahle nevolje, da je nekaj, kar ga vznemirja.

Odpri je oči. Pred duplino je stal mož, suh ko kost in koža, oblečen v platneno srajco, skrbno zapeto v zapestju in razvlečeno na prsih. In Mohor Kacafura je slišal:

»Mohor, potep!«

Mohor si je položil desnico ob bok in se vzravnaval.

»Mohor, potep!«

Mohor je široko odprl oči, nato pomežiknil in odprl usta.

»Mohor, potep!« je zavpil oni pred duplino v tretje.

Tedaj je kriknil tudi Mohor:

»Kaj, tudi ti se že puntaš, ti čebelar, ti zlodjevo potrpljenje tolminsko, ti —«

Rezek smeh je vzdramil biriča in je videl, da je sanjal, in je videl, da ni sanjal, kajti pred duplino je stal človek, ki se je smejal:

»Glej, kako nemirno spiš, galjot! Nimaš mirne vesti.«

Mohorju je pošla dobra volja. Skočil je kvišku:

»Duša, ali te še ni vzel zlodej?«

Peter Duša se je zasmejal:

»Galjot, ne vem, če ne bo prej koga drugega.«

Silen tresk je preglušil Petrovo besedo. Čisto blizu je siknila strela. Mohor je odskočil v duplino. Peter Duša pa je izginil; Mohor je videl, da odhaja čez Dobrave, in je slišal njegov smeh.

»Hudiču je zapisan, zato se ne boji ne strele, ne ognja!« je mrmral Mohor in pristavil čez hip:

»S takimi je najbolje, če v miru živiš, gospod Mohor!« In Mohor je sklenil, da se bo vedel v prihodnje proti Duši prijazneje.

Peter Duša pa je prišel ves premočen do senjaka, kamor so se bili zatekli tlačani, kosci in grabice. Dobrave so kosili Vrsneci, Poljubinci, Modrejčani in Lomnjani. Grabile so jih Modrejanke, Idrijčanke, Čiginjke in Volčanke. Vsako drugo leto so jih grabili Doljani. Radi slabega vremena je bil tisto leto pritegnil koscem grofov oskrbnik Grandente tudi Doljane, ki so mrmrali, da morajo oni kositi planine. V Tolminu so jih potolazili, da bodo planine kosili Zatolminci. Ti pa so rekli, da gre njim samo spravljjanje planinskega sena in da jim grof itak že dve leti dolguje po osem soldov od vlak sena in da imajo vrhu tega še težke robote s kamenjem za grofovo apnenico. V Tolminu so bili mnjenja, da se Doljani upirajo in da se Zatolminci puntajo in da naj si sami pripišejo posledice. Očividno z ozirom na te posledice so prišli Doljani kositi Dobrave in se prerekat z Mohorjem, kolikor se jim je sploh še ljubilo.

Peter Duša je stopil v senjak tako nena- doma, da je nekaj žensk zavraščalo. On se je nasmešnil in vprašal kosce in grabice, ali je to red, da vedre brez nadzorstva biričev, na kar je rekla Kraljeva Tina, ki je bila grenka ko pelin, da Mohor že ve, čemu ne vedri rad ž njo pod eno streho.

Peter je menil, da se popolnoma strinja z njo; naj le pove Mohorju, da bo pomnil dušo, ki je zlodej še ni vzel. Potem je ogovoril Doljane, češ, ali ni red lepa reč? Doljani so bili mnenja, da je red lepa reč, zlasti če je vse lepo napisano v bukvah, kako, kje in kdo ima robotati na Dobravah. Tako se je zanihal pogovor na Dobrave in Dobrave so povzročile prepir med Doljani in Poljubinci, ker so Doljani očitali Poljubincem, da so vseh teh zmed krivi oni, ki so se dali upijaniti grofu in so mu v pijanosti prodali Dobrave. Poljubinci so odvrnili, da to vse nič res ni, da so si take čenče izmislili Modrejani, ki so zavistni in škodoželjni, tako da še svojih vislic niso hoteli posoditi. S to trditvijo so se zapletli v hud prepir z navzočo, ko pelin grenko Modrejanko, kateri niso bili kos.

Peter Duša se je medtem smeje preril skozi kosce v temoten kot, izvlekel izpod obleke kos sira, potegnil svojega soseda, resnega in molččega moža, za rokav in dejal:

»Ali bi mi posodil svoj nož, Lovrenc?»

Sosed je izvlekel nož. Duša je ogledoval ostrino in rezilo in pripomnil:

»Kaj ga hraniš v vodi, da ga razjeda rja?»

Sosed je skomizgnil z ramama. Peter je za-

lagal grižljaj za grižljajem v usta. Sosedu je ponudil, pa ni maral. Potem je dejal Peter nekam skrivnostno in zbadljivo:

»Skoro bi rekel, da je tisti, ki je ležal v Soči.«

Lovrenc se je nekam osuplo ozrl na Petra.

»Pa ni ne tisti,« se je očitvidno igral z moževno potrpežljivostjo Peter, »tistega je povodenj odnesla ali pa prod zasul.« Ostro je pogledal soseda v obraz in vzkliknil:

»Glej, tisti nož, mislim, ki ga je tvoj stari pogнал v Sočo!»

»Molči!« je zarenčal mrki sosed. Peter Duša je utihnil. Zunaj je prenehalo liti, vedrilo se je. Nekdo je odprl vrata, v senjak je dahnilo sveže in prijetno. Tlačani, kosci in grabice so se iztisnili iz zatohlosti na plano. Peter je pridržal Lovrenca Kragulja in mu dejal tiho:

»Ali kaj misliš, kdaj bo konec potrpljenja?»

»Čakamo!« je jeknil Lovrenc.

»Čakajte!« je velel Duša in pristavil: »Šime Golja je mnenja, da še ni čas.«

»Ni ne,« je dejal Lovrenc, »pritožili se bomo še enkrat.«

»Le dajte se!« je odvrnil Duša in se porogljivo zasmeljal. Lovrenc se je skoro jezno ozrl nanj. Umel ga je.

(Dalje.)

DR. A. BREZNIK: RAZVOJ NOVEJŠE SLOVENSKE PISAVE PA LEVČEV PRAVOPIS.

(Nadaljevanje iz prejšnjega letnika.)

V. OD LEVSTIKA DO PLETERŠNIKA (1863—1895).

letom 1863. se začne za slovensko pisavo nova doba. Levstik, ki je bil že doslej v vrstah pravopisnih reformatorjev, je nastopil z novim programom: slovenščina naj se v vsem svojem ustroju bliža staroslovenščini. Kar je po različnih slovenskih pokrajinah še starega, naj se zbere in obnovi. Mlajši jezikovni pojavi v živem jeziku naj se umaknejo staroslovenskim zakonom. Tudi hrvaščini kot taki se ne bližajmo več, temveč le v toliko, kolikor ima tudi ona sama še starega na sebi. Kar je zahteval od Slovencev, je zahteval tudi od drugih Južnih Slovanov: vsi se imajo bližati staroslovenščini, ker bi se s tem najlaže približali skupnemu južnoslovanskemu jeziku, o katerem so jezikoslovci (žal da samo slovenski!) v tem času še vedno sanjali.

Kaj in koliko pa naj bi se vzelo iz starega jezika, o tem Levstik ni bil vedno enakih misli. Prvič je bilo število novih oblik odvisno od njegovega znanja staroslovenščine. Čim bolj je njegovo znanje staroslovenščine napredovalo, tem več novih oblik je poglajalo v naši pisavi. Kronološko se da zasledovati, kako se je od stopinje do stopinje poglobljajal v študiju staroslovenščine. Drugič pa ni imel Levstik nobene stalnosti. Oblike, ki jih je danes sprejel, je jutri zavrgel in se poprijel zopet novih.

Zavoljo te nestalnosti je Levstika dobro okrcal Stritar l. 1872. v »Dunajskih sonetih«:

Gospód, despót slovenskega jezika!
Pred nami tí, za tábo mi korákamo;
Po ternji, čez kertíne pót pretákamo, —
Prešírnega nam bog je dal vodníka!

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

Roman iz osemnajstega stoletja.

II. ZAMAKNJENA.

Ura je bila deseta zvečer. Pri Kragulju na Modrejcih je bilo v kuhinji, hiši in v izbi vse polno domačinov, ki so bili prišli kropit pokojnega Gašparja. Bilo je med ljudmi mnogo takih, ki so prišli cele ure daleč od Loga, Idrije, Slapa in Grape, od Rutov in iz Volčanskih hribov, iz Zalaškega in od Ravni. Pokojni je bil svoje čase znana oseba. Njim vsem je bila tudi znana vrsta krivic, ki jih je bil prizadel grofov oskrbnik Grandente Gašparju zadnje čase, in večalimanj so vsi bili uverjeni, da je tudi Gašparjeva smrt posledica nasilstev tolminske gospode.

Možje so sedeli v kuhinji ob ognjišču. Bilo je izrazitih lic med njimi. Tu je bil Anže Rink, krojač in rutar od Sv. Lucije, obligatni »oglednik mrličev«, droban in neznat, toda živahen, šaljiv in zgovoren. Osem otrok da mu doma strada, je povedal že v tretje, in v četrto je dostavil, da je deveti na poti, na kar je menil Valentin Munih, krčmar na Stopcu, mož brez brk in brade, brez obrvi in beloplavih las, ki je bil brez otrok, da to še ni zlo; ampak desetnika da ni treba, če je že eden na Tolminskem, Peter Duša. Gašpar Bizalj iz Kozaršč je menil, da to gotovo ni res, da bi bil Duša desetnik; da on že ve, da ni. To je bil tisti Bizalj, ki je bil prejšnji dan plačal v Tolminu kazen petindvajsetih goldinarjev, češ, da je sekal preklje v prepovedancu na Kolo vratu, dasi se je mož priverjal, da ne bi šel v Kolovrat po preklje, in če bi jih bilo nasekanih cele kupe, in sicer zato ne, ker jih ima bliže na Bučenici.

»Molimo!« je tedaj zamrmral Simon Lužnik iz Bače. Mož je zadnje čase silno pil, in kadar ga je pijača omotila, je venomer ponavljal, da bo nabrusil nož in da pojde v Tolmin. Vsi so vedeli, zakaj pije in grozi z nožem, kajti znano jim je bilo, da mu je edino hčer, pol otroka še, pokvaril neki galjot in da zdaj dekle hira in da je še sramota za dekle in hišo.

»Molimo!« je zamrmral. Nocoj ni bil pijan in je čul, da so bile začele moliti ženske v izbi ob mrliču.

Molili so dober četrt ure. Nekam težko, trdo, nerazločno so izgovarjali besede, prvo poudarili in zadnjo zavlekli. Edini Anže je molil glasno in

razločno, najbrže bolj iz navade kot polobligatna osebnost, nego iz notranje potrebe.

Prenehali so z molitvijo in vzdihnili skoro vsi obenem. Nato so molčali. Tedaj se je oglasil nenadoma in z vsakdanjim glasom Ivan Živec iz Poljubinja ter začel pripovedovati, da je zarubil grof Kavčičevki na Ljubinju, vdovi po Gašparju, ki je ob Svečnici umrl v tolminski ječi, hišo in živino, ker sirota ne zmore globe za pokojnim.

Da je nekaj slišal in da je neki sila denarja, je menil Bizalj, na kar je Živec povedal, da dvestopetdeset cekinov, in kje da naj jih vzame sirota.

»Bolna je in otroci so majhni. Stara pomaga, kar more. Pred tednom je prodala kozo, da bi mladi malo vina kupila, da bi k moči prišla. Pa je hitro ovohal vse galjot in poslal Mohorja z biričema, naj jo, revše staro, v Tolmin priženejo. Samo zinil sem eno, naj imajo usmiljenje z otroki, ki sem nekaj v žlahti po materi, pa so me klicali v Tolmin, da sem biričem branil zapreti jo.«

»Ali so jo potem zaprli?« je vprašal mrko Lužnik. Živec je vzdihnil. Bil je bolehen, pravil je, da ima kostenico.

»Saj veste, kako naredijo ž njimi, z ženami na Dvoru.«

Temen molk je legel nad može. Živec je pripomnil:

»Vsaj ženske naj bi se jim smilile in pa otroci! Glejte, Matku so fanta skoro ubili. Je žlota pobral zeleno hruško na grofovem.«

»Vrag jih vzemi!« je ušlo Anžetu, ki je ljubil svojih devet otrok, vštevši onega, ki je bil šele na poti.

Tedaj je vstopil domačin Lovrenc Kragulj. V Volčah je bil pri fajmoštru zaradi pogreba. Takoj za njim je vstopil visok mož s široko-krajnim klobukom na glavi, pod katerim se je zdelo še mlado obličje precej starejše.

Lovrenc je pozdravil može s svojim navadnim, mirnim glasom. Mladi mož pa si je potegnil klobuk šele ob mrtvaškem odru z glave. Z desnico je segel po oljično vejico, pokropil mrtvega in nato pokleknil na eno koleno. Sprva je molil z očmi, uprtimi v mrliča; nato pa je povetil glavo, ker je opazil, da ga ženske in dekleta radovedno ogledujejo. Njegovo lice je bilo čudovito pravilno

in vendar ni bilo lepo. Nekaj kakor krutost je ležalo v ostrih črtah in krog rahlo upognjenega nosu. Samo za spoznanje je bila spodnja ustnica debelejša od zgornje. Bila je v nekakem nesoglasju z ostrostjo lica in mirno resnostjo čela, ki je bilo iznad nosa med očmi prerezano z dvema gubicama. Skoro magična sila je dihala iz tega bledega obličja, da so dekleta onemela strmel vanj, ki je klečal ob odru. Čisto tiho je bilo v izbi, komaj rahlo je prasketala dogorevajoča sveča ob odru. Tedaj je izpregovorila stara Kraguljeva teta, pol slepa Gašparjeva sestra, na peči:

»Tončka, kje si vendar?«

»Tu,« se je oglasila deklica ob peči. »Kaj bi radi, teta?«

»Glej, oči ima odprte, zatisnite mu jih vendar!«

Kraguljeva Tončka je stopila še s par tovarišicami k odru, potem pa se je vrnila k peči, prišla starko za suho, pegavo roko in dejala polglasno:

»To se Vam je le tako zdelo, teta. Zaprte ima.«

Starka jo je komaj umela, kajti zagledala se je bila nekam pod strop s široko odprtimi očmi, rahlo se tresoča in gibaje z brezzobimi ustnicami.

»Teta,« je rekla Tončka, »ali pojdete spat?«

Tedaj je starka sunkoma iztegnila desnico in kazala nekam v svojo prikazen. Vsi v izbi so bili prepričani, da kaže na mladega moža, ki je klečal ob odru.

»Glejte ga!« je začela starka skoro jokaje govoriti. »Sedeminsedemdesetkrat so ga udarili z devetindevetdesetimi jermeni, sedemkrat čez oči, sedemkrat čez lice. Ljudje božji, ali se vam ne smili? Saj je ves krvav od nog do glave, sama kri, šesttavižentšeststošestinsšestdeset kapljic krvi —«

In kakor da vidi v resnici in da hoče videti še ostreje, si je starka položila levico nad oči in zastokala:

»Jaz ga ne morem gledati, meni se preveč smili. Moj Bog, koliko je to! Šesttavižentšeststošestinsšestdeset.« In starka je krčevito zajokala, si zakrila obraz in drgetala, kakor bi bila mrzlična. Nekaj žensk jo je priskočilo tolažit.

Tedaj se je mladi mož dvignil. Za hip je preletel z očmi vso izbo; za hip je obvisel njegov pogled na ženi rajnega, ki je pristopila in se mu jokaje zahvaljevala, da je prišel kropit; za hip je šinilo nekaj miline čez njegovo obličje, ko se mu je domača hči Tončka zagledala vprašujoče v obraz. Potem pa je naglo stopil k peči, prijel staro teto za roko, jo pritisnil naglo na ustnice, del klobuk na glavo in izginil iz izbe.

Prav tisti hip je bilo čuti iz kuhinje Anžetov glas:

»Še gledat in poslušat jo bomo hodili, ki vidi in vé, česar mi ne vemo.«

Ob odru in v kuhinji je bilo nemo, kakor v pričakovanju. In Anže je pristavil:

»Svetnica je že na svetu, ki je toliko pretrpela.«

Tedaj je stopil oni mladi mož v kuhinjo. Anže, ki je sedel na ognjišču, mu je videl od spodaj gor pod klobuk v obraz. Plamen na ognjišču je ostro rezal v tem obrazu senco od luči. Tedaj je Anže planil kvišku in odskočil za par korakov.

»Jezus Nazarenski! Eden je od mrtvih prišel kropit!«

Čudovit je bil vtis njegovih preplašenih besed. Trudni obrazi mož so se nekako bolešno razživel, ženske v izbi so zastokale in trepetale. Bilo je, kot da v sobi šklepeče z zobmi.

Mladi mož pa je dejal z rahlo ginjenostjo:

»Anže Rink, od mrtvih se nihče ne vrača.

Jaz še nisem umrl.«

»Anže je tepec,« je pripomnil Lovrenc.

Iz izbe se je na vratih zgrnila gruča žensk.

»Zdaj grem, Lovrenc,« je pristavil mladi mož mirno in skoro negotovo.

Obrnil se je proti vratom. Lovrenc je stopil za njim in ga je ustavil. Mladi mož se je okrenil in dejal:

»Nič ji ne pravite, da sem bil tu.«

»Če misliš —« je odgovoril Lovrenc. Toda mladi mož je bil že zunaj in je naglo izginil.

Tedaj se je okrenil Lovrenc in dejal polglasno:

»Umrli še ni, ne. Pa ni dobro, da bi vsi vedeli, da ni. Taka je ta reč, Anže.«

Sestra Tončka ga je potegnila za rokav:

»Kdo je bil?«

»Tvoje žlahte je in moje,« je odvrnil brat.

»Janez?«

»Gradnik,« se je oddahnil Anže.

Tisti hip so vsi vedeli, kdo je bil. Samo stara Kraguljeva teta, ona, ki ji je bil roko poljubil, ni vedela. In vendar ga je gledala neprestano in govorila o njem, kakor o Mesiji, ki pride odrešit zatirane in tlačene...

Preden so se proti polnoči razšli ljudje, ki so bili prišli kropit, je Lovrenc pogostil može in žene in dekleta z domačo medico. Sodček ukuhanega medu iz boljših časov je bil prihranil rajni Gašpar za to priliko. Žene so si šivale mrtvaške srajce cela leta pred smrtjo, moški so mislili v teh težkih časih na kropilce in pogrebce. Bilo je tudi vedro cividinca pri hiši, toda Lovrenc ga je odmenil za pogrebni dan.

Bila je lepa, skoro hladna mlajeva noč. Težka rosa je bila padla. Padla je v tolažbo na lepše vreme. Žito je bilo sicer skoro zgnilo, sadje je bilo odpadlo. Vsaj travo bo spraviti v lepem domov.

»Če nas s tlako ne bodo preveč gonili!« je vzdihnil kmet in manj optimistično je dostavil drugi:

»Le nikar se ne boj, da nas ne bodo.«

In v temen molk je vzdihnilo sredi gluhe noči. Bil je vzdih zemlje po zraku, odpočitku in svobodi. Voda v potoku se je mogla odpočiti, ptica v grmu, zajec pod skalnim robidjem, samo ljudstvo, ki je živelo ob »beli vodi«, se ni smelo, se ni moglo. Ni imelo pokoja in niti nasititi se ni moglo.

Morda je Anže Rink podobno mislil, ko je odprl doma na Mostu vrata v hišo in je zašepetalo iz treh kotov:

»Ata, ali ste prinesli kaj kruha!« In je Anže nato odgovoril:

»Ponoči se spi!«

Potem je mož odložil hleb kruha na mizo, poiskal golido, položil vanjo ježa, pokril posodo, stopil v prvi kot in zašepetal:

»Le spite, jutri bomo jedli meso!«

Potem je stopil Anže v drugi kot in prikimal:

»Meso!«

In ker je družina v tretjem kotu očitno doumela lepo skrivnost, je zaključil Anže:

»In zdaj bomo spali, otročiči, eno urico ali dve, do belega dne.« In sam s seboj zadovoljen se je stisnil skozi nizka vrata v sosednjo sobo, kjer mu je spala žena z dveletnim in z onim, o katerem je sodil Anže, da je na poti.

»Da le desetnik ni,« se je zahvalil Anže že v polsnu in potem je spal pokojno.

To dobro je imel Anže. Spati je mogel in pokojno.

»Jaz mislim, kako bom v grobu lepo spal. Sapo potegnem vase in se iztegnem in spim in lepo se mi zdi, da še živim.«

Anže je imel čudovito mirno vest. Blagoslov otrok!

Šele ko je udarila ena, se je odtrgala zadnja senca iz teme pri Kragulju: mlad fant, Vidučev

Tone iz Prapetnega. Bil je ženin Kraguljeve Tončke, pa niso v Tolminu nič kaj hoteli hiteti s poročnim dovoljenjem. Pač pa je Mohor Kacafura posredoval, da bi dekle prišlo služiti v Tolmin k Locatelliju, »ki je skoro tako bogat ko grof in povrh veseli gospod in prijazen.«

Tone je dejal, da če prijazen gospod hoče dekle, da mu jih lahko njegova žlahta, grofov oskrbnik Grandente odstopi pet, ki znajo gosposko kuhati in govoriti in še marsikaj.

Gospod Mohor je bil mnenja, da bi si Tončka v Tolminu balo zaslužila, pa tudi gosposka prijaznost da bi ne škodila njenim otrokom, če bi jih Tone kaj zredil.

Tone ni nato nič odgovoril. Samo ozrl se je na galjota tako čudno temno, da je Mohor utihnil in se vrnil v Tolmin, potem ko je pri sebi ugotovil, da če hoče Grandente sinic, naj jim sam nastavlja; da Mohorjeva koža ni lim, ki bi se nanjo usedali udarci tolminskih fantov. —

Čudovita besnost je obsla mladeniča sredi tihe noči, sredi modrejčanskega polja. Temna slika je rastla nekje v duši, in kadar je stopala na površje, je ježila mladeniču lase in mu gnala kri v glavo. Skoro opletaje je došel k Soči in jo prebredel, ker je bila zadnja povodenj odnesla brv. Onstran pod Prapetnom je obstal pri čudovitem viru, čigar voda ulakoti. Zajel je vode v perišče, umil si oči in obraz. In ko je tako upokojil gnev krvi, je stopil z vajeno nogo navkreber na prapetniške njive.

Obstal je in se ozrl. Z Modrejca sem se je svetlikalo od Kragulja drobno okno. Fant je razširil roke in skoro zatulil bolesti, slasti in mladosti: »Tončka!«

In zopet ga je obslo gnevno čuvstvo, da je zaškripal z zobmi in zasikal: »Šel bi in ga zaklal, galjota, če ji ne bo dal miru.«

Tiha je bila noč in je spala.

Sredi noči je stal človek in mu ni bilo za počitek.

Krivi so bili oni v Tolminu. Ali morda klic krvi?

V spavajoči naravi glas nemirne krvi... Krví, ki ji kratijo blagoslov miru ob otrocih. —

III. BRATA.

Nedeljskega popoldne je bilo, okrog petih, ko je sedel na Pečinah v svoji hiši ob orehovi mizi kmet Andrej Laharnar. Pred njim na mizi je ležala debela knjiga. Kmet je glasno bral, slovkoval in ponavljal slednji stavek. Tako-le je čital:

»Tedad so le vkup sbrali vfi Israelfki Starifhi, inu so prihlhi v' Ramat k' Samuelu, inu so rekli k' njemu: Pole, ti li fstar poftal, inu tvoji Synovi nehodio po tvoih potih: *Satu poftavi eniga Krajlja zhes nas, de nas fodi, kakor vfi Ajdje imajo.«

Mož je za hip dvignil glavo in se ozrl skozi okno in se zagledal onstran preko idrijske doline in zamrmral:

»Hentaj, Občnar že zopet pestuje!«

Čudovito je bilo videti kmetov obraz. Kakor neka notranja veselost, nekako zanosno in pokojno zadovoljstvo je ležalo v njem. Samo zdajpa zdaj je zadrhtelo nad obritimi ustnicami kakor neljuba misel. Oči so bile mirne, ali nekam bodeče, visoko čelo, prehajajoče v plešo, se je nekam trudoma grbančilo. Mož se je za dober čas zagledal skozi okno, nato se je sunkoma prebudil iz toposti in nadaljeval:

»Inu Samuel je vŕe Belfede GOSPODINE timu folku povedal, kateri je od njega eniga Krajla proŕsil: *Letu bo tiga Krajla Prauda, kateri bo zhes vas goŕpodoval: Vashe Synuve bo on jemal k' ŕvoim Kullam, inu Iesdizom, kateri pred njegovimi Kulli bodo tékali, inu h' Kapitanom, kateri bodo njegove Nyve orali, inu k' Shenzom, v' njegovo shetou, inu de bodo Arnoshe, inu kar k' njegovim Kullam Ilifhi, delali. Valhe Hzhhere pak bo on jemal, de bodo Apotekarice, Kuharice, inu Kruha pekine. Valhe ner bulŕhe Nyve inu Vinograde inu Olifke Verte, bo on jemal inu ŕvoim Hlapzom dajal. On bo tudi od valhe Sejtve inu Vinogradov deŕsetino jemal, inu ŕvoim Kamrarjem inu Hlapzom dajal. Inu Valhe Hlapze inu Dekle, inu valhe ner lepŕhe Hlapzhizhe, inu valhe Olle, bo on jemal, inu shnymi ŕvoje della opraulal. Inu od valhe zhréde bo on deŕsetino jemal, inu vy bote morali njegovi Hlapzi biti —«

Ta hip so zunaj zaŕkripala vrata, teŕek korak se je oglasil, in že je nekdo pritislil na kljuko. Andrej je okrenil glavo in zaprl knjigo. Izraz rahle nevolje, da ga motijo, mu je ŕinil éez obraz, toda le za hip. Ko je ugledal znano, skrbipolno lice svojega brata Štefana, so mu sinile oči v gorki vdanosti.

»Glej, ti si!« je rekel in prikimal z glavo, »Kaj, se ti je kobila popravila?«

Štefan Laharnar je moléede sedel na drugi konec mize in dejal:

»Še vpraŕaŕ, Andrej!«

»Kaj, ti je poginila!« je vzkliknil Andrej in se obrnil s celim telesom proti bratu. Štefan ni odgovoril. Kroteé v sebi nevoljo je moléal nekaj hipov, nato pa je rahlo udaril ob mizo in dejal skoro néžno kakor otrok:

»To mi povej, ali ni to greh? Celo uro puŕstijo razgréto živinée na deŕju! Pa zakaj? Ker galjotu po pravici poveŕ, da nimaŕ robotati. Za eno besedo, za pravico.« In nekako proseée, kot da priéakuje od brata soéutne pritrditve, je pre-

nehal in uprl oči v njegovo mirno lice. Toda brat se je bil éudno žalosten zagledal v rumenkasto usnje knjige, ki je bila vanje vtisnjena kronana podoba cesarja Maksimilijana I.

»Ti samo bukve bereŕ,« je nadaljeval Štefan oéitajoée, »z Bandelom se ŕe zbesediŕ, o galjotih v Tolminu pa ne zineŕ nobene. Glej no, vsaj svetuj mi, ali naj grem v Tolmin h grofu, da mi ŕkodo povrnejo. Kaj misliŕ, da jo bodo?«

Tedaj je dvignil Andrej nekam sunkoma glavo in rekel trdo in nevoljno: »Ali boŕ z jezo konja oŕivil, da si tak kot mlad fant!«

»Vsi ne moremo biti kot ti,« je odvrnil Štefan. »Ti laŕe trpiŕ, sam si in brez druŕine. Ti gledaŕ svoje bukve in ti mine éas. Pa bi zdajle gledal moje bukve doma! Ona in otroci joéejo že celo popoldne. Sem rekel, nedelja gor, nedelja dol, ob mraku bom mrcino kar na vlake naloŕil in pod Laz zapeljal. Pa naj ŕe mene ŕentviŕki s priŕznice vrŕe, da sem ajd, kakor ti.«

»Bandel je vééji ajd kot jaz in ti,« je oŕivel Andrej. »Jaz že vem, kakŕen ajd je. Tako uéi, da je sedma zapoved: odrajtuj davke. Pa to ni zapisano. Zato tako uéi, ker ima brata davkarja. Potep, Boga slepari in vas, ki ga posluŕate.«

Obraz je moŕu zardel. Potrkal je z desnim palcem na knjigo in nadaljeval:

»Bukve berem, zato pa vem! Tebi je galjot konja konéal, mene je pri pŕenici udaril, da mi je ni ostalo niti za seme. Pravdaj se z moénim, ée moreŕ in ée misliŕ, da bo pomagalo. Jaz pravim, da ne bo.«

»Andrej,« je vzkliknil brat, »to mi reci, kako da nam Bog ne pomaga? Takŕne krivice, pa kakor da ga ni!«

»Neumno govoriŕ,« je odvrnil Andrej. »Ali je Bog napravil deŕsetino? In opravke in davke? Mari ni povedal Samuelu, kako da bo, ko so hoteli imeti ljudje kralja? Zdaj imamo kralja in deŕsetino in smo suŕnji. Suŕnji pa nimajo pravice.«

»Ali so v Tolminu kralji?« je zategnil Štefan, »ali je že vsak galjot?«

Andrej je za hip pomislil in nato dejal:

»Tako je, kakor sem rekel. Naŕ kralj je cesar na Dunaju, tolminski pa so njegovi kamrarji in hlapci in teh hlapcev hlapci smo mi!«

»Glej, potem nas vendarle hlapci zatirajo!« je vzkliknil Štefan. Andrej se je razvnel:

»Pa bi bili prej na to mislili, da bo kralj hlapce postavil in da bodo hlapci vas zatirali.«

»Andrej,« je dejal Štefan, »lepo te prosim, tako govoriŕ, da bi ti otroci ubeŕžali. Ali se kmetje s cesarjem pravdamo? Jaz že vem! Cesar je élovek

kot mi in ima srce. Samo galjoti ga nimajo in pa taki potepi, kakršen je šentviškega brat. Zdaj veš!»

Andrej je odvrnil nekako vdano mirno in tožeče:

»Pa se pravdajte! Saj se že sto let. Če bo kaj pomagalo!»

Štefanu je privrela nevolja do vrhunca in je vzkliknil:

»Tebe nisem gospodar. Ti si brez srca. Seveda, če bi bil ti v Lužnikovi koži in bi gledal hčer, kako so mu jo pokvarili, da bo vse življenje sirota, in da bi ti enkrat pomislil, kako so Kavčiču na Poljubinju naredili, pa starega Kragulja po krivici ob vse pripravili, še ob življenje, pa Martina Muniha pobili, pa tistega mladega fanta iz Grape, tistega Gradnika, ki se jim skriva, pa kako nas potepi še cesarju tožijo, da se puntamo in ne opravljamo svojih pisanih opravkov, pa kako tepejo ženske in sedemletne otroke —«

Zopet je zagorel Andreju obraz in je prekinil brata:

»Vse vem!« In čudno slovesno je čez hip dejal, z desnico se dotaknivši knjige pred seboj: »En levit je bil. So mu ženo končali. Pa jo je razsekal na štiri dele in okoli poslal. Pa so vstali in so pomorili skoro ves Benjaminov rod. Za eno ženo so jih.«

»Glej,« je zavpil Štefan, »to je prav tako, kakor če bi se mi vsi vzdignili za Lužnikovo.«

»Le vzdignite se,« se je vznevoljil Andrej. »Kdo se bo vzdignil za tvoje otroke, kadar vas razženejo? Kdo se je vzdignil za Munihovo ženo in Goljevega sina?»

Štefan je vstal.

»Danes ni opravka s teboj,« je dejal.

Andrej je tudi vstal. Nekako nemiren je bil. Čutil je, da je napačno omenil zgodbo o levitu. Dvignil je svoje blagohotno oko v brata in pripomnil:

»Zaradi konja, sem rekel. Brez živali ne moreš. Nekaj goldinarjev lahko utrpim. Ali veš kje za kako mrho?»

»Vedel bi že,« je dejal Štefan. »Zlataper na Idriji mi ponuja.«

»Kupi!« je odvrnil kratko Andrej. »V Tolmin pa ne hodi!«

»Vse naj človek pretrpi molče, po tvoje?« je menil že v tretje Štefan. Andrej ga je prijel za roko in potegnil nazaj k mizi ter dejal:

»Misli na otroke! Kadar bo čas, boš že videl. Enkrat bo prišlo zares. Pa vse to je v božjih rokah. In kadar pride, ne sili med prve! Zaradi otrok, glej, in žene!«

Štefan je začuden strmел bratu v oči, in ko je opazil v njih nekaj mehkega, vlažnega, je sedel za mizo. Andrej pa je postavil na mizo hleb kruha in bokal vina in brata sta se zatopila v miren pogovor o gospodarstvu, o novi, strožji prepovedi glede novine, o zadnji Andrejevi globi, ker je kljub strožji prepovedi sekal novino, dasi je iztrebil iz senožeti samo nekaj kamenja, obraslega z leskovjem in robido. Potem sta se pomenila, kako v Tolminu pobirajo letos desetino od žita v blagu; nato sta prešla na domačega župnika Bandela in njegovega brata dacarja v Gorici, kako grozi, da pride rubit vse Tolmince, ker ne plačujejo davka od mesa, in da je prosil celo za vojake, ki naj ustrahujejo deželo.

Tisti hip je dvignil Andrej glavo. Vrata so bila zaškrpala. Na vratih je stal Peter Duša in je pozdravil. V čudni zadregi se je ozrl Andrej na brata. S hitro kretnjo je namignil Petru, naj ne govori takoj. Peter ga je umel in dejal:

»Glej ga no, Štefana! Tu sedi, doma pa žena in otroci v skrbah, kam da je šel. Bi vsaj povedal, da greš na Pečine.«

»Kaj nisem povedal?« je vzkliknil Štefan in vstal.

»Morda si, pa te niso slišali,« je dejal neprijetno Peter. Štefan se je kratko poslovil. Z Zlatoperjem naj se zgovori radi konja, mu je naročil Andrej in ga odpravil. Potem je vrata skrbno zaklenil in pripomnil:

»Ne zna se krotiti. Ni treba, da bi že zdaj vse vedel.«

»Tudi zanj pride čas,« je pripomnil hladno Duša. Moža sta nekaj hipov molčala, potem sta začela govoriti tiho in tajno. —

Štefan Laharnar pa se je spustil po griču navzdol na Roče. Mračilo se je že; v mehko, hladno modrino je pokopana ležala dolina in polje ob bregih Idrijce in Soče v onem kotlu, kjer se reki stečeta v eno in rijeta potem čudovito ozko strugo do Podsel. Laharnar je lomil deloma kar po sredi gošče navzdol in je prišel na senožeti in polja ali rute nad vasjo Ročami, baš ko je zazvonilo večer na Idriji. Snel je široki klobuk. Hotel je moliti, a ni mogel. Samo kakor čudna milina je obšlo njegovo srce. Čudovito je zagorela zarja, od leve in desne je brnelo ostro petje murnov, glas zvona je valovil in odmeval preko doline, kakor da zveni daleč in visoko onstran Idrijce v gozdovih pod pečjo, ki so pravili o njej, da je tam luknja, ki pelje v pekel.

Misel na bajno pečino je zbudila v Štefanu misel na otroke. Že stokrat so vprašali, kdo da zveni tam gori.

»Izgubljena duša,« je odgovarjal. »In kako dolgo bo zvonila?« so hoteli vedeti. — »Še sto let,« je odgovarjal. — »Ali je sto toliko?« je dvignila mala Terezica roko s tremi prsti. Tako jo je videl Štefan ta hip in spomnil se je Lužnikove in drugih.

In namesto da bi se prekrižal, je zaklel. —

Tako je rastla tiste čase v tisoč srcih iz bolesti ljubezni temna strast, jeza in strah za ljubljene in je vzklopala ob vsakem novem nasilju dvakrat močnejša in je izpreminjala po naravi plašne, pasivne in dobrohotne ljudi v srčne, drzne obupance.

Baški Lužnik, ki je pil in se pijan pridušal, da nabrusi nož in da pojde v Tolmin, ni bil edini,

ki je mislil takisto. Bili so, ki so brusili sekire, kose, krivače in rončelice, bili so, ki so zjutraj vstajali in niso vedeli, ali ne bodo zvečer legli spat s krvavimi rokami; bili so — in teh je bilo vendar še več — ki so v jutro molili, naj jim Bog prizanese, da ne bi morali ubijati tistega dne.

Toda celo ti so molili mlačno in niso verjeli v moč molitve, sluteč, da enkrat napoči tisto jutro in tisti večer...

Tako je mislil tudi Štefan in je bil nemiren, zadirljiv in togoten.

Ko je dospel domov, je izvedel, da niso ne žena, ne otroci povpraševali po njem...

(Dalje.)

FRAGMENTI IZ TRENTARSKEGA ŠTUDENTA.

MONOLOG.

Kaj je sreča? Pergamentov črke
odgovora mi ne dajo, gledajo me mrke.
Pa si sam odgovor skujem,
pa si sam odgovor izmodrujem —
vržem
se v življenje in odgovor vtržem.

Da, v življenje! Ah, pa mati
čaka, da bi videla me maševati!
Ali srce naj, ali naj njo poslušam

in rdeči klic krvi zatreti skušam?

Žrtev
prevelika je. Živ biti mrtev!

Pojdi, misel, pojdi v gore,
mater! povej: Tvoj sin ne more
srcu dati svojemu povelja,
da bi ga vmirila tvoja želja —
poti
druge se mu živo smejejo naproti! —

SERENADA.

Noč si je razpletla svoje kite črne,
v temo njenih las smeji se luna,
biser v nje: tu tam z nebá se zvezda vtrne. —
V Padovi pod temnim oknom poje struna:

Oči prečnih čar
je videl scholar
in je zaželel, da bi mu svetile,
svetile, svetile,
življenje sladile.

Vtolaži mu srce,
nemirno ne ve,
kje srečo bi svojo dobilo,

dobilo, dobilo,
če je iz tvojih oči ne bo pilo.

O čuj, o čuj moj klic,
ti cvet lepotic:
scholarju se lepa prikaži,
prikaži, prikaži
in mu hrepenenje vtolaži! —

Izhrepenele so pod prsti vbrano strune,
zamrl je zadnji hrepeneci glas —
v ponosnem oknu v zlatem svitu lune
prikazal se scholarju milostno je smehlajoč
obraz — —

Joža Lovrenčič.

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

Roman iz osemnajstega stoletja.

IV. OTROCI.

Gregor Kobal, krčmar Podseli, je bil že drugo leto vdovec. Bil je trd človek. Solza ni mogel videti. Rajna je bila mehkega srca in ji ni bilo dobro pri njem. Zapustila mu je sina Vrbančka in hčerko Mičco. Sina je oče ljubil. Grofovski v Tolminu so mu ga bili povozili in mu zmelj nogo. Z zobmi je škripal otrok od bolečine, toda jokal ni. Zato je očetu prirastel k srcu in Mičca je vsak dan tožila stari materi, zakaj da ni ona hroma, da bi oče potem tudi njo bolj maral. Kobal je dajal voznikom pripręgo tostran in onstran klanca in točil grofovo vino tistim, ki so vozili mimo in se tu ustavljali, da odpočijejo ali da dajo zbošenega konja podkovat Kobalovemu sosedu kovaču Jurju Šavliju.

Deževnega in mrzlega večera — planine je bilo pobelilo — se je ustavil Podseli tršast in nizek voznik, čigar kletev je bila čudno ostra in tako nemarna, da je kovač v kovačnici zamrmral, preden je ugledal voznika:

»Birič je, ki ne plačuje dela, ali pa Locatellijev hlapec. Ali pa je Grahovski Golja,« je zaključil in stopil iz kovačnice.

Bil je Grahovski Golja, prekupec z živino in voznik. Bil je sirov človek, bahač in nasilnež, tihotapec in slepar, pijanec in pretepač, strah kmetov in biričev. Pravili so, da je lastno ženo zadavil.

Obroč na sprednjem kolesu mu je bil počil. Zato je klel kovače in železo. Šavli je menil, da bo v eni uri kolo zopet gotovo, na kar je Golja odgovoril, da plača kakor cesar, samo delo naj bo trdno in ne kakor z vrvjo privezano.

Andrej Golja je odracal v Kobalovo krčmo. Notri je sedel Kobal s trgovcem iz Podmelca, Antonom Božičem. Trideset goldinarjev je dolgoval tolminskemu Locatelliju. Locatelli je hotel po sili v enem tednu denar. Božič se je bil napravil v Gorico k neki svoji teti, ki so govorili o njej, da ima denar. Pa je bila reč taka, da Božič sam ni vedel, ali tista teta še živi. Da bi mu bil domači župnik Murovec prav rad posodil, pa da sirota sam nič nima, je menil Božič, ki je bil tudi cerkovnik. Kobal je potrdil, da je povsod trda za denar. Tedaj je vstopil Andrej.

»Tega vprašaj, ti ne bo treba v Gorico hoditi,« je dejal Kobal. Božič je zmajal neverno z glavo:

»Ima, pa ne da.«

Andrej Golja se je hrupno usadil sredi sobe, zamežikal in vzkliknil:

»O jej, kdo bo nocoj v Melcih avemarijo zvonil, ko se ti, Tone, klatiš po svetu?«

»Jo bo že moja Cilka,« je odvrnil Božič.

»Tvoja Cilka je dekle, da malo takšnih,« je pristavil Golja nekam dobrotljivo in sedel k mizi ter velel krčmarju:

»Bokal vina postavi na mizo, da bo kaj pijače in da kaj zaslužiš, Kobal.«

In ko je odhajal, je še zavpil za njim:

»Ampak to si zapomni, Kafol si ti in ne Kobal, Kafol.« Zasmel se je, ker je vedel, da Kobal ne sliši rad imena Kafol. Nato je položil desnico Božiču na rame:

»Tvoja Cilka, hahaha! Glej, tebi bi ne prisodil take hčere. Prodaš jo lahko grofovskim za lep denar.«

»Saj treba mi ga je, prav res!« je menil Božič. Golja je vręel pest goldinarjev na mizo in se krohotal:

»Poglej, še grof ga ne vrže tako.« In prekanjeno se krohotaje je govoril:

»To vse lahko zapijeva nocoj in še eno tako pest, pa se mi ne bo poznalo.«

»Glej,« se je ojunačil Božič, »trideset goldinarjev mi posodi, kaj bi zapijal.«

»Ne posojam!« je dejal rezko Golja, da je Božiča zbolelo v srce in je jecljal:

»Saj sem menil le za šalo.«

Kobal je postavil na mizo vina. Golja je spravil denar in pil. Nato je porinil posodo pred Božiča:

»Posojam ne, za vino pa plačam. Pri moji duši, da ga ne popiješ, kolikor ga plačam. Pij!«

Božič je pil. Še nekaj rahlega upanja, da bi mu Golja vendarle posodil, da mu ga je morda sam Bog poslal, je čutil in se je delal čim prijaznejšega. Menil je, da ga hoče Golja menda upijaniti. Da ga tudi bo, je odgovoril Golja in pozval Kafola, naj prinese še en bokal, ter se je krohotal. Božič je pil previdno in menil, da mora

v Gorico in po kaj. Golja se je pridušil, da ga ne pusti v Gorico, temuč da ga vzame na vozu s seboj v Podmelec. Božič je vstal, da pojde.

»Sedi!« je velel Golja resno in se obrnil h Kobalu, češ, zakaj da sili Božič v Gorico, na kar je Kobal odvrnil, da anti Golja sam ve in se iz vseh le norčuje.

Golja se je pridušil, da se ne norčuje. Ampak, da on ne posoja, da ni Locatelli, ki živi od odeluštva. Ali da zdaj vesta, Kobal in Božič, kaj je Golja?

Segel je v žep in naštel trideset goldinarjev na mizo ter jih potisnil pred Božiča.

»Posodiš?« je vzkliknil Božič radosten.

»Posojam ne!« je menil dosledno Golja in se porogal: »Dam ti, ker jih je ravno trideset, prav toliko, kolikor so Judje dali Judežu za Kristusa.«

Božiča je čudno spreletelo.

»Spravi!« je velel rezko Golja in iztegnil roko po denarju. Tedaj se je Božič podviral spraviti denar. Golja je naročil tretji bokal. Prisedel je celo Kobal in vse šumnejši je bil Goljev smeh. Pil je in priganjal Božiča, naj pije. Temu je bilo čudno bridko pri srcu in je čakal, da izreče Golja besedo, naj se nikar ne nadeja, da bi on, Golja, denar kar tako tratil. Zato je že v tretje vprašal Andreja, kdaj mu bo moral vrniti.

Golja je zaklel, da še ni srečal tako sitnega človeka. Božič se je razgrel, da je res siten, pa da Bog ve, kako je Andreju hvaležen. Skoro solze so mu prišle v oči. In pil je potolažen in je vljudno poslušal Goljo, ko je kvantal. In zopet je pil in rahlo omoten je mislil, da mu ni treba v Gorico in da se bo zdaj za vedno odkrižal Locatellija. Glasno se je smejal Goljevi kvanti o volčanskem župniku.

Vstopil je kovač Šavli in prisedel. Dva groša da zasluži. Golja mu je dal tri in je porinil vino predenj. Krčmar je zataknil tresko ob vratih v vir, sedel na peč, kamor je bil legel mali Vrbanček, dočim je Mičca za ognjiščem tožila stari materi, da Vrbanček sme biti v izbi, ona pa ne.

Vrbanček je ležal na peči in gledal v strop. Oče mu je segel z roko čez lice. Ali ga noga boli, ga je vprašal.

Samo malo da ga trga, je menil otrok in se vzpel pokoncu. Bil je droben, slaboten in bled. Oče mu je šel z raskavo roko čez kodre.

»Kdo je oni, ki daje za vino?« je vprašal otrok.

»Voznik,« je odvrnil Kobal.

Otrok je prikimal in dejal:

»Jaz bom tudi voznik.«

»Zakaj?« je vprašal oče.

»Zato, ker imajo vozniki denar in pa ker se nikogar ne bojijo, še biričev ne.«

V resnici je tisti hip pravil Golja, kako da je troje Bandelovih biričev v Gorici stebel, ko so mu hoteli vzeti blago, češ, da živino tihotapi in da davka na meso ne plačuje.

»Vi, oče, se pa biričev bojite!« je dejal nenadoma otrok.

Kobal se je zdrznil in pogledal začudeno na otroka: »Kako to govoriš? Da se jih bojim?«

»Mislim sem,« je odvrnil otrok, ko je slišal, da je očetov glas nekam nevoljen. Oče je nem gledal v sinovo obličje, ki je rahlo zadrhtelo bolečine. Kakor smeh je zablodil otroku ob ustnicah in je dejal: »Malo že boli.«

»Hudo te boli,« je dejal oče.

»Tisti birič je videl, da sem padel, pa je vendar pognal konje,« je rekel Vrbanček.

Kobal se je sklonil k otrokovemu ušesu:

»Vrbanček, ne boj se! Tistega biriča bom jaz tako, da ga bo petkrat bolj bolelo kot tebe.«

In tedaj se mož ni mogel dalje premagovati ob otroku in je stopil k pivcem.

»Oženi se, oženi, moj ljubi Andrej,« je jecal že vinjeni Božič, »oženi se, mene poslušaj!«

»Kaj pa, če bi se!« se je smejal Golja.

»Zakaj ne?« je dejal Šavli.

»Saj se tudi bom. Sem že izbral,« je rekel Golja.

»Da si?« je bil Božič ves vesel.

»Ugani jo, Tone, ki bo najbolj prava zame,« je govoril Golja. »Domača je, prav dobro jo poznaš.«

Božič je ugibal zastoj.

Golja se je smejal:

»Glej, Tone! Pa sem te vendarle upijnil. Poznaš jo, prav dobro jo poznaš in je ne moreš uganiti.«

»Ne morem,« je sklanjal vinjeni Božič glavo na mizo. Golja se je smejal, češ, da mu pove.

»Povej!« je hotel Božič.

Toda Golja je rekel, da zdaj pojmeta. In je plačal vino, spravil Božiča na voz in pognal.

Božič je dremal. Tedaj ga je sunil Golja pod rebro: »Kaj res ne uganeš?«

»Kaj?« je vprašal Božič. Čez hip pa se je nekoliko zavedel: »Ti me vlečeš, moj ljubi Andrej. Ti se ne misliš ženiti. Če se pa zares misliš, jo povej.«

»Povem ti jo,« je odgovoril Golja, pridržal konje in rekel nekam grozeče in zasmehljivo: »Tvojo Cilko sem si izbral.«

»Mojo Cilko?« se je vzdramil Božič dodobra s plahim, presenečenim glasom.

»Kaj, si se ustrašil?« je vprašal Golja.

»Zakaj?« je vprašal Božič.

»Morda ti pa nisem zet povšeč?« se je rogal Golja in švignil po konjih.

Anton Božič je nem sedel ob Golji in se boril s samim seboj, da bi odgnal pijanost iz glave. Pol dremaje, pol bedé mu je rila čudna misel po glavi:

»Svojo prvo ženo je zadavil. Ti pa si mu prodal svojo hčer, kakor Judež Kristusa za tri-deset srebrnikov.«

Goljev voz je bilo še vedno čuti po cesti od Ušnika navzdol. Kovač šavli se je odpravljaj spat in je mrmral, da ne bi storil zlega, kdor bi Goljo ubil. Gregor Kobal je spravlil Vrbančka spat, dočim je Mičco stara mati že preje odvedla. Kobal je baš potisnil zapah pri vratih, ko je od zunaj udaril nekdo z močjo obnje in vzkliknil:

»Odprite!«

»Kdo je?« je vprašal Kobal.

»Odpri, Gregor!« je dejal človek zunaj. Zapah je zarožljaj. Pred Kobalom je stal premočen in nemaren bradač, podoben potepu in nasilnemu beraču, in je bil očitno zelo truden, kajti z ustmi je lovil sapo in glas mu je bil hripav.

»Martin!« je vzkliknil Kobal in se za korak umaknil.

Bradati mož je vstopil, od trudnosti omahnil na klop v veži in nekaj hipov burno dihal. Potem je dejal:

»Vidiš, tak sem. Ali si me spoznal?«

»Komaj,« je odvrnil Kobal, »postaral si se.«

»Šest let je dolgo,« je odgovoril Martin in se ozrl po posodi. Kobal je postavil predenj vina. Martin je pil sunkoma. Ko je odložil posodo, je bil očitno krepkejši in je dejal:

»Ob šestih sem bil še v Gorici; kaj je zdaj, deseta?«

»Še ni,« je dejal Kobal. »Pa da se ti tako mudi!«

»Saj sem zbežal,« je dejal Martin in na obličje mu je legel otroško samozavesten smehljaj. »Ali bodo jutri iskali Muniha. Pa Muniha ne bo! Naj le sami okope grebejo pa zidajo.«

»Prav si naredil,« je dejal Kobal nekam zamišljeno, »dolgo si trpel.«

»Šest let in pol, pa tistega pol še štejem ne. Ležal sem. Tako so me zdelali galjoti.«

Kobal je prikimal:

»Videl sem, ko so te na konju mimo gnali.«

Martin Munih se je zamislil. Potem je vprašal hipno:

»Ti si prvi človek s Tolminskega, ki ga vidim. Ali je kaj novega na Selih?«

»Kaj bo novega? Jaz ne vem nič,« je povetil Gregor oči.

»Ali je še bajta?«

»Menda je,« je pogledal Gregor kvišku. Martin je nekaj hipov molčal, kot da čaka na vest, ki mu gori v duši. Toda Gregor ni zinil. Tedaj je dejal Martin čudno hripavo:

»Umrla je, Tinca!«

»Od žalosti,« je jeknil Gregor in pogledal odkrito Martinu v obraz. Dolgo sta molčala, dokler ni pripomnil Gregor:

»Pa le nisi vedel. Zato si hitel tako.«

Martin se je čudno stresel.

»Kdaj?« je bruhnilo iz njega.

»Bo že pet let, Martin, o svetem Jerneju.«

»In otrok?« je hripavo iztisnil iz grla Martin.

»Da, vidiš. Glej no, tri tedne za otrokom je umrla. Prav k otroku so jo zagreblj.«

Martin Munih si je pokrtil obraz z rokami. Ko ga je zopet dvignil, se je Gregor začudil. Bilo je, kot da so se sive niti v črni bradi v hipu podeseterile in da so oči še bolj utonile v obrazu. Mož se je dvignil.

»Nimam, da bi plačal, saj počakaš,« je dejal.

»O, Martin, za plačilo se meniš!«

»Nič ne de,« je odgovoril nekam zmedeno Martin. »Zdaj vsaj vem. Na Sela grem, saj bajta še stoji.«

»O stoji, bajta stoji!« je dejal Kobal in je stal nekam okoren pred Martinom ter se šele zganil, ko so se za njim zaprla vrata. Potem je stopil iz hiše in se ozrl za odhajajočim. Čul je njegove trde stopinje in zdajpazdaj čudne glasove, kakor bi kdo tulil.

»Joče,« je zamrmral Gregor. In bilo mu je, da bi tudi on zatulil, ko se je domislil zdrobljene Vrbančkove noge.

Martin Munih pa se je priboril po rebro na Sela do zapuščene bajte nad lazom. Segel je v luknjo pod lesenim pragom, otipal zarjavelo kljuko in odprl bajto. Skozi malo okno je padalo nekaj rahle svetlobe v temo. Zunaj je bil sever razredčil oblake, sinil je mesec. V somraku je Martin otipal mizo, peč, podobo Križanega na steni. Sam je bil izrezljal telo Trpinovo in mu ovil glavo s trnjem; ob trnju si je ranil prst. Potem je otipal slepo okno in odprl trhla vratca. V oknu je otipal svilen ruto in v ruti suh, davno utrzan šopek rožmarina. In glej, rožmarin je še imel svoj duh. Martin je zaškripal z zobmi. Rožmarin ni izgubil duha, toda ona, ki mu ga je bila utrčala na poročni dan, kje je bila? Daleč, mrtva davno.

Martin je iskal dalje. Otipal je posteljo, otipal veliko domačo skrinjo z risarijami. Ni bila zaprta.

Odpri jo je. Bila je prazna. Samo na dnu, prav na dnu je otipal pleteno otroško jopico. Kakor toplota se je držalo te jopice, in ko je Martin pritisnil obleko na ustnice, se mu je zdelo, da se še ni razbežal vonj mleka iz nje.

Izmučen se je Martin zgrudil na skrinjo. Buleč predse je vzdihal in izgovarjal nešteto krat imena njih, ki so zdaj morda kot sence tožno sedeli po kotih in jim ni bilo dano, da se pokažejo bolnim pogledom samotnega človeka, samotnega in obupajočega...

Zunaj se je danilo. Oster petelinji glas je rezal od Loga gori, v sunkih je bilo čuti veter, ki se je lovil v gozdu nad vasjo in dolino.

Martin se je zganil. Omahovaje je počenil in segel pod skrinjo. In je otipal sekiro. Bila je brušena in z mokrotno rjo pokrita.

Kakorkoli. Martin si je pritisnil železo na čelo in na ustnice in mrmral:

»Ti si zdaj moja ljubezen!«

Pri Sv. Luciji na Mostu je zazvonilo jutro... Martin si je del otroško jopico in žensko ruto v nedrije, porinil sekiro nazaj pod skrinjo in stopil v jutro.

Onstran bajte je bila lesena koliba. Iz kolibe je stopil isti čas Peter Duša in je zaklical:

»Na Sela si vendarle še znal! Pa zdaj ne veš kam, Martin? Te jaz popeljem.«

Segel je možu v roko in siknil:

»Če nisi kakor Kristus galjotom vsega odpustil?«

»Nisem!« je jeknil Martin.

Nato sta krenila proti mostu čez Kozmerice.

(Dalje.)

Fra Filippo Lippi: Glava angela.

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

Roman iz osemnajstega stoletja.

V. PRITOŽBE TOLMINCEV.

Tolminski gospod, grof Anton Jakob Coronini, tisto poletje ni prišel v Tolmin, nego se je šele prve dni jeseni vrnil iz Gradca v Gorico. V Gradcu se je mudil cele tedne zaradi večne pravde s čedadskim kapitljem in je končno moral celo na Dunaj, kjer je mislil zadevo v dvorni pisarni pospešiti v svoj prid. Vrnil se je truden in ozlovoljen, ker je moral čuti, da nepostavno zabranjuje sklepanje cerkvenih računov in se vtika v kapitljevo sodstvo nad duhovniki. Prvi dan je počival v Gorici od poti. Naslednji dan je sporočil v Tolmin oskrbniku, naj pripravi stanovanje, ker pride v Tolmin. Sel še ni bil prestopil mestnih vrat, ko se je priglasil pri grofu njegov sodnik Karel Locatelli v zelo nujni in resni zadevi.

Grof je sprejel sodnika nekam nevoljen; bilo je lahko uganiti, da ne prihaja brez posebnega vzroka. Ko je sodnik vstopil, je molče podal grofu zganjen list. Grof je nekaj hipov gledal v list, nato je dejal sodniku:

»Berite!«

Sodnik se je priklonil, vzel list in čital:

»Presvetli, Velemožni, Nepremagljivi Rimski Cesar, Kralj ogrski in češki, Nadvojvoda avstrijski i. t. d. Premilostni Cesar, Kralj, Deželni knez, Gospod, Gospod i. t. d.«

»Pritožba!« je siknil grof in trenil nervozno z očesom.

»Da!« je jeknil sodnik in je nadaljeval:

»Da si usojamo Vašemu Veličanstvu v najgloblji ponižnosti predložiti to naše najnevednejše pismo, k temu nas silita največja potreba in pa periculum in mora. Kajti, ko je bila po najvišji milosti odposlana na naše v Gradcu in na Dunaju vložene pritožbe proti našemu gospodu grofu Antonu Jakobu Coroniniju in njegovim uradnikom v Tolmin komisija, pred katero smo se rade volje zglasili mi vsi ubogi cesarski podaniki in smo tudi vsa povelja gospodov komisarjev poslušali, kar morejo gospodje komisarji sami potrditi, tedaj smo upali, da bo naša pravda kmalu končana in da bomo rešeni naših velikih nadlog. Toda žalibog moramo zdaj slišati s težkim srcem in solznimi očmi, da smo mi ubogi in popolnoma osiroteli ljudje rebelles —«

Sodnik je prenehal in pripomnil: »V odloku vladne pisarne glede plačevanja davka na meso!«

Grof je prikimal z glavo in sodnik je nadaljeval:

»Očita se nam to pač samo zaradi obrekovanj in lažnivih poročil, katere pošiljajo naš grof in njegovi consortes iz hudobne zavisti, ker naš gospod grof ve, da mi iščemo apud sacram majestatem caesaream tanquam thronum justitiae edino le našo pravico, da nam bo mogoče ohraniti stare predprave, katere nam je za našo zvestobo podaril rimski cesar Maksimilijan piae memoriae in katere so nam potrdili vsi njegovi nasledniki in šele pred petimi leti tudi Vaše cesarsko Veličanstvo, in da nas ne bo katerasibodi predpostavljena nam gosposka, bodisi duhovska, bodisi posvetna, od leta do leta proti vsaki pravici in človeški pameti in ljubezni do Boga in bližnjega čim dalje, tem huje tlačila, mučila in preganjala.«

»Kanalje!« je siknil grof.

»Pride še lepše!« je menil sodnik. Bil je skoro navdušen, ko je čital. Čudno posmehljiva mu je bila beseda. Deloma je izgovarjal sičnike šumeče kakor Lahi. Zdajpazdaj je z nemirnim pogledom oplazil grofa. Znamenita je bila razlika med gospodom in slugo. Dočim je bil grof kljub svoji zdolgočasenosti in trudnosti nervozen, srdit, odkrit v svojih kretnjah, je bil sodnik kljub svoji dokaj zalitejši osebnosti podoben gibčnemu in zavratenemu, računajočemu in vsako kretnjo opazujočemu akrobatu. Tudi njegovo obličje je bilo sirovo, nesorazmerno, hinavsko, prežeče. Grof se ni oziral nanj, nego je motril sliko na stenskem gobelinu.

Sodnik je vzdihnil in čital:

»Še danes moramo namreč prenašati, trpeti in izvrševati vsa ona dela in bremena, opravke in rabote, glede katerih so nam bile milostno poudarjene omenjene predprave.«

»Katere?« je vprašal grof.

»Izmišljotine,« je zamahnil sodnik malomarno z roko, »neumnost! Davek na sol, pravica do ene četrtnine od desetine —«

»Vem!« je dejal grof. Sodnik je čital:

»Gospod grof in consortes nas dolže upora v točkah, kakor sledijo: Da je namreč Ivan Živec

branil odpeljati neko žensko v zapor. To je od konca do kraja vse zlagano, kar lahko potrdijo ne samo trije tedaj pričujoči možje, nego tudi grofov birič Mohor Kacafura in Živec sam.«

»Čitajte,« je velel grof, ko je sodnik prenehal.

»Toženi smo, da se nismo ob priliki, ko so se pokazale nekatere francoske ladje v reških in tržaških vodah, takoj zbrali, nego se upirali. To je neresnično, kajti, ko nam je gospod kapitan Feliks Caesar poslal povelje, naj se za vsak slučaj preskrbimo s sabljami in puškami ter s prikuho in kruhom, smo to immediate per proprio nostro storili in na drugo povelje, izdano v Gorici dne 18. aprila, devetnajstega nato postavili v Gorico moštvo in nas je vsak dan stal prostak 12, korporal 30 kr.; tako da nas je ta pohod stal okroglo 500 gl. brez smodnika, svinca in drugega, česar je treba deželjski kompaniji. Vkljub temu, da leži naš kraj daleč od Gorice, je zahtevano moštvo že v enem dnevu in eni noči dospelo tja, kar more resnici na ljubo potrditi celo mesto Gorica. Taki veliki izdatki nas zadenejo vsakikrat, ko se vrši exercitium ali pregledovanje čet, kar se je letos že dvakrat zgodilo. Vse te stroške moramo pokriti iz lastnih sredstev in še doživeti, mi revni in nesrečni ljudje, da se našim nasprotnikom verjame.

Item nas toži naš grof, da se upiramo pri rabotah, dočim je baš nasprotno res. Kajti ne izvršujemo samo hišnih rabot v Tolminu, kakor tudi vse potrebne rabote v Bilje in Rubije in Gorico, kolikor more mož ali konj nositi, ali če je potrebno, voziti — kar smo dozdej vedno vse delali —, nego smo napravili šele pred Veliko nočjo rabot extra territorium s šestdesetimi konji, kar nas je stalo brez oskrbe konj in mož 60 gl., dasi nismo po postavi primorani k tem težavnim rabotam extra territorium. Pri zadnji komisiji je gospod grof trdil, da plačuje vse rabote extra territorium, kar je pa le v toliko res, da res nekaj plačuje, in sicer za tovrnega konja v Gorico 20 kr., dočim mora podložnik, katerega zadene taka rabota in nima sam konja, postaviti na cesto moža s konjem in z vso oskrbo, če ne more iti sam, in za posojenega konja plačati 1 beneški zlat. Če pa kdo ne more takoj napraviti omenjene rabote, bodisi da nima konja, ali da je radi nesreče zadržan, ali da tudi za denar ne najde namestnika, tedaj tega ultra fas et iustitiam kaznujejo in se ne ozirajo na opravičilo, kakor se je to zgodilo Matiju Jugu iz Sel, ki mu je bil konj vsled dolge poti ohromel in ni mogel na naglo povelje niti proti odškodnini dobiti drugega. Dasi je mož nekoliko po določenem času prišel s konjem, je bil brez

zaslišanja radi kratke zamude obsojen na 25 gl. kazni.

Tako je tudi, ko ni mogel rajni Gašpar Kragulj, ki je peljal svoj med na prodaj v Trbiž, povelja opraviti, oskrbnik našega gospoda grofa imenovanemu Gašparju Kragulju ob njegovi vrnitvi iz Trbiža sine omni alio procedere vzel štiri vole in jih dal immediate odpeljati v klavnico. Ko pa se je omenjeni Kragulj pri gospodu grofu pritožil in se opravičil, češ, da za raboto ni vedel in tudi delavne živine ni doma imel, da bi bil raboto opravil, ga je grof povrh še kaznoval z globo 50 gl. in mu tudi naložil, naj zvozi kamenja za veliko apnenico. Ker pa je ubogi mož že šest volov izgubil in sam ni imel nobene delavne živine več, je moral voziti z izposojenimi konji in voli na lastne stroške, kar bodo potrdili juramento vivi testes in quantitate.«

Grof se je nemirno zganil, toda rekel ni nič.

»Item je pustil omenjeni grof rajnega Gašparja Kavčiča tako dolgo v ječi, da je ondi umrl. Nato je gospod grof uboge sirote in varovance radi umrlega očeta kaznoval z globo 250 beneških zlatov, kar tudi lahko s prisego dokažemo, in še veliko drugih kazni, s katerimi nas je brez pravega vzroka kaznovala naša gosposka.

Tako je na primer zadnja komisija med drugim zaukazala Martinu Munihi iz Sel, naj gre prostovoljno v zapor v Gorico. Ni se takoj priglasil, kakor drugi, deloma ker je hotel svoje domače zadeve urediti, deloma ker ni imel denarja za na pot in se je zato odpravil h krčmarju na Stopec, da bi tam dobil na posodo. Ko pa se je pri omenjenem krčmarju poslovil in hotel poslušno oditi naravnost v Gorico, so ga, stopivšega iz krčme, pobili skriti biriči in grajski vojaki za prvim grmom in ga — Muniha — s sunki in pretepavanjem tako zdelali, da je dobil na telesu šestnajst smrtnih poškodb. Ko pa so vprašali biriče in vojake, zakaj da tako grozovito trpinčijo ubogega moža, so odgovorili, da jim je njih milostni gospod grof tako ukazal. Nato so tako ranjenega moža privezali na konja in ga odpeljali v Gorico v ječo. Ker pa se je naš gospod grof bal, da bi tako grozovito na njegovo povelje zdelani in ranjeni mož prekmalu umrl, mu je poslal zdravnike. Nemogoče je, da bi tako zdelanega ozdravili. Ta velika krivica se je zgodila ubogemu možu contra omne mandatum gospodov komisarjev.

Item smo toženi, da ne plačujemo novih naklad. Tudi temu odločno ugovarjamo in smo pripravljeni juramento izkazati, da smo vse naklade vedno radovoljno plačevali, in sicer vedno več, kakor je naložila zapoved gospodov komi-

sarjev, o čemer se lahko izkažemo s kanclijskimi pobotnicami in je tudi iz priloženih razvidno, da so se nam contra ordinem nakladala nova bremena. Za te pobotnice je moral vsakdo, že za najmanjši listič, plačati 16 soldov, t. j. 10 kr., dasi iz pobotnice v tem oziru ni nič razvidno quantum et quid. Da pa razni uradniki ratione novae impostae večinoma več zahtevajo od nas, kakor jim gre, je razvidno tudi iz naslednjega: Po zadnji komisiji je bil poslan od gospodov komisarjev županu iz Lader plačilni nalog in ta je tudi takoj po sprejemu naloga prinesel denar v pisarno, kolikor so zahtevali. Ker pa ni hotel plačati toliko, kolikor so zahtevali pisarniški uradniki, ampak se držal tega, kar je bilo zapisano v plačilnem nalogu, niso hoteli denarja vzeti, in šele ko je prišel tretjič, so mu z veliko nevoljo denar iztrgali. Tako smo si nakopali s pravično stvarjo in pravilnim izpolnjevanjem dolžnosti največje sovražstvo in jezo naših predpostavljanih. In zadnji čas nas hoče že vsakdo rubiti, da nam tega na noben način ni mogoče natanko popisati.

Dasiravno so v omenjeni komisiji naš gospod grof in gospodje komisarji sami na podlagi izvlečka ex urbario gospoda grofa določili, koliko mora vsak podanik plačevati in kakšna tlaka se sme komu nalagati, ravnajo vendar razni sodni sluge in biriči proti tem določilom in niso zadovoljni, če jim damo toliko, kolikor kaže izpisek, nego hočejo toliko imeti, kolikor se jim zljubi, kakor to že nekaj let delajo, ne da bi mi vedeli, cur vel quomodo so to začeli. Poleg tega pripovedujejo biriči, da se bodo oni izpiski zavrgli, kar s prisego lahko potrdijo: Andrej Kavčič, Vrban Kozorog, Sebastjan Kavčič, kakor tudi cela občina Ljubinj to priseči hoče. Vrhutega nas grofovi uradniki in biriči contra debitum et justitiam pogosto rubijo, in če se hočemo mi stantibus pri gospodu grofu pritožiti v dobrem mnenju, da nam bo on pomagal, nas on grdo sprejme in ne usliši, nego pravi, da ga prav nič ne briga, kako da je bilo pred petimi leti. Tudi to lahko juramento potrdijo Pavel Trojar, Anton Melinc, Ivan Bajt, Vrban Klobučar in še mnogo drugih.

Tu je grof skočil.

»Ali še ni konca?«

»Še zaključek preostaja,« je dejal sodnik.

»Tako smo mi kmetje, podaniki tolminske gosposke skoro vsi od naše predpostavljene gosposke že tako izžeti in osiroteli, da v bodoče nele ne bomo mogli plačevati niti davkov, ki gredo Vaši Cesarski Visokosti, nego bomo morali prijeti za trdo beraško palico in vsi skupaj zapustiti zemljo, kakor se je že mnogim zgodilo.«

Grof je še vedno strmel predse. Tedaj je sodnik končal:

»Zato prosimo Vaše Rimsko Cesarsko Veličanstvo za božjo in pet krvavih Kristusovih ran voljo, naj bi Vaše Veličanstvo hotelo vpoštevati naš žalostni položaj in ne verjelo našim nasprotnikom.«

Tedaj je grof prvikrat pogledal sodniku v obraz:

»Kaj je resnica?«

Sodnik se niti za hip ni zmedel, nego je odvrnil: »Resnica je, da je ta pritožba lažnivo zasukavanje in zlobno obrekovanje. Ali bi sicer jaz nosil take obtožnice pred velemožnega gospoda grofa?«

»Jaz Vam zaupam,« je odgovoril grof. »Ali smem tudi drugim, oskrbniku Grandenteju, bom videl.«

»Smete!« je dejal Locatelli.

Grof ga je odslovil in pripomnil:

»Saj veste, kaj je Vaša dolžnost!«

»Vem,« je dejal Locatelli; »dal bom preiskati, kdo so rebelles.«

Grof mu je prikimal.

Sodnik Locatelli je komaj stopil skozi vrata, ko ga je pozval grof nazaj in mu dejal nekam nevoljno:

»Ali odhajate takoj?«

Sodnik se je poklonil in odvrnil:

»Stvar je nujna, Vaše blagorodje!«

»Da!« je odvrnil grof še vedno razdražen.

»Toda, jaz mislim, da bi lahko vedel, kako in kdo Vam je prinesel to — pismo,« je dejal in pokazal na list, ki ga je bil prej vzel iz sodnikovih rok. »Sploh,« je vzkliknil, »meni ni vse jasno, kaj se na Tolminskem godi! To veste, da ljubim red!«

Sodnik se je ponižno priklonil:

»Gospod grof so me odslovili z opazko, ali vem, kaj mi je storiti. Gospod grof so utrujeni, zato si nisem upal, nadlegovati jih z natančnimi podatki. Če gospod grof želijo, jim takoj ustrezem.«

»Prosim!« je dejal grof in sedel ter mignil tudi sodniku, naj sede.

Sodnik je začel grofu dokazovati, da so vse točke v kmetski pritožbi neosnovane. Grof ga je prekinil:

»Tega mi ne pravite. Za red ste Vi odgovorni in dajali boste račun, kadar bom sam zahteval. Odkod Vam je prišla v roke pritožba, to hočem vedeti!«

Sodnik se je vljudno in hinavsko napravil sila majhnega in dejal:

»Imam človeka, ki mi prinaša vesti o gibanju kmetov.«

»Kdo je ta človek?«

»Isti je, ki je pritožbo pisal.«

»Tako?« se je začudil grof.

»Da,« je dejal Locatelli. »Ime Vašemu blagorodju ne bo neznano. Jakob de Facis.«

Grof si je segel z desnico preko čela. Sodnik mu je pomagal:

»Tolminski advokat je, obenem je zdravnik in se poteguje za službo pri Velmožnem —«

»Vem!« je odrezal grof.

»Stvar je taka, da de Facisu kmetje zaupajo. Tako služi na dve strani.«

»Nevaren človek!« je dejal grof. Sodnik je pripomnil:

»Nevaren in tudi nepošten. Vaše blagorodje se spominja, da ga nisem priporočil. Pijanec je, mojega nečaka, Vašega blagorodja oskrbnika, Luigijsa, mi zavaja.«

Grof se je udobrovoljil:

»Kakšne intrige so zopet to? Vi ga ne marate in on Vam dela!« Sodnik se je poklonil:

»V službi za velmožnega gospoda žrtvujem rad lastne interese in se izpostavljam celo nevarnosti —«

»Prav, prav!« je presekala grof, se dvignil in podal Locatelliju roko, katero je sodnik poljubil. Grof je bil prijazen:

»In kako boste zdaj uredili stvar?«

»Glede pritožbe? Nič lažjega.« Sodnik je nato grofu v juridični mešanici besed obrazložil, da bo prijel nekaj nezadovoljnežev in jih zaprl ter pri-

silil, da javno prekličejo pred zbranimi zastopniki vasi žalitve proti grofu in gosposki, in da se grofu sploh ni treba meniti za zadevo. Določeni dan, kadar bi preklicevali, bi se drznil povabiti grofa, da pride v Tolmin.

Grof mu je stisnil v drugo desnico in menil, da to ne bo škodilo trdovratnim, k uporabi nagnjenim ljudem.

»Ah,« je vzkliknil Locatelli, »Vaše blagorodje bodi uverjeno, da je križ ž njimi.« Nato je menil, da je sicer le nekaj glav, katere bi bilo treba ukrotiti, da jih pozna in da ne bo miroval, dokler jih ne ukroti. Segel je pod jopič, izlekel zamazan listič in ga ponudil grofu. Ta je strmel v drobni list in vzkliknil:

»Giovanni Gradnik! Kdo je to?«

»Ah,« je vzkliknil Locatelli, »oprostite, Vaše blagorodje, tega ni več. Ta je umrl.«

»In je bil upornik?«

»Da!« je sunkoma izustil Locatelli, »bil je morilec in požigalec. Ubili so ga Vašega blagorodja srditi biriči, ko se je branil.«

»Jaz vsega tega nič ne vem!« se je zavzel grof. »Ali mi niste poslali relacije?«

»Sem!« je odvrnil Locatelli. »Vaše blagorodje jo je gotovo založilo.«

»To ni mogoče, jaz ljubim red,« je dejal odločno grof. Sodnik je obljubil, da pošlje prepis.

»Prosim!« je dejal grof in se dvignil ter sodnika v drugo odpustil. Toda poklical ga je še enkrat nazaj in mu sporočil za oskrbnika, naj vpošlje v treh dneh račun upravljanja tolminskih zemljišč in vsoto šest tisoč goldinarjev.

VI. ČEBELE IN TROTI.

Martin Munih in Peter Duša sta šla čez Brice na Stopec, baš ko je vzšlo solnce. Do tu sta molčala. Tu pa je izpregovoril Munih:

»Ali te pustijo galjoti, da tako romaš po Tolminskem?«

Peter Duša se je zasmel:

»Ali nisem desetnik?«

»Saj si edini sin, brez matere in očeta, in ne deseti!« je odvrnil Munih. Duši se je zresnilo lice in je rekel:

»Kdor ima devet otrok in še desetega, ga bo redil. Kadar pa je med desetimi ženami ena, ki nima moža in ima otroka — tisti je desetnik.«

»Glej,« je odvrnil Martin, »tega še nisem vedel. Pa čemu ne primeš za rokodelstvo in romaš brez doma?«

Peter Duša je stegnil roke proti solncu:

»Proklete so, ubijale bi, delati se jim ne da. Tistemu, ki mi je bil oče, sem se rodil v nadlego, tisti, ki me je rodila, v sramoto. Ali ne vidiš, da sem zaznamovan?«

»Kje?« se je začuden ozrl Martin Duši v obraz. Toda temu se je vse obličje razvleklo v smeh in je vzkliknil:

»Galjoti in vi kmetje, vsi ste enako neumni.«

Tisti hip sta vstopila na Stopcu v krčmo Martinovega sorodnika Valentina. Za ognjiščem je sedel in se z ženo prepiral s svojim ženskim glasom, prav tak, kakršen je bil pred šestimi leti: brez brk, brez obrvi in mlečnoplavih las.

»Čebele, pa Bog pomagaj!« je pozdravil Duša.

»Troti, troti!« je jeknil Valentin in se nagnil mimo kadečega se ognja, da bi videl vstopivšega. Žena Valentinova pa je kriknila in se sesedla ob

ognjišču. Nenadni pogled na Martina jo je ustrašil, saj šest let ni čula o njem drugega, nego da je dobil šestnajst smrtnih ran.

Valentin je zarajal od veselja:

»Jej, Martin, kako mi prav prideš!«

In skočil je z ognjišča, zavpil na ženo, naj ne nori pri belem solncu vpričo živih ljudi, popadel Martina za roko in ga povlekel iz kuhinje na desno v pivsko izbo. Duša je šel za njima, dočim je žena zdihovaje oddrsala ven, da si opomore od strahu. Notri v izbi je sedel v kotu za mizo samcat pivec, pijan, s stisnjeno pestjo na mizi in je venomer govoril sam s seboj:

»Nož bom nabrusil pa pojdem! Boš videl, galjot, kdo je Lužnik, kadar bo nož nabrusil.«

»Hčer so mu tolminski skvarili, zato pije!« je dejal s svojim ženskim glasom Valentin, stopil k oknu in postavil vrč vina na mizo. Duša je lezel za peč in legel. Valentin je potisnil Martina za mizo in prisedel ter brez vsake radovednosti, odkod in kako, ponovil:

»Tako prav si mi prišel, Martin!« In z nekako dvomečim glasom je vprašal: »Ali pa si še kaj v noge?«

»Sem,« je govoril Martin resnico. »Kaj pa —«

»Vse zveš! Toda drevi, ob desetih, ko pojde ona spat. Prej ne!«

Tedaj se je oglasil Duša za pečjo:

»Poglej, ali nisem vedel in te prav pripeljal? Pa nočeš verjeti, da sem desetik.« —

Valentin je otrnil tresko in sedel k Martinu, ki je bil v zapečku, dočim je Duša neusmiljeno smrčal. »Po cele tedne ne spi, zato pa spi, kadar začne,« je bil razložil Valentin Martinu. In Martin je menil, da je Valentin presneto znan z Dušo.

»Povedal ti bom, kaj da je, zdaj ko vem, kako je s teboj,« je govoril tiho Valentin. »Pred osmimi leti smo se hoteli vzdigniti nad Tolmin.«

»Vem,« je dejal Munih.

»Zato, ker so hoteli imeti celo desetino, galjoti.«

»Vem.«

»Potem so še sol obdačili.«

»Vem.«

»In od ognjišča so sold zahtevali.«

»Vem.«

»Potem smo se pritožili, pa so komisarji prišli in so nas strahovali. Saj so tebe skoro ubili.«

»Čemu vse to pripoveduješ, saj vem!« je odvrnil Martin.

»To veš! Pa tega ne veš, da Šimona Golje niso ujeli.«

»Ne, tega nisem vedel.«

»Vidiš, tisti večer, ko so tebe pobijali, je prišel tod mimo. Čez Podmelec so ga šli lovit, pa je bežal po Grapi in lezel čez Senico, ker so v Bači prežali nanj.«

Za hip je umolknil in nato skrivnostno nadaljeval:

»Opolnoči je potrkal. Tak je bil, da se je komaj na nogah držal. Piti sem mu dal, da je malo k sebi prišel. Pa je rekel, naj tresko ugasnem. V temi sva sedela, pa je rekel, da beži čez Volče na Benečansko. Za malo loja me je prosil, da si bo noge mazal, da ga ne bi žulilo. Vprašal sem ga, če bi rad sira na pot. Skoro zajokal je, da Bog ve, če bo mogel vrniti. Z dobro besedo sem ga le potolažil. Glej, pa me je nato prijel za roko in priseči sem mu moral.«

»Zakaj?«

»Kaj ne veš, da so ga zato tako lovili, ker ima tisto cesarsko pisanje, kaj da so tolminske pravice. Zato sem mu prisegel. Tisto pismo mi je dal, da ga skrijem, dokler ne pride ponj. Bal se je, da bi ga ne ujeli.«

»In ga niso?«

»Ne.«

»Pa pismo?«

»Ima ga! V najhujši zimi je prišel ponj, ko niso več pazili nanj, in sem mu ga dal. Pa še takrat je prišel ko berač, ki dela pokoro, na pol obraza obrit.«

Martin je prijel Valentina za roko.

»Na pol obraza? Videl sem ga, pa ga nisem poznal. Ko smo okope kopali, je šel mimo in me je spoznal in rekel, naj bežim. Lej, in potem sem res bežal.«

Valentin je kimal z glavo:

»Sin se mu šola, zato hodi v Gorico, da bi ga vsaj od daleč videl.«

»In pravice?«

»Tisto pisanje? I, glej! Prepisati je dal na Laškem in zdaj jih berejo vsi, ki znajo: Laharnar na Pečinah, Defacis v Tolminu, pa tudi drugi imamo prepise. Tudi jaz!«

Valentin je zlezal s peči, odmaknil prag in vzel iz lončene posode orumenel list iz množice še drugih orumenelih listov.

»Beril!« je dejal Martin.

»Latinsko je,« je odvrnil Valentin, brati ne morem, povem, kaj je zapisano.« In s prstom kazaje na list, je govoril:

»Glej, tu stoji zapisan cesar Maksimilijan in tu smo mi, Tolminci. In tu stoji, da ne plačujemo davka od soli, in tu, da nam gre četrtina desetine, in tu, kako da nam mora pustiti gosposka

naše navade v cerkvi in občini in pravico soditi v Berlin, pa da smo prosti vseh davkov, ki niso tu notri zapisani, za vse večne čase!»

Z nepopisno spoštljivostjo sta moža opazovala zamazane, krivenčaste pismenke. Valentin je menil:

»Veš da jih bode v Tolminu tako pismo. Zato se je Šimon bal.«

»Kaj je pa drugo?« je vprašal Martin in pokazal na ostale liste.

Valentin se je pomaknil tik k Martinu in šepetal:

»Zdaj zveš, zakaj sem te vesel. Ali prisežeš?«

»Kako naj prisežem?«

»Povedal bom molitev. Potem boš vedel!« je dejal Valentin, se prekrižal in rekel z monotonim glasom:

»Prisežem pri svetih Kristusovih ranah in pri zveličanju svoje grešne duše, da bom do svoje smrti varoval svoje pravice, od cesarja Maksimilijana mi podeljene, da bom rajši strašne smrti umrl in da me sme vsakdo ubiti, če bi kdaj tiste ovajal in gosposki izdajal, ki bi se za te svoje pravice vzdignili zoper gosposko in tudi zoper krivične komisarje in dacarje. Jezus, Marija, Jožef, bodite mi v pomoč!«

Valentin si je zopet prekrižal čelo.

»Prisežem!« je dejal Martin.

Valentin je dejal:

»Naš pozdrav je zdaj: čebele, troti. Saj si slišal?«

»Sem!« je odvrnil Martin.

Tedaj je razgrnil Valentin še ostali papir in dejal:

»Tu so tisti, ki so prisegli!«

»Malo!« je dejal Martin.

»Vsak dan nas je več. Vsaka krivica v Tolminu, pa je eden več.« In razgrnil je drugi list:

»Tu jih je več. Ti plačujejo puntarski groš.«

»In tam?« se je dotaknil Martin tretjega lista.

»Tu so tisti, ki tudi groša še ne plačujejo. Plašljivci so ali pa skopuhi, kot šentviški Lapajne, in zavistneži. Pa jih je vsak dan manj. Za punt niso; da naj cesarju tožimo, so hoteli. Pa so se še drugi potlej vdali. In so res napisali. Za štiri najst dni pojdejo štirje na Dunaj.«

»Hudirja pojdejo,« je tedaj vzkliknil Duša in se dvignil, »če pa že grof ve za tisto tožbo.«

Valentin je prepaden odskočil. Duša se je zasmel:

»In če ve! Ali je to kaj slabega? Zdaj bodo v Tolminu tistim, ki bi se samo s pritožbami radi pravdali, tako zagodli, da bodo za vedno ozdravljeni.«

»Ježeš, ti deš, da bo to celo dobro?« se je začudil še enkrat Valentin.

Duša je pokazal s prstom na orumenele liste in dejal:

»Tako povem, da ne bodo trije meseci minili, pa boš lahko tisti papir proč vrgel, kjer jih imaš zdaj največ zapisanih.«

Tedaj je dejal Martin nekam ostro:

»Kako pa ti veš, da grof ve za pritožbo?«

Duša se je glasno zakrohotal in vzkliknil:

»Ali mari nisem desetnik?«

Valentin se je nemirno zganil in zašepetal:

»Za božje ime, ne vpij, zbudiš mi ženo in ostrašiš.«

»Čebele!« je dejal Duša in zopet legel.

»Troti!« sta odvrnila Martin in Valentin Munih.

* * *

Sodnik Locatelli je dan za dnem zaslišaval ljudi zaradi pritožbe. Klican je bil Ivan Bajt, Doljan in miren človek; še mački bi ne bil stopil na rep. Pa je dejal sodnik:

»Puntaš se, Bajt!«

»Bog mene vari!« se je ustrašil Doljan.

»Pa te le briga, kako da je bilo pred petimi leti in kako zdaj tvoja predpostavljena gosposka misli!«

Bajt je komaj umel, kaj bi sodnik rad. Še bolj se je zbežal, ko je nekaj kriknilo nanj:

»Furbo, furbo!«

Bajt se je ozrl za glasom in je videl zeleno papigo v kletki in je dejal, videč, da tudi sodnik motri ptico:

»Lepega ptiča imajo, gospod sodnik.«

Gospod sodnik se je vpričo takega omalovaževanja zavedel svojega dostojanstva in zavpil:

»Bajt, ti si puntar. Cesarju si tožil gospoda grofa.«

»Ježeš!« se je ustrašil Bajt in pogledal zdaj papigo zdaj sodnika in mrmral, da on prav nikogar še nikoli ni tožil.

Kako, da ni tožil, je hotel vedeti sodnik. On da prav dobro ve, da je tožil.

Papiga je siknila novo psovko, ki je Bajt ni umel in ki ga je zato tem bolj razburila.

Sodnik pa si je začel meti roke in je govoril skrajno prijazno, skoro očetovski:

Recimo, je menil, če bi se bila Doljanom zgodila krivica, ker so morali letos izredno opravljati Dobrave, ali recimo, da bi se jim bila zgodila kakršnakoli krivica, ali ni on, grofov sodnik, zato v Tolminu, da skrbi za red? Ali je to kak red, pritoževati se cesarju? To je punt, to je kaznivo dejanje. On da sicer ve, da Bajt ni tako hudo

misli, da pa on kot grofov služabnik nikakor ne more opravičiti Bajta, ki naj zato nikakor ne go-drnja v pričo zelo, zelo nizke kazni, ki mu jo na-laga ne on, kot sodnik in prijatelj kmetov, nego postava.

»Ali bo globa težka?« je hotel vedeti Bajt.

»Trideset goldinarjev,« je dejal sodnik. Morda bo visoki gospod znižal še to kazen v slučaju, da se Bajt na določeni dan priglasi pred grofom in svoj prestopok obžaluje.

Papiga je zahreščala za Bajtom, sovražno in zlokobno. Bajt je obljubil, da bo obžaloval svoj prestopok. Solze so mu stopile v oči pri misli na globo. Tih in prepaden je odšel.

Doli na cesti se mu je vrnila zavest in nekaj uporne volje.

»Trideset goldinarjev,« je mrmral, »zato, ker iščemo svoje pravice, kakor bi se pritožiti ne smeli.«

Tedaj ga je zanikaren človek potegnil za rokav in dejal:

»Pravica to ni, da se vam še pritoževati ne pustijo.«

»Ni ne!« je zmajal Bajt, »pa oni s tičem gori drugače pravi.«

»Ali ne poznaš galjota?«

Bajt se je ozrl nekam plaho na zanemarjenega človeka in je dejal tiho:

»Tako lepo ste napisali vse, kako, da iz vsega nič ne bo?«

»Bo, kar bo,« je dejal zanemarjeni človek in je povlekel kmeta s seboj v zanemarjeno krčmo svojega brata. Bil je to Jakob de Facis.

Nezaslišano je bilo, koliko so tisti čas na Tolminskem globili. Sodnik je kisloresno ponovil že v stotič, da to zahteva postava. Pri tej besedi

se je možu vselej lice zmračilo. Šesttisoč goldinarjev v treh dneh, je bil rekel grof in sodnik je to vestno sporočil svojemu nečaku, mlademu, krasnemu lahkoživcu, oskrbniku Luigiju Grandente. S svojimi črnimi očmi in bledimi lici je strmel Grandente v strica in ni rekel nič, na kar se je sodnik silno razhudil, teptal z nogami in besnel. Nečak je mirno in molče prenesel stričevo razjarjenost. Potem je moral sesti za mizo in računati. In ko je seštel zapravljeni grofovski denar, je bilo jasno, da nedostaje od denarja do zahtevane vsote baš petstotriinštirideset goldinarjev.

Sodnik je zaklel. Ni vinarja premalo ali preveč ni zahteval grof. Bil je v gospodarskih rečeh zelo natančen in vesten. Nato se je sodnik še enkrat razhudil nad nečakom in ga nemilostno odslovil. Tretji dan je poslal Grandenteja z zahtevano vsoto v Gorico. On sam pa je globil na račun nečaku posojenega denarja.

Očividno je bil mož vsaj do svojega sorodnika usmiljenega srca.

* * *

Na Stopcu je nekega večera dejal Valentin Munih svojemu sorodniku Martinu:

»Hoje bo dovolj to zimo, Martin.«

»Naj!« je dejal mračno Martin.

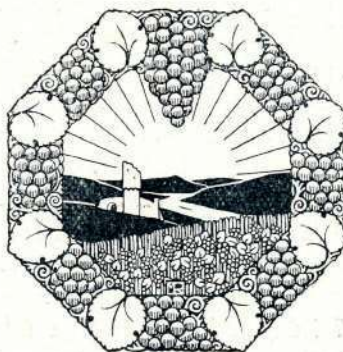
»Doljani vsi, Vrsnjani vsi, Ljubinjci vsi, Bačarji in Graparji vsi, Modrejani in Modrejčani vsi, vsi Idrijčanje, Ponikvarji, Pečinarji. Na šentviški gori vsi razen Valentina Lapajneta, ki ga ni škoda, skopuha.«

In prav tedaj je vstopil imenovanec in je dejal Valentinu Munihu, krčmarju:

»Puntarski groš sem prinesel.«

»O, vraga! Celo ti?« je vzkliknil krčmar. Lapajne je odprl duri in odšel, potem ko je plačal, v noč. Bila je temna in mrzla.

(Dalje.)

»Tako? — Kaj ti je, Selda? — Pojdi proč!«

Selda je obledela; pogled na spačeni obraz z znamenjem smrti ji je jemal zavest. Slišala je brnenje, nato ji je zaplesalo pred očmi, da ni videla drugega kakor Žinov blede obraz, ki se ji je počasi bližal. Ob zadnji očetovi besedi je zakrilila z rokama, kriknila in omahnila.

Kapitan jo je ujel in dejal:

»Saj pravim; pojdi proč!«

Čutila je, da jo je nekdo dvignil in odnesel. Obšel jo je občutek, da je majhna nekje zaspala in da jo nese v toplo posteljico; vse okrog nje je bilo polno solčnih žarkov in vesele muzike. Sama je nekam hitela brez konca in kraja.

Ko se je zavedla, je ležala na krovu; solnce ji je sijalo v oči. Oče je sedel poleg nje. Pod krovom so ropotali in mašili luknje. Udarci so padali, kakor bi zabijali krsto. Seldo je obšla groza: pred očmi ji je plaval blede Žinov obraz.

Na ladji je bila težka, dušeka soparica. Nihče ni izpregovoril besede. Mrliča je ukazal kapitan pokriti, in ko so ga vprašali, ali naj ga vržejo v morje, je odgovoril: »Stvar mora videti komisija.« Na drugem koncu je čepel Rok, še vedno trepetal razburjenja ter ponavljal z boleznim glasom: »Uboga sestra, uboga moja mala.«

Do večera je bilo slišati samo pljuskanje valov in brnenje vrvi. Viko je sedel na svoji culi, pogledoval, kje je kapitan, ter vselej sedel nazaj, ko se je odpravil, da ga poprosi za službo. Kapitan je grdo gledal in Viko se ga je bal.

Na jadrnici je bilo kakor v rakvi; zavest, da je z njimi mrlič in morilec, je tiščala nanje kot težko, neznosno breme. Ko je solnce zapadlo, so jadrali že skozi Lošinjski zaliv.

Selda je v polmraku ždela na krovu, upirala pogled na morje, na temne obrise bregov ter si

ni upala pod krov. Ko se je stemnilo in so zagledali pred seboj luči v pristanišču, je deklica planila kvišku, na čelu ji je bil mrzel pot, glas ji je zastal v grlu: pred seboj je zazrla Roka, ki je zavihel črno stvar v morje: voda je pljusnila, Selda se je nagnila in ujela v zadnjem hipu blesk bledega Žinovega obraza sredi valov. Tisti hip je skočil v valove tudi Rok. Na barki je nastal ropot, kapitan je zrl za Hrvatom, ki je plaval proti bregu, in mrmral sam pri sebi:

»Proklete sitnosti!«

Jadrnica se je ustavila v luki. Ko je odhajal Viko, molče in ne da bi pozdravil, je obšla deklico trpka bridkost. Na ladji ji ni bilo obstanka; v vodi so se zrcalile luči in vsaka se ji je zdela Žinov obraz. Stopila je na pomol in nato hitela ob bregu proti mestu. Boječe se je ustavila na voglu ozke ulice in se plašno ozrla nazaj. Pristanišče je ležalo pred njo, par parnikov je bilo usidranih ob pomolu; klici mornarjev so se razlegali v noč. Selda je čutila v sebi nemir, da bi bežala, bežala kamorkoli. Naslonila se je na vogal ter nepremično zrla na lukko, na parnike, na nebo v daljavi; prevzela jo je čudna omotica, v obeh so se ji zablestele solze. Čutila je, da bi morala bežati, a se ni ganila, dokler ni stopil k njej mlad gospod in jo z nasmehom nagovoril.

Selda je iz njegove besede razbrala nizko, umazano misel; ustne so imele Žinov nasmeh. Zakričala je in se sesedla na tla; ljudje so drli skupaj.

* * *

Odsihmal se Selda ni več smejala; vsakemu, ki ga je srečala, je videla v očeh smehljajoč greh, njene oči z velikimi punčicami so sijale še zmerom kot morje, a v njih je bil izraz velikega spoznanja in razočaranja.

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

Roman iz osemnajstega stoletja.

Mohor Kacafura je sedel ob mraku v pritlični sobi ob vhodu v grofovo kancelijsko poslopje in gledal skozi okno preko mize in praznega vrča na mizi. Mračilo se je hitro, kajti bila je že pozna jesen. Mohor Kacafura je zvečer rad tako posedel in se zagledal skozi okno. Na klopi ob njem je ležal rejeni birič Tonin in spal. Birič Tonin je neskončno mnogo spal, kadar je legel. Mohor Kaca-

fura je dobro vedel, da Tonin zelo trdo spi; pa ne meneč se za to, je pletel nekaj dvogovor med spečim in svojo lastno osebo. Tako je rekel:

»Glej, moj ljubi Tonin, to pravzaprav nobena služba ni, če spiš. Spal bi vsak hudič, moj ljubi Tonin!«

Tonin je prijazno posvarilo nevljudno preslišal, zato je Mohor nadaljeval:

»Kadar je človek v službi, ni, da bi spal. Le

VII. ZASPANI TONIN.

zapomni si, Tonin, še v pogubo ti bo spanje, in ti bo!»

Tonin se je udobno obrnil na trdi klopi.

»I nu, pa spi!« je vzdihnil Mohor, »ampak eden ne spi, Mohor Kacafura ne spi in čuje.« Prikimal si je z glavo in govoril: »Zato ker čuješ, gospod Mohor, zato imaš tak nos, da puntarje vohaš. Kdaj sem že vedel, da se puntajo, in Locatelli je šele zdaj doznal, kaj so Tolminci.«

Kacafura je prikimal in tako priznal, da se strinja z gospodom Mohorjem. Dobrodušno robato in zehaje je dostavil:

»Ali kolnejo, zlodji, ko jih tako globimo! Naj le kolnejo; jaz pravim, dokler kolnejo, ni sile, da le molijo ne.« In po premolku je odgovoril Kacafura samemu sebi: »Kaj, da že molijo, praviš, gospod Mohor? Vrag jih vzemi, če molijo.« Kacafura je zopet zazehal in mrmral: »Tonin, zdaj že vidim, da je spanec nalezljiv.«

In Mohor Kacafura se je naslonil na steno, zaprl oči, prekrizal roke nad trebuhom in mrmral dremaje:

»Čuda ne bi bilo, če bi molili. Saj jih slačimo in ne globimo.«

»Zdaj bosta pa dva vdovca pod eno streho.«

S temi besedami je stopil prekupec Andrej Golja v hišo Valentina Lapajnete na Šentviški gori, po domače imenovanega tudi »zadnja nadloga«, kakor ga je bil prekrstil domači fajmošter Bandel, ki je smatral pot navkreber k cerkvi za prvo in pot navzdol k Valentinu za zadnjo nadlogo, poleg mnogih drugih, o katerih ni govoril.

Valentin Lapajne je sedel za mizo in nekaj prebiral s kupa žita pred seboj, v kolikor mu je še bilo mogoče vpričo zgoščujočega se mraku. Lapajne je bil skopuh ter koščen in ostrorezan. Z odrevenelimi prsti je mel, da so pokali ko dračje. Neizmerno rad je prebiral s kupa, mislil je pri tem na groše. Obličje je bilo možu neprijazno, mrmral je polglasno čez galjote. Tonin mu je bil prišel pred uro v hišo in je zdaj spal za pečjo.

Valentin Lapajne je dvignil glavo ob nenadnem pozdravu, zamežikal in dejal nevoljno:

»Ali drže vsem pijancem nocoj poti k meni?«

»Ali sem pijan?« je grozil Golja. »Misliš, da sem ko ti, ki se požganka natepeš pa pod sod ležeš!«

»Je ne dobiš kaplje pri meni!« bi se bil pridušil Lapajne.

»Požganek boš tudi tajil, ki vsa hiša po njem diši?«

»Tamle, galjotu, sem ga skuhal, da bi ga zlepa iz hiše spravil,« je govoril Lapajne. »Pa mi ga je mrcina pod mizo zmetal in opljuval.«

Valentin se je dvignil in dejal prijazneje:

»Ven mi ga nesi, Andrej, ki se galjotov ne bojiš.«

Golja se je zakrohotal:

»Mari sem z Grahovega sem gor prilezel, da bom biriče v Tolmin nosil?«

Golja je sedel za mizo. Valentinu je za hip šinila groza v ude, če ni morda Andrej domenjen z biričem, da ga oropata. Tedaj je dejal Golja:

»Vola prodajaš, zdaj veš, zakaj sem prišel!«

Valentin se je ob tej vesti pomiril, skomizgnil z ramo in dejal:

»Ne vem, ali bi, ali ne bi! Kdo te je napravil?«

»Naj me napravi, kdor če,« je odgovoril Andrej, »ti govori naravnost. Saj ga moraš prodati!«

»Zakaj, da bi ga moral?«

»Ali ti ni ohromel, da je komaj za mesnico?«

»Ohromel,« se je smejal suhotno Valentin, »ali je to kaka marnja? Še spoznal ga ne boš, tako rahlo šepa!«

»Kaj ljudi slepariš, nadloga?« je kriknil Andrej in udaril ob mizo.

»Saj ne rečem, za vožnjo ni,« je pridržaval Andrej Goljo. Res je dejal Andrej manj jezno:

»Pa bi vsaj luč prižgal, da se bova videla!«

»Saj se slišiva tudi v temi,« je menil Valentin. Vendar se je dvignil in šel prižigat k ognju v peči malo oljenko in jo nato zataknil v špranjo ob vratih. Duh kostenčevega, doma pridelanega olja je udaril Golji v nos. Nevoljen je stresel glavo in segel pod jopič po bučasto čutaro ter jo nagnil. Z žejnimi očmi se je zagledal Valentin vanj in pripomnil:

»Pa si se delal, ko da si še tešč.«

Golja je ponudil čutaro Valentinu:

»Na,« je dejal, »in pametno govori. Nisem ga še videl, pa ti ponudim zanj štirideset goldinarjev.«

Valentin je pil in mislil:

»Štirideset si rekel, dal boš petdeset!« Vrnili so čutaro čez mizo in zmajali z glavo: »Ne pojde, Andrej! Šeststo funtov ga je, pa mi ponujaš štirideset.«

»Petsto ga je!« je odvrnil Golja, se nagnil po oljenko, jo položil na mizo in dostavil:

»Ali veš, koliko dobiš od mesarjev zanj? Štirideset goldinarjev dobiš, pa devet goldinarjev boš daca plačal, po novi meri od funta sold.«

»Ali pa tudi ne!« je odvrnil Valentin. »Saj nisi sam, ki hodi ponoči, ko naš fajmošter spe.«

»Le veseli se Grošlja!« je dejal pikro Golja; »povem ti, da ima Grošelj kranjske živine dovolj, ki je funt po dva solda.«

»Pa pojdi še ti na Kranjsko ponjo!«

Kljub temu se je Valentin istočasno dvignil z Goljo, ki je bil prijel oljenko. Šla sta ogledovat živino in sta pustila pijanega biriča samega v temi. Zdrknil je bil s klopi ob peči na tla, ne da bi se prebudil.

»Petinštirideset sva rekla,« je menil Golja, ko sta se vrnila iz hleva.

»Petdeset sem rekel,« je popravil Valentin.

»Kaj spi?« je pokazal Golja na biriča.

»Drva nacepiš na njem!« ga je pomiril Valentin. Golja je udaril ob mizo:

»Torej tak si, da ni groša ne pustiš?«

»Ne groša. Kar je žival vredna! Petdeset.«

Golja se je dvignil in nato oblastno sedel, tako, da je odrinil Valentina pred okno. On sam je gledal nekam mimo Valentinove glave skozi okno. Molčala sta oba. Hipoma pa je izvlekel Golja denar in vrgel petdeset goldinarjev na mizo pred Valentina.

»Le šteje,« je zavpil, »niso obrezani, pa na duši naj ti gore!«

»Kako govoriš!« se je ustrašil Valentin in začel šteti.

»Nakrmil mi boš žival, da mi na poti ne pogine!« je govoril Golja, dočim je Valentin prenehal s štetjem in zavohal v zrak:

»Diši, kakor bi se nekaj smodilo.«

»Tvoj požganek diši in pa olje kostenčevo!« je odvrnil Golja.

»Naj diši,« se je umiril Valentin, segel po umazano cunj, pobral vanjo denar in ga potisnil v predal v mizi.

»Roko daj, da bo kupčija v redu!« je dejal Golja in vstal.

»O, saj je tudi brez tega sklenjena!«

»Nakrmil grem žival,« je rekel Golja, vzel oljenico in odprl vrata.

»Pa nakrmi!« je odvrnil Valentin in obsedel v temi. In je hitro segel v mizni predal po denar, da ga v temi položi na skrivnejše mesto. Toda tisti hip je kriknil zunaj Golja na ves glas:

»Valentin, za božje ime, hlev ti gori!

Valentin se je ozrl skozi okno, in glej, čez ves prostor med hišo in hlevom je bil razlit svit ognja.

»Kupčija ne velja!« je vpil zunaj Golja.

»Velja!« je zaklical Valentin, vrgel denar v miznico in planil iz hiše in proti hlevu. Tedaj je Golja skočil skozi odprta vrata v sobo, odprl naglo predalček, upihnil oljenko, pograbil biriča, si ga vrgel na rame ter izginil iz hiše in robantil:

»Zlodjeva nadloga! Kje ima vodo? Naj mu zgori, pa naj mu!«

V temi pred njim se je izvila izza stene temna senca.

»Tomaž, si ti?« je zašepetal Golja.

»Jaz,« je odvrnila senca.

Golja mu je vrgel biriča v roke in siknil:

»Vleci mrcino, kolikor daleč moreš, pa počakaj, da pridem z volom.«

»In denar?« je vprašal Tomaž, Goljev hlapec.

»Ni treba,« je dejal Golja, »je šlo drugače!«

»Andrej, hiti, vode!« je vpil od hleva sem Valentin. Golja je skočil h kapnici, zajel v vedro vode in planil k hlevu, kjer je Valentin z divjo ljutostjo razmetaval kup tlečega sena. Moža sta hitela gasiti in mirit živino, šepastega vola, molzno kravo in par ovac, ko je zapel z griča zvon.

»Plat bijejo!« je sopel Valentin.

»Naj,« je dejal Golja. »Kar vola odpeljem, pa se izgovoriš, da so ti ga ukradli in ti zažgali!«

»To si pametno rekel!« je vzkliknil Lapajne. Par hipov pozneje je vlekel Golja kupljenega vola proti Grahovemu, dočim se je od Lapajneti sem razlegalo glasno vpitje Valentinovo, ki je tarnal, da so mu vola ukradli in skoro hlev zažgali. Golja je še slišal, da je nekdo pripomnil, če ne bo dacarjev brat, domači fajmošter, tudi ukradenega vola popisal, kakor vso prodano živino od Želinja do Kobarida. Potem je vse utihnilo. Pred Goljo na stezi je stal Tomaž s spečim Toninom. Pot se je spuščala v dolino.

»Pod breg ga vleciva do prvega senjaka,« je dejal Golja, »da mrcina ne bo zopet v vas lezel.«

»Kaj je pa naredil, da ga vlačiva ko meh moke?« je vprašal hlapec.

»Nadlogo je okradel!« se je zasmeljal Golja. — Valentin je stopil tisti čas v izbo. V temi so hreščali njegovi prsti, ko si je mel zadovoljno roke. Šel je in vzel iz peči tresko ter stopil v izbo. Celo nič se ni začudil, ko je zagledal ugaslo oljenico na mizi. Prižgal jo je in tresko varno pohodil. Tedaj je videl, da biriča ni več za pečjo, in se je pošalil:

»Vola so mi ukradli in tolminsko pijano kravo mi je tudi nekdo odnesel.«

Sam s seboj zadovoljen, si je pomel roke, sedel k mizi, odprl mizni predal in segel vanj.

»No,« je zakrkal, »ali sem tako globoko potisnil?«

In segel je globlje v miznico. Obraz mu je spreletela bojazen. Z obema rokama je potegnil predalček in nagnil nadenj glavo, da so mu kodri zacvrčali nad oljenico. Ves žolt v obraz, še bolj koničast ko kdaj prej, je bulil v praznino. Hipoma

pa se je stresel ko mrzličen, ošinil z brezmejno strastjo kot ob peči in zahropel:

»Galjot zlodjev! Pijanega se je delal in me je okradel!«

In zopet se je stresel. Iz suhega oprsja se mu je izvilo rjoventu podobno stokanje. Oljenka je ugašala in polnila sobo z odurnim vzduhom po kostenčevem olju.

Tako se je zgodilo, da je Lapajne plačal puntarski groš...

* * *

Ob mraku se je napravil kmet Bizalj, tisti, ki je v prepovedancu na Kolovratu preklje sekal, mimo tolminske oblastnijske domov in je videl za oknom ob vratih jezno lice Mohorja Kacafure. Mohor Kacafura je bil bridko slabe volje, bodisi, ker ga je zaradi slabega vremena v nogi trgalo, bodisi zato, ker je bil že pred uro poslal Tonina po vino v krčmo in se Tonin očitno ni mislil vrniti. Mohor Kacafura je poslal drugega birača po Tonina. Ta se je vrnil sam, češ, da o Toninu ni ne duha, ne sluha, in da je najbrž šel v Volče do Matka.

Mohor je menil, da mu je vseeno, kam je šel, a za denar, ki mu ga je odnesel, da mu ne ostane dolžan. Previdnejši od prej, je poslal zdaj domačo služkinjo, staro, izkušnjave preganjajočo ženo, po vino. Tako je čakal zdaj ob vrču dvakrat plačanega vina, bi se li ne vrnila izgubljena garjevica v osebi zaspanega in žejnega Tonina.

Bizalj mu je bil v hoji nekam podoben. Prevarjen na prvi hip, je Mohor zavpil nad njim:

»Kozarščan zlodjev, ali ne znaš iz Tolmina domov? Si spet sedel pri de Facisu.«

»Sem za svoje!« je dejal Bizalj.

»Za de Facisa imate denar, za davek se pa puntate,« je učil očetovski Mohor. »Prav ima Bandel, če vam bo rubil.«

»Kradel!« je jeknil Bizalj.

»Ga pojdete tožit k cesarju, kakor našega gospoda?« je vprašal strupeno Mohor.

»Ne pojdemo!« je menil Bizalj.

Mohor se je nekoliko udobrovoljil:

»Zato pa tembolj kolnete, sem slišal, vi Tolminci!«

»O ne, zdaj molimo!«

»Saj lahko! Še svetnico imate na Modrejcih, ki vse naprej ve, da bo birača hudič zadušil in da bodo grofa uši snedle.«

Bizalj ni rekel nobene in je šel. Mohor pa se je udaril pred čelo:

»Kadar Tolminec moli, misli na vraga!« — Mohor si je prikimal z glavo in dejal: »Ampak, gospod Mohor, zdaj vidiš — očitno se puntajo in grozijo!«

Mohor je krepko potegnil iz vrča. — Ko se je zgostil mrak, mu je prinesla stara služkinja večerjo. Da birači kvartajo nekje v Tolminu, je izvedel, in da Tonina še ni.

»Če kvartajo,« je dejal Mohor, »jih do jutra ne bo domov. Toninu pa vrata zapri. Naj spi potep, kjer hoče; mi je denar zapil!«

Kmalu so zunaj zaškrpala vrata. Kacafura se je spravil v posteljo, potem ko se je uveril, da noč ne bo pregorka in da bo Toninu trda predla pred vrati na klopi, ko se vrne.

»Da bi se le vrnil!« je mrmral in se skromno nadejal, da je morda omogočil Toninu žaltavo noč. Tako je zaspal. Pozno ponoči se je zbudil in zaslišal zunaj nekaj šum.

»Aha,« se je pretegnil Mohor, »si zunaj, Tonin? Sladko spi, Tonin!« Z velikim zadoščenjem je dožgal, da ga tudi v nogi ne trga več. Objestno lepo mu je bilo na gorkem in v polsnu je šel daven spomin mimo njegovih sanj in je mrmral:

»Troppo onorevole per un Tulminotto, troppo onorevole, signorina Mariutta!« —

Prebudil se je s prvim dnem, otipal nogo in videl, da je dobra. Zlezal je v gorke suknjate čevlje in stopil k oknu. Za dobro ped pod oknom na kameniti klopi je ležal Tonin. Mohor je okno oprezno odprl in segel Toninu za ušesa:

»Tak si torej, moj ljubi Tonin!«

Toninu je glava težko padla na klop, telo je zdrknilo s klopi na tla, kakor mrtvo.

»Sveta Mati božja, ali si zmrznil?« je kriknil Mohor in hitel iz sobe, kričeč: »Spi, mrcina pijana, ko klada spi!«

Odprl je vrata in skočil k ležečemu:

»Tonin!«

Šele zdaj je opazil izbuljene, steklene Toninove oči v modrem obrazu. In je videl pod odpeto srajco na vratu rdečesive lise.

Mohor je odskočil in kriknil:

»Hudič ga je zadušil!«

Nekaj ženic se je od kdove kod zbralo okoli mrliča. Šle so menda k maši. Med njimi je bil suh, tresoč se človek, Valentin Lapajne. In Valentin je vprašal:

»Ljube ženice, kaj pa je?«

»Hudič ga je zadušil,« je ponovila ena za Mohorjem, druga se je prekrizala in dostavila:

»Kraguljeva teta je vedela!« ... (Dalje.)

- 139 Atene in Sparta, mesti starodavni,
zakonov materi, svoj slavnoznani
pred tvojim skrijeta naj red državni,
- 142 ker tvoji so zakoni tak pretkani,
da že v novembru ne drži, kar stkala
oktobra si v posvetovan; dvorani.
- 145 Hej kolikrat, kar pomnim jaz domala,
z zakoni, novci, uradi, običaji
si prelevila se in premenjala!
- 148 Le jasno sôdi o svojem položaji:
bolnice tiste si podoba prava,
ki, ker počitka pernica ne dá ji,
- 151 s tem lajša bol si, da se premetava.

Opombe. V. 34: upazen (upanje) glej Pleteršnik s. v. — V. 58 nsl. Kdo je bil ta Sordello? Bil je znamenit pesnik-trubadur in hraber vojščak 13. stoletja; rojen je bil v mestecu Goito blizu Mantove (*senca blede lombardskih tal*). Kaj predstavlja tu v pred-vicah? Četrto vrsto lenobe, t. j. tistih kristjanov, ki, vsi zaverovani v skrb tega sveta, odlašajo skrb za zveličanje duše do zadnjega trenutka. — V. 76 nsl. se glasi v izvirniku:

Ahi, serva Italia, di dolore ostello,
nave senza nocchiere in gran tempesta,
non donna di provincie, ma bordello!

V. 88 nsl. imenuje Dante Italijo razposajeno žrebe; kaj poma, da mu je cesar Justinijan (527–565) popravil uzdo, t. j. preuredil zakonik, ko pa to žrebe nima jezdeca, kateri bi ga krotil! — V. 91 nsl. pesnik napada duhovstvo, ki je stalo na čelu gvelfovcev, in mu kliče: Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega! (Mat. 22, 21.) — V. 97 nsl. Cesar Albrecht, sin Rudolfa Habsburškega, je imel — kakor njegov oče — preveč posla v Nemčiji ter se je zbog svoje pohlepnosti zapletel v prevelike homatije doma, kakor da bi mogel hiteti na pomoč gibelincem, pristašem svojim, ali še manj, da bi si Italijo osvojil. Zato so morali italijanski gibelinci, ker ni bilo od nikoder pomoči, podleči gvelfovcem, katerim je stal na čelu sam papež Bonifacij VIII. Nekaj gibelinskih rodbin imenuje pesnik v verzih 106 in 107. Kazen božjo kliče pesnik nad Albrehta; ta ga je bila 1. maja 1308 res doletela, ko je bil na poti Baden-Reinfelden od svojega nečaka Ivana (Johann Parricida) in zarotnikov umorjen. — Kakor smo že večkrat omenili, je Dante sanjal, da bi se Italija in ves svet najbolje vladala, ako bi v Rimu vladala v svetnih zadevah rimski cesar, v duhovnih zadevah rimski papež; od nemških cesarjev je željno pričakoval, da pridejo v Italijo (*vrt cesarstva*) in obnové staro rimsko cesarstvo. — V. 110. Santafiora, nekdanje cesarjevo posestvo v bližini Siene. — V. 125. *Sij Marcela... Marcel je bil konzul, pristaš Pompejev, zaklet sovražnik Cezarju (in torej cezarijski ideji); Lukan ga (I, 312) imenuje čvekača (Marcellusque loquax). — V. 147. Med l. 1213. in 1307. je Florenca sedemnajstkrat spremenila ustavo.

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

VIII. NOVA MERA.

Roman iz osemnajstega stoletja.

Bili so časi slave in junaštev, bili so časi praznih blagajn in konfuznih financ, bremen, davkov, bila je doba dvojne mere. Eden sam je bil plačnik in še ta je bil obubožan in nesamostojen — tlačan. Na Dunaju je bila Bančna direkcija in je diktirala davke. V deželi je bil podglavar s stanovskimi odborniki in se je branil davkov, tratil denar za deputacije in hočeš nočeš končno podpisoval po zastopniku diktirane pogoje in zahteve. Vedno zopet ista tožba, da je dežela uboga in da je ljudstvo izmozgano. Stanovi ne lažejo. Ljudstvo je res izmozgano. Stanovi poznajo svoje tlačane. Stanovi imajo srce za tlačane, čemu bi sicer poročali na Dunaj, saj so oni sami davkov prosti. Stanovi bi radi obvarovali deželo novega davka. Na Dunaju so neizprosni, zakupna vsota je podpisana, dežela plačaj v štirih letnih obrokih 5000 goldinarjev. Stanovi razpišejo pobiranje novega davka od mesa in vina, stanovi imenujejo iz svoje srede davkarja in se pogodijo ž njim. Toliko in toliko imajo plačati oni vsako četrletje Banki, toliko in toliko ima izročiti stanovski davkar

stanovskemu odboru. Stanovski odbor zamudi obrok, zamudi drugega, plača prvega in drugega samo deloma. Banka opominja k plačilu, stanovski odbor se opravičuje, da dogovorjenih obrokov ne more plačevati v polni meri, ker na Tolminskem ni mogoče pobirati davka. Dežela je gorata in nepristopna eksekucijam. Tudi morejo skriti Tolminci živino pred rubitelji, na prodaj pa jo gonijo nemoteno čez mejo, ne da bi plačali krajcar od funta.

To o Tolmincih je res. Laž pa je, da stanovi samo radi Tolmincev ostajajo Banki dolžni. Po Vipavskem, po Krasu in po Brdih pobrani davek daleč presega vsoto, ki jo je naložila Banka deželi. Stanovi so točni. Banki, kar ji gre, deželi prebitek in vsoto, ki krije nepokrite davke Tolmincev. Banka naj potrpi, Tolminci ne plačujejo. Banka naj izposluje odloke in prisili Tolmince k redu in pokorščini. Kaj brigajo Tolminci Banko! Ona hoče dogovorjeni denar. Radi denarja vendar izposluje odlok, izposluje drugega, očita stanovom, da so nemarni in da celo sami ščujejo Tolmince. Od l. 1706. do 1711. vedno ena in ista pesem:

Tolminci ne plačujejo davka od mesa in vina, dolgujejo celo 30.000 goldinarjev vojnega davka, prisiliti in ustrahovati jih ni mogoče.

Banka je naveličana brezuspešnega opominjanja, pri sklepanju pogodbe za zakup naslednjih treh let izroči davek dacarju Jakobu Bandelu, ki ponudi 300 gld. več kakor stanovi. Stanovi so mnenja: ena sitnost manj. Stanovi so tudi mnenja, da je sklenil Bandel slabo kupčijo. Edini grof Jeronim Thurn med njimi se smeje v pest. Privošči stanovom, ker pozna Bandela. Privošči jim Bandela, ker sovraži od prvega do zadnjega vse stanovske člane, ki so mu pred leti iztrgali pravico do pobiranja vinskega davka.

Služba deželnega podglavarja Leopolda Adama Strassolda je lepa, ugledna in častna služba. Ali včasih je služba neprijetna; sitnosti so. Podglavar Adam Strassoldo je ljubitelj tulipanov in jih vešče goji. Ta zabava mu prija, ne prija mu pa uradne in službene sitnosti. Kakor nalašč so sitnosti od dne do dne številnejše. In kdo je kriv vseh teh sitnosti? Kdo drugi, ko davek, Tolminci, mesarji, Bandel in nezadovoljni stanovi. Tolminci še vedno ne plačujejo, Bandel pobira davke in ne propada, celo bogati. Lahko bogati. S svojimi in Thurnovimi biriči rubi tržno živino, se pravda z mesarji, razburja mesarje, da so zdaj tik pred božičnimi prazniki zaprli mesnice, češ, da oni ne bodo plačevali krajcarja od nove vage, od nemškega funta, ki je lažji od laškega. Podglavar je v tisoč nepriklakah. Meščani so poslali deputacijo, naj mesarji mesnice odpro, stanovski člani javno zabavljajo na odbor, ki da je kriv, da je dobil Bandel, »ta brezvestni krvoses, ta pijavka«, davek v zakup.

Gospod glavar hoče nastopiti odločno in napraviti red. To ne gre, da bi v mestu stavkali mesarji, tudi ne gre, da bi stanovski člani zabavljali. Še manj gre, da bi en sam človek pobunil vso deželo. Treba se je pokazati moža.

Adam Strassoldo je bil sitnosti sit, je sklenil sklicati stanovsko sejo, za naslednji dan pa je pozval vse mestne mesarje k sebi in davkarja Bandela še izrečno in posebej.

V veži deželne hiše so stali mestni mesarji drug drugemu podobni, sitni obrazi, nevoljni, toda lepo rejeni in rdeči. Najmočnejši med njimi, orjak, je stal za glavo višji med drugimi in zdaj pa zdaj ošvrknil s pogledom drobnega, sušičasto rume-

nega tovariša, ki se je stiskal med široka pleča drugih.

Nekaj pritajenemu glasu začudenja in srditosti podobnega se je izvilo mesarjem iz grl. V vežo je stopil Jakob Bandel. Samo rahel, zaničljiv nasmeh mu je igral ob prerazvitem spodnjem delu glave. Pokimal je z glavo nekomu med mesarji. Orjak mesar je okorno nezaupen strmел na davkarja, ki je znova pokimal dobrohotno slabotnemu Birsu in dejal:

»Lepe reči delate, vi mesarji. Sem slišal, da je grof Thurn prisegel, da vam mesnice poruši, kakor hitro ne dobi mesa!« Bandel se je bil približal Birsu in govoril glasno dovolj, da so ga mogli čuti tudi drugi. Orjak med njimi je viknil:

»Birsu, k nam boš stopil. Prav nič te ne bo begal.« In obrnivši se k Bandelu, je dejal: »Mi se grofa Thurna prav nič ne bojimo!«

»Kadar pojde vse mesto nad vas, bomo o tem govorili dalje!« je odvrnil Bandel. In imenitno se mu je posrečilo zbegati može. Tisti hip je prišel sluga in velel, naj vstopijo.

Okorni so vstopili v sijajno podglavarjevo uradno pisarno. Portreti visokih deželskih uradnikov, prednikov, so gledali nanje v svojih tradicionalnih gestah s knjigami v roki ali pa z levico oprijemaje se rapirskih ročajev. Edini Bandel se je čutil varnega na parketu, pregrnjenem z dolgo preprogo.

Mesarji se še niso bili zavedli, ko so opazili podglavarja, ki jim je bil prišel iz sosednje sobe nasproti, in so začuli njegov glas, oster in uradno strog:

»To ste torej vi, ki se puntate!«

Mesarji so se nerodno poklonili. Birsu je skušal svojo neznatno osebnico napraviti še neznatnejšo in je morda baš zato vzbudil podglavarjevo pazljivost, ki je uprl vanj pogled in vprašal:

»Vi tam! Kako je Vam ime?«

Ko Birsu sam ni takoj odgovoril, je dejal sosed, orjak, potisnivši Birsu predse:

»Birsu je, gospod!«

»Tako!« je ošinil zdaj podglavar orjaka za njegovo nevljudnost. »Vi, govorite kadar boste vprašani!« Ko je pa videl, da je orjak kaj malo sprejemljiv za take nauke, je dejal: »Poklical sem vas, ker vam moram povedati, da nimate zapirati mesnic. Zdaj lahko greste!«

Osupli so strmeli mesarji v uradnika. Da pojde to tako brzo, si niso domišljali. Niso se še bili zavedli, ko se je preril skozi nje Bandel, se poklonil podglavarju in dejal:

»Vaša milost, gospod podglavar, oprostite mi, da se oglašam nepozvan.«

»Kaj hočete Vi?« je hlinil podglavar objektivnost, češ, da ne pozna Bandela.

»V interesu moje osebe je, svetli gospod podglavar, da poslušate pritožbe teh gospodov,« je dvoril Bandel.

»Ali ste Vi Bandel?«

»Sem, Vaša milost!« Podglavar se je obrnil k mesarjem:

»Dobro torej! Govorite, čemu ste zaprli mesnice? Toda jasno in razločno, nimam časa.«

»Ali res ne vedo, gospod?« se je naivno začudil orjak. Strassoldu je lice nervozno drhtelo in razdražen je kriknil:

»Vi, odgovorite na to, kar Vas prašam!«

Orjak je nekaj hipov molčal in dejal nato z glasom, ki naj bi bil ponižen, ki je pa v njem drhtelo mnogo robate vročerkvnosti.

»Mi mesarji tudi nismo, da bi nas vsakdo odiral. Moj oče ni nikoli plačeval davka na meso. Tudi jaz in ti-le ga niso. Pa ko se je reklo, da ga moramo, smo ga plačevali. Gospod Pollini je delal velike dobičke. Petindvajset goldinarjev je plačeval gosposki, pa je od nas skupil trikrat toliko. Tudi štirikrat toliko je skupil, Bog ve, da se ne lažem.«

»To mene vse nič ne zanima!« je zamahnil Strassoldo z roko, dasi ga je naivna izpoved orjakova o Pollinijevi pogodbi zelo zanimala in je že mož ugibal, ob kateri priliki da se izkaže pred stanovi, češ, kako poceni so odstopili zakup na mesni davek v mestu zakupcu.

»Ker niso od stanu,« je dobrohotno dejal orjak; »zato pa nas mesarje tem bolj zanima. Ne rečem nič o Polliniju, tudi o gospodu Formentiniju ne. Pa je tako, da je gospod Bandel že tak, da ž njim ni govora. Naj le pove, ali mu nismo dve leti in dvoje mesecev pošteno plačevali od funta krajcar? Pa je hotel še več. Novo mero je izmislil, pa da je samo njegova mera prava. Smo rekli, da ni! Stara vera, stara vaga, dacar ali cesar! Tožil je, pa ni dalo sodišče prav.«

»Stojte!« je viknil Strassoldo, kajti orjak se je bil razgrel in je začel skoro vpiti. Ostro je premeril Strassoldo mesarje in orjaka in vprašal:

»Vi mesarji trdite, da je uvedel dacar Bandel novo, krivično mero?«

»Prav tako je,« je odgovoril orjak.

»Jaz vprašam vas vse!« je dejal Strassoldo. Šum pritrdjevanja je zavalovil iz skupine. Nekateri so samo z glavo prikimali.

»Mi držimo vsi skupaj, kar eden reče, misli tudi drugi,« je pripomnil orjak kaj nepolitичno.

»To je vse lepo, da držite skupaj,« je dejal Strassoldo; »pa jaz vas vprašam, ali morete, dokazati, da je mera krivična?«

Očividno je bil orjak velik parlamentarec. Z rokami si je segel na desno in levo stran, izvlekel dvoje tež in jih ponudil podglavarju:

»Naj jih le potežkajo, bodo videli. To je pravi funt, ta pa ni, in če je, je za Nemce in Korošce. Naj le primejo.«

Podglavar je omahnil za korak nazaj, ne vedoč, ali bi se zgražal nad nedostojnostjo moža, ali se mu smejal, ker mu prisoja, da bi z rokama prijel za to dvoje umazanih, rjavozelenih železnih kep.

»Spravite,« je velel in se obrnil k Bandelu: »Kaj pravite vi na to, kar ste čuli?«

»Vaša milost,« je dejal Bandel, »gospodje mesarji govorijo pač tako, kakor sami stvar razumejo. Resnica je sicer, da sem jaz nadomestil laški funt z nemškim. Pa to se je zgodilo potem, ko sem zvedel od učenega advokata, žalibog prepozno, da je v pogodbi mišljen nemški funt, ki je v deželi splošno rabljiv, kar more potrditi vsa Tolminska in tudi nekateri tukajšnjih mesarjev.«

Osupli so strmeli mesarji v davkarja, ki je govoril tako, da so mu mogli komaj sproti slediti. Morda je samo orjak umel smisel Bandelovih besed, kajti viknil je:

»Naj mu nikar ne verjamejo, gospod, nobenega ni med nami, ki bi mogel trditi, da je nemški funt v rabi!«

Bandel ni odgovoril takoj, čakal je, da bi mu podglavar velel. Ko je videl, da je Strassoldo z glavo prikimal, je dejal:

»Vaša milost, sklicujem se na tukaj navzočega mesarja Birso, ki bo moral priznati, da je že dve leti rabil nemški funt!«

Osuplost je vzela orjaku besedo. Samo svojo trdo roko je položil Birsu na rame. Tedaj je velel Strassoldo:

»Vi, izpustite Birso!« In nato je zapičil svoj pogled v Birso in vprašal: »Ali je res, kar ste čuli?«

Tresoč se na vsem telesu je Birsu jecal, da je menda že tako, če pravi Bandel, da pa on še ne loči dobro mere.

»Čemu ste potem tukaj?« je zavpil podglavar jezno.

Orjak je izkušal posredovati, ali bil je dokaj pohlevnejši:

»Gospod, na Birso naj nikari ne dajo nič, saj kolje le kozličke!«

»Vaša milost, to ni res,« se je odzval Bandel in Birsu je že vnaprej zmajeval z glavo. Podglavar je stopil k orjaku. Do vratu mu je segal

in je bil vendar mož, kakor gre. Rahlo ironično in prijazno zasmehljivo je dejal:

»Vi, močni mož, eno Vam povem, pojdite lepo domov, odprite mesnico in ne pravdajte se, dokler ne veste, kaj je prav. Sicer bom dal poizvedovati in preiskovati, ali niste morda vsi kupovali kakor ta-le,« je pokazal na Birso.

Mesarji so molčali; ko jih je videl v zadregi, je velel podglavar:

»Če se boste ustavljali odpreti mesnice, pošljem nad vas biriče in predložim zbornici, naj vas ali izžene, ali vam vzame pravico mesnic.« Strassoldo je pretiraval, ker si v hipu ni bil na jasnem, kaj in kako naj bi v takem slučaju ukrenil. Sicer je dosegel svoj namen. Poparjeni so stali pet minut pozneje mesarji pred deželno hišo.

Tedaj je orjak vzrotil:

»Birsa je vsega kriv!« Stegnil je roke po nesrečniku, ki je odskočil in zavpil:

»Samemu sebi sem najbolj škodil. Usmilite se me, devet otrok imam!«

Orjak je imel samo enega in je zato ljubil vse, boječ se vražjeverno za svojega. Spustil je Birso in dejal:

»Boga zahvali, da imaš otroke, tepec!«

Podglavar je odslavljal Bandela, ki je bil razgrnil račune in papirje pred njim:

»Samo predrznosti ne, moj ljubi. Cosa per forza non vale scorza! Razumete?«

»Razumem, Vaša milost!«

»Stanovi tožijo, jaz sem odgovoren za red v deželi! Nočem več slišati tožba!«

Bandel se je poklonil, podglavar je zamahnil z roko, da ga odpušča. Za odhajajočim je še velel:

»Torej, ne zabite, cosa per forza non vale!«

In Bandel se je zopet poklonil ter šel. Pred vrati se je nasmehnil in mrmral:

»Ti znaš svoj pregovor, jaz svojega. Tudi moj je dober: Chi dorme, non piglia pesci, signor luogotenente!«

Zavil je s Travnika proti Studencu, kjer mu je stala hiša. Na vogalu ulice je zadel v človeka, ki je prihajal iz nasprotne smeri.

Moža sta odletela narazen in vzkliknila, ko sta spoznala drug drugega:

»Furbo!«

»Berechino!«

Bil je Bandelov znanec, tolminski sodnik Locatelli.

četrta sama. Sedela sta si iz oči v oči. Niti kretanja, niti ena poteza v obrazu jima ni bila skupna, in vendar sta si nekako sličila.

Bandel je bil kljub svoji tršatosti koščen in mršav. Nizko čelo mu je ginilo globoko med oči. Odurno je bilo njegovo krepko, naprej sileče ozobje. Ob ustnicah se je črtala poteza nekake bolezni, lakoti podobno drhtenje. Locatelli je sodil Bandela:

»Kako mu hrustajo koščice pod zobmi. Kaj bi počel, če bi ne imel vsak dan par golobčkov?«

Istočasno je motril Bandel tolstega gosta in mislil:

»Kako čudno mesnate ustnice ima. Nič ne grize, samo srka, kakor bi pil mozeg iz kosti!«

Obnašanje Bandelovo je bilo okorno, robato, namenoma nefino, Locatelli je bil graciozen. Kako je vino pil!

»Pij, ti samo pokušaš,« je menil Bandel.

»Težko je,« je menil Locatelli; ti lahko piješ, ki si suh.«

Bandel se je krohotal:

»Kaj, še vedno se bojiš apopleksije?«

»Težkih vin ne ljubim,« je odvrnil sodnik in vzdihnil, dočim mu je Bandel znova nalil. »Spim slabo!«

Bandel je zamahnil z roko: »Sediš preveč!«

Locatelli je srknil vina, se oddahnil in dejal:

»Bolan sem. Včasih kar odrevenim in me vrže ponoči pokoncu. Še snoči me je. Stopil sem k oknu. Luna je sijala na vrt za hišo. In doli na klopi je sedela v pikastem ogrinjalu.«

Bandel je osupel strmel gostu v obraz. Gost se je nasmehnil:

»Morda se mi je samo zdelo, toda videl sem jo. Stisnjeno samo vase —«

Bandel se je zasmel: »Zdaj vidim, da si res bolan. Mrtve vidiš. Tvoja bolezen je tu notri!« Pokazal je na čelo.

»Morda se vrača —« Glas, ki je bil navidezno miren, je drhtel.

Bandel se je krohotal:

»Zdaj samo še to povej, da si videl tudi tistega fanta, ki je tedaj utonil, kako mu je že bilo ime?«

Locatelliju so drhtele ustnice:

»Gradnika? Videl ga je Mohor Kacafura.«

»Zlodja je videl, pijanec,« je vzkliknil Bandel.

Použila sta vsak po par nežnih golobčkov in popila nanje troje steklenic težkega furlanskega vina. Bandelova gospa ju je pustila pri

Preden sta se prijatelja razšla, je naročil Bandel, kakor da se je pravkar domislil, sodniku, naj mu sestavi pregled, koliko in kakšne živine

da se je poklalo po Tolminskem v dobi zadnjih dveh let.

»Samo zaradi gospodov v deželni hiši,« je menil, »ki so sitni.«

Locatelli je bil pravkar hvaležno sprejel dvoje veder lahkega vipavca kot dar med prijatelji in ni mogel, da bi ne obljubil. Mrmral je, da bi se rad poslovil od gospe.

»Ni treba,« ga je rinil skozi vrata Bandel, »še mislila ne bo nate. Saj je niti doma ni. Je gotovo pri jezuitih, kjer pridiguje Sadar; zaljubljena je vanj.« In dostavil je še: »Slednji teden ima druge muhe.«

Locatelli se je poslovil, našel na Kornu hlapca s konjem in ga oštel, ker si je bil naročil dvoje meric vina namesto ene.

V mestu je vse opravil dopoldne. Odhajal je takoj. Hlapca je poslal k Bandelu po vino in mu velel, naj jaha za njim, da ga bo čakal v Solkanu pri davkarici Marjuti Bašin.

Kljub svoji rejenosti se je vzel ročno na konja. Vso pot do Solkana je mislil na Bandela in je škodoželjno mrmral: »Bahaš, Bandel, bi rad z Locatelliju pajdašil. Ampak Locatellijev ne boš dotekel, so bili že gospodje, ko si bil ti še hlapec. —«

»Hlapec tolminskih Locatellijev!« je ponovil.

Kdaj je bilo to? Ali v času žene v pikastem ogrinjalu, ki jo je videl v halucinacijah sodnik preteklo noč, ali ob času tistega mrtvega fanta, ki ga je videl pijanec Mohor Kacafura? —

* * *

Komaj je Locatelli odšel, je Bandel pozval hlapca in mu velel peljati mogočen sod vina v hišo grofa Thurna, onega istega, ki se je pred leti pravdal s stanovi, in dal zastražiti deželno hišo, da niso mogli stanovi k seji. Uro pozneje se je Bandel odpravil sam v posete h grofu. Grof Thurn je dremal v naslonjaču. Bil je vinjen.

Zdravil je z vinom protin. Sluga je uvedel Bandela kakor po navadi na lastno roko, tem brezskrbneje, ker je bil Bandelov hlapec pripeljal vino.

»Blagorodje,« je dejal grofu, »dacar, Bandel je poslal hlapca s sodom vina.«

»Starega?« je vprašal grof.

»Desetleten starogorec!«

»Dobro!«

Sluga se je poklonil in dejal:

»Dacar Bandel bi rad govoril z blagorodjem.«

Grof se je vznevoljil: »Zdaj sem pijan, naj pride jutri!«

Sluga se je naklonil znova in dejal:

»Dvajset veder je vina. Ali bi, blagorodje, vendar blagovolili — dacar čaka pred vrati.«

»Ali ne slišiš,« je vpil grof, »zdaj sem pijan!« Sluga se je oddaljil. Na vratih pa je zopet obstal:

»Morda blagovoli blagorodje, da jaz uredim zadevo. Dacar bi rad deset hlapcev.«

»Kaj?« je zategnil grof, »čemu mu bodo moji bravi?«

»Tolmince pojde rubit!«

Thurn se je začel smejati. To priliko je porabil sluga in odprl Bandelu pred vrati. Grof ni bil prav nič nevoljen, ko ga je ugledal. Smejal se je še glasneje in vpil: »Čujte, Tolmince pojde rubit!«

Hipoma pa se je nehal smejati, videč odločno in resno Bandelovo lice, in je dejal:

»Torej zares? In mojih bravov rabiš? Ali plačaš?«

»Plačam!«

Grof se je zamislil in dejal čez hip nestrpnost:

»Pridi jutri, danes sem pijan!« In je pristavil: »Tolminci so hudiči.«

»Thurnovim hlapcem niso kos!« je odvrnil Bandel. Odhajaje je rekel: »S funtom ni šlo, pojde tako!«

Bandel si je mel roke. Par veder vipavca in dvajset veder starogorca za Tolmince! In vrh tega je bilo vino zarubljeno blago. — (Dalje.)

Roman iz osemnajstega stoletja.

Ob štirih popoldne je bil naznanil podglavar Strassoldo stanovsko sejo. Točno ob štirih sta bila v zbornici deželne hiše samo dva zastopnika, odbornik Ignacij Cristoforutti, duhovnik in zastopnik šempaske cerkve, in Ivan Pavel pl. Radetić. Drugi gospodje so začeli prihajati šele ob mraku. Deželni slugi so bili nažgali troje lestencev in prinesli na odborniško mizo mogočne sklade papirja in šop rezanih gosjih peres. Iz predsobe je bilo čuti glasen pogovor prihajajočih. Tedaj so vstopili istočasno trije odborniki: Anton baron Orzon, droban človek, zavit do nosu, ki mu je v ogromni veličini gledal čez stisnjene brezzobe ustnice, Ivan Krstitelj Delmestri, izredno skrbno oblečen, dvorljiv in vsiljiv, spreten mešetar, ki se ga je svojčas na Dunaju vse balo od direktorja bančne deputacije pa do zadnjega slugi. Tretji je bil skromni in nerodni Anton grof Attems. Segli so po vrsti Cristoforuttiju v roko, Radetiću, ki je bil sedel v zadnji sedež na levi, je edini Attems pokimal v pozdrav.

Tedaj je prišel skozi vrata v ozadju podglavar. Z dostojanstveno malomarnostjo in hlinjeno gibčnostjo se je vzel na svoje mesto in z glavo kimaje pozdravil nekaj znancev v zbornici. Tu so bili zasedli po vrsti desno stran sedežev uglednejši plemiči, dočim so sedeli na levi pretežno mlajši člani iz nižjih plemiških rodbin. Duhovskih zastopnikov ni bilo navzočih, izostali so tudi knezi, kakor navadno. Za praznimi knežjimi sedeži je sedel prvi na sredi grof Jakob Anton Coronini, tolminski gospod in najpremožnejši med plemstvom, odkar je bil združil v svoji roki posestva po stricah in umrlem bratu. Zadnje čase je pridružil svojemu imenu še ime svojega slavnega prednika Ludovika, junaka pri Lützeniu. Ob njegovi strani je bil rejeni in dobrodušni grof Julij Cezar Colloredo, ki se je potil poleti in pozimi in ki je slovel kot najspretnjši lovec in strelec. Ob njem sta se vrstila grofa Filip in Nikolaj Strassoldo, podglavarjeva sorodnika. Nikolaj je bil mlad junak, trdega lica in vroče krvi, neutolažljiv duelant, sicer pa slab družabnik dam. Oboževal je edino svojo sestro, ki je pozneje postala žrtev nekega plemiškega nasilneža. Nikolaj je lastnoročno maščeval čast sestre in umrl zato kot zločinec pod rabljevimi mečem. Bil je živo nasprotje brata

Filipa, poznejšega komisarja v deželnih katastralnih zadevah, človeka mirne naravi in hladnega razuma. Za njima v drugi vrsti je sedel neznatni Klavdij Delmestri, zanemarjen človek in redno zaspan. Tu sta sedela brata Peter in Jakob Mels iz rodu Colloredo. Stari Jakob je bil skoro gluhi in se je pri vsaki priliki vse preglasno posluževal Petrovega komentiranja. Za njima, med dvema praznima sedežema, je sedel grof Josip Thurn, čigar oče je bil eden petnajstih sinov Ivana Filipa, ki je bil pridobil po Hofferjih devinski grad. Mirni Josip je bil navidez živo nasprotje nasilnega Jeronima iz nesrečne furlanske rodovine. Zadnji na desni je bil grof Josip Dornberg, čigar grb je bila zlata vaza z alojo. Duhoviti Rabatta, čigar žena je bila iz rodbine Dornbergov, je dejal o priliki, da je zlata vaza odveč. Dornbergi so bili namreč zelo obubožali. Da bi utegnili pomeniti usodo Dornbergov tudi aloja, tega Rabatta ni vedel, ker ni slutil, da dočaka dvoje članov rodbine nadstoletno starost, in sicer Ivan Ignacij, ki je umrl l. 1779, stoindve leti star, in neomožena Ana, ki je umrla po svojih dveh tudi neomoženih in skoro stoletnih sestrah leta 1774. v stotretjem letu svoje deviške mladosti.

Levo stran sedežev so zasedli številni nižji plemiči, najprej brata Ludovik in Ferdinand Formentini. Poslednji je slovel kot vesten gospodar, Ludovika so poslali stanovi leta 1708, kot zastopnika na Dunaj v zadevi ustanovitve goriške nadškofije. Razen Radetičev, ki sta sedela poleg njiju, sta bila to edina priletna moža na levi. Radetići so bili potomci bosenskega kralja Radivoja in junaka Petra Radeca, čigar nečak Mihael je rešil pri Kaniži Lenkoviču življenje in je pozneje umrl zavratno umorjen v Benetkah. Mihael in Ivan Pavel sta bila njegova vnuka. Tudi njiju oče je umrl zavratno umorjen v Biljah. Mlajši člani zbornice so bili na levi: Radetičev sin Ivan, Ferdinand pl. Neuhaus, Andrej pl. Edling, Anton pl. Grabec, Lovrenc de Grazia, Jakob Anton Morelli in Franc pl. Suardo.

Stanovske seje, ki so se vršile brez notranjega reda, so ustvarile v zbornici dve stranki, od katerih je levica videla v desnici mogotce, vlade željne privilegirance, dočim je desnica videla v levi neotesanost mladih pustolovcev, željnih deželnih služb.

Podglavar Strassoldo se je zastonj trudil, da bi zlomil to delitev zbornice, kjer je bilo vrhutega še vse polno nasprotstev med posameznimi člani. V dobi svojega službovanja se je bil prepričal, da je lažje izhajati z desnico. Zdaj je premišljal, s katero frazo bi v uvodnih besedah vrnil levici, kjer so nekateri javno smešili počenje deželne odbora v zadevi mesnega davka. Iskal je sarkastične besede, ali ker je ni našel, je prevzel njegovo besedo patos užaljenca. Začel je s tem, da so zelo resni časi in da je treba vseh moči in resne volje, da zbornica izvrši nalogo, ki jo ji vsiljuje tek razmer. Menil je nato, da nikakor ni spodobno, če nekateri člani zbornice javno blatijo in zasmejujejo izvršujoči deželni odbor. To počenje je zahrbtno, nečastno in nevarno.

Mladi na levi so postajali nemirni. Vročekrvni Nikolaj, podglavarjev sorodnik, na desni je razjarjen iskal žrtev na levici.

Tedaj je označil podglavar namen seje. Čas je, da vsa zbornica vzame v pretres zadevo zakupa od mesnega in vinskega davka. Žalibog je prešel ta zakup pred dvema letoma v roke nevarnega, brezvestnega človeka, ki škodi deželi in ugledu zbornice pri bančni direkciji. Ve sicer, da so med člani zbornice taki, ki se Bandelovega počenja vesele.

Zopet se je levica vznemirila, dočim je podglavar nadaljeval, da morejo tako delati pač samo ljudje brez vse razsodnosti, ki ne pomislijo, da je odbor zgolj izvršujoči del zbornice in da tako torej sami sebe sramoté. Kdor ima odboru ali njemu, kot podglavarju, kaj očitati — tu je čas, da pove.

Besede so vplivale. Dvorana je bila tiha, edini Mels je interpeliral svojega brata in okradel govornika za efekt. Nekam nervozno je zato nadaljeval, da prehaja s tem k zadevi sami: zadeva sama je gospodom znana. Tiče se zakupa na davek od mesa in vina. Gospodom so razmere znane. Ves svoj ugled je moral porabiti prejšnji dan, da je upokojil puntajoče se mesto in mesarje. Tudi po deželi vre. Nadeja se, da bo zbornica pri tem resnem vprašanju pokazala, da zna vršiti svojo nalogo. Nadeja se, da bo zbornica nalogi kos in da tako enkrat za vedno utihnejo obžalovanja vredni, grajajoči glasovi izven seje. Naproša odbornika Delmestrija, kot veščaka, da poroča o stvari.

Že iz načina, kako se je Delmestri dvignil in brskal v papirih pred seboj, je spoznala zbornica, da se je pripravil. Ivan Pavel Radetič se ni mogel znebiti vtisa, da gre za inscenirano igro. Mož je bil najresnejši v zbornici. Tudi se še ni zgodilo, da bi bil govoril.

Delmestri je začel govoriti, hitro, gladko, na pamet. Bil je dolgo vrsto let zastopnik stanov pri bančni deputaciji, zato da so mu znane razmere med deželo in banko. Preden pa govori o tem razmerju, naj gospodje dovolijo, da prečita odlomek iz nekega rekurza proti prepovedi izvoza živil za dobe glavarja Friderika grofa Lanthierija. Bral je s poudarkom:

»Goričani, katerim prodajamo svoje živinske pridelke, zahtevajo od nas, naj bi samo njim dajali svoje blago, in vendar nismo mi nikoli zahtevali, da bi oni samo nam svoje vino prodajali. Prepoved kupčevati zunaj dežele pomeni za nas toliko, kakor ukaz, da moramo svoje pridelke tisti kup prodajati, kakor ga bodo Goričani določevali, in da ne smemo več slanine in masla pridelovati, kakor ga bodo Goričani mogli porabiti.«

Vpraša gospode, ali se jim ta rekurz ne zdi značilen za neko vrsto ljudstva v deželi? Ali ne morejo uganiti, kdo da so, ki tako rekurirajo.

»Neumni niso, naj bodo kdorkoli,« je dejal Coronini.

»Tolminci so,« se je poklonil smehljaje Delmestri gospodu Tolmincevu, ki je prišel v veliko zadrego, dočim se je levica krohotoma zasmejala.

»Da, Tolminci,« je ponovil, »to so tisto zakrknjeno in svojeglavno ljudstvo, ki že od l. 1532. prizadeva deželi nešteto sitnosti. Tedaj so se uprli turškemu davku in se sklicevali na nekake predprave. Od leta 1542. se puntajo proti ureditvi davčne knjige in se zopet sklicujejo na predprave. Potem se upirajo kolkovnemu davku. Potem se puntajo proti vojnemu krajcarju, davku od ognjišč, soli in dolgujejo danes, v letu štirinajstem, trideset tisoč goldinarjev davka. Sklicujejo se seveda zopet na predprave. In na predprave se zopet sklicujejo od leta 1706., odkar smo sprejeli davek na meso in vino.«

Za hip je ponehal in dejal nato nekam šaljivo-rezko: »Ampak dežela bo propadla pri teh večnih predpravicah.«

Ozrl se je po zbornici; očitno je iskal na obrazih, kolik je vtis zadnjih besed. In ker najbrže ni opazil nobenega vtisa, je dejal:

»Te besede sem rabil na Dunaju pri direktorju bančne deputacije in mu dokazal jasno in pravilno, da stanovi ne morejo prevzeti odgovornosti za novi davek. Žalibog so bili in so na Dunaju drugega mnenja. Pri tistih pogajanjih se mi je očitalo kot stanovskemu odborniku, da stanovi sami šuntamo Tolmince —«

Nekaj klicev je prekinilo njegove besede.

»Nadalje se mi je očitalo, da ognjiščni davek ni pravilno odmerjen —«

Isti medklici.

»Gospoda,« je vzkliknil govornik, »očitalo se mi je tudi, da stanovi ne le niso mogli izterjati istega davka, temuč da so imeli v sedmih letih celo 9060 goldinarjev 25 krajcarjev prebitka.«

»In Vi ste dovolili, da so Vam vse to očitali?« je kriknil vročekrvni Nikolaj Strassoldo. Delmestri se mu je vljudno poklonil in dejal:

»Odgovoril sem na taka očitanja, kakor sem vedel najbolje. Ali naj tisti šuntajo, ki moledujejo z Dunaja odlok za odlokom, da bi prisilili ljudstvo k plačevanju?«

»Dobro!« je kimal Coronini.

»Nadalje sem predložil načrt, kako da je davek razdeljen. Gospoda so se prepričali, da je pravilno.«

»Tretji očitek,« je dejal dalje, ko ni nihče reagiral pri drugem, »tretji očitek sem zavrnil igranje, ko sem mimogredé pripomnil, da gre samo za proračunjeni prebitek.«

»Tako?« je zategnil nekdo v zbornici. Delmestri se je zmedel in pristavil hitro:

»Tako se mi je poročalo na Dunaj.«

»Tu, v tej zbornici se je svojčas govorilo o dejanskem prebitku,« je govoril tisti nekdo iz zbornice. Delmestri se je proseče ozrl na podglavarja, ki se je dvignil, šepetal z odbornikom Orzonom in dejal nato, da se on sicer stvari ne spominja več tako dobro, da pa ima vtis, da je bil oni prebitek res samo proračunjen. Prosi govornika, naj ostaja pri stvari: gre za mesni davek od leta 1707. in ne za ognjiščni davek.

Zbornica se je nekako oddahnila, oni osamljeni glas je onemel.

Delmestri je prešel k podrobnemu referatu. Stanovi so po izjalovljenih pogajanjih sprejeli in dali v podzakup prvo Polliniju, nato Formentiniju. Radi Tolmincev so zastajali s plačilom, tako da znaša zaostanek leta 1709. 8700 goldinarjev od mesnega in 1250 goldinarjev od vinskega davka. To vsoto dolguje dežela banki in je do danes ni mogla plačati, niti izterjati. V prvi vrsti so tega krivi Tolminci, v drugi vrsti banka sama, ki je bila sprva gluha za proteste stanov in leta 1709. dala še zakup na davek Bandelu, ki zdaj deželo zatira in dere. Banka tudi ni ničesar odredila, s čimer bi mogli stanovi prisiliti Tolmince do plačevanja. Čas je, da banka izpregleda. Tako ne sme naprej. Banka vzemi takoj zakup Bandelu in ga vrni stanovom. Banka odpusti stanovom zaostale vsote, odpravi sploh davek na meso in vino, ali pa odredi potrebno, da bodo mogli stanovi izterjevati davek po Tolminskem. Ker pa je ljudstvo sploh ogorčeno na nove davke, naj se

označi zahtevana vsota z imenom vojne kontribucije, katero bi mogla pobirati na Tolminskem nato tolminska gosposka.

Pri zadnjih izvajanjih se je Delmestri ozrl na Coroninija, ki je bil tolminski gospod.

Coronini je milostno prikimal. Podglavar mu je pomignil, na kar je šel grof iz zbornice k podglavarjevemu sedežu. Oba sta nato dalje časa šepetaje pretresala Delmestrijeva načrta.

Delmestri je medtem zaključil svoja izvajanja in je bil gotov, da bo zbornica njegov predlog glede imena »vojna kontribucija« sprejela.

Žalibog da se je zmotil. Komaj je bil namreč sedel, je planil na levici Ferdinand Formentini in vprašal, kaj da razume Delmestri pod besedo »vojna kontribucija«. On, Formentini, da razume pod vojno kontribucijo vojni davek.

»Izredni, izredni!« je viknil Delmestri.

»Izredni ali ne, vojni davek je,« je govoril Formentini. »Gospod referent hoče,« je nadaljeval sarkastično, obrnjen k desnici, »da se uvede vojni davek namesto davka na meso. Gospoda, to pomeni, da bomo v bodoče mi stanovi vojni davek plačevali, dočim smo mesnega davka prosti.«

Šele zdaj je doumela zbornica Formentinijevo razburjenje. Mladi na levi so se krohotali. Delmestri je vpil in si bled grizel ustnice. Toda tudi ko se je smeh polegel in je hotel govoriti, mu ni šel govor, ker se na to ni pripravil. Izgovarjal je pač številko za številko, tako, kakor je bil vaje obsipati s številkami gospodo na Dunaju, toda ni se mu posrečilo, da bi izpodbil Formentinijevo tolmačenje. Utrujen in besen je sédel. Podglavar je pozval zborujoče, naj bodo mirni.

Zbornica se še ni bila umirila, ko je bilo čuti miren, sonoren glas iz ozadja. Kakor na mig se je ozrl odbor in zbor tja dol, kjer je sedel v zadnji vrsti Ivan Pavel Radetič. Zdaj je stal visokozravan in dejal:

»Gospodje, prosim besede!«

Ni se še zgodilo, da bi Radetič govoril, zato je hipoma prevzelo vso zbornico zanimanje. Celo Delmestri se je oddahnil in pogledal kvišku. Radetič je govoril:

»Gospodje, ako iščemo vzroka deželne mize-rije, tedaj jih iščimo resno. Vzroki zla naših financ niso Tolminci, ni bančna deputacija in ni Bandel. Bančna direkcija ima svoje pravno stališče, Tolminci se sklicujejo na svoje pravice in Bandel se poslužuje samo v izdatnejši strogosti načina pri izterjevanju, kakršnega so se posluževali naši davkárji Pollini in Formentini. Res je, Tolminci se branijo vsakih novih davkov. Ne branijo se jih, ker so po naravi uporno, cesarju neposlušno ljud-

stvo, kakor jih naš odbor toži na Dunaju, branijo se jih, ker ne razumejo razmer in so mnenja, da jih nekatere bivše predpravice ščitijo vseh novih davkov. Leta 1532. so se tudi, kakor je že odbornik Delmestri povedal, upirali davku. Tedaj jih je prepričal o potrebi davka glavar Attems s preprosto opazko, da gre za splošne davke, cesarske davke, ki so jih dolžni plačevati privilegiranci in nepriviligiranci. Prepričan sem, da Tolminci davka na meso ne razumejo.«

Bilo je nekaj čudovitega v besedah in govoru Ivana Pavla Radetića. Komaj par polglasnih opazk je bilo čuti v zbornici, dočim je bila večina mirna in pazljiva.

»Par bridkih besed moram povedati,« je nadaljeval Radetić mehko in slovesno. »Dolgo vrsto let gledam molče, kako se v tej deželi gospodari. Tudi zdaj ne bi govoril. Toda vidim v duhu vihar, ki se zbira nad nami vsemi, vidim začetek konca.«

Ponehal je za hip. Zroč topo preko zborujočih, je bil, kakor da v resnici vidi, česar ne vidi nihče in ne sluti nihče.

»Gospodje,« je vzkliknil, »periculum in mora! Dežela je obupana. Ljudstvo je izgubilo zaupanje do svoje gosposke, ljudstvo čuti in vidi samo bremena in nasilje davkarjev. Bandela ne poznam. Morda je lopov, morda komedijant. Vem, da vidi ljudstvo v Bandelu pijavko in ne loči več davkarjev od plemičev, niti od uradnika in odbornika in glavarja. Pri ljudstvu smo mi vsi samo še pijavke.«

Zopet je prenehal, grobna tišina je bila v zbornici. »Tu sedimo,« je nadaljeval, »blagor dežele nam je poverjen v varstvo. Ali smo skrbeli za blagor dežele? Niti Bandela nismo gospodarji. Že dve leti trpimo njegovo počenjanje in mu nasprotno, kakor bi ne smeli, odtegujemo podporo dežele pri pobiranju davka. Bančni direkciji kažemo svojo nemoč in igramo žalostno vlogo malovrednih upraviteljev. Z izgovori prihajamo, dasi smo se zavezali v pogodbi točno plačevati obroke, še več, gospodarimo slabo, ker imamo dejanske prebitke in jih tajimo in tožimo ljudstvo, dočim sami ne plačujemo vojnega davka.«

Tu je kriknilo nekaj zadetih. Kakor val je vzrastel Radetiću glas:

»Če lažem, naj se mi prepove govoriti. Če pa ne lažem, bom govoril do konca.« In res je mogel dogovoriti:

»Finance v deželi so slabe. Proč zato z deželnimi darovi. Razsipnost je, deželni denar pri dobrih časih naklanjati godovnikom, birmancem, ženinom in tujcem-gostom, brezvestnost je delati to zdaj.«

Hipno se je umiril in pripomnil uradno:

»Izdelal sem načrt, podoben Delmestrijevem. Uvede se splošna kontribucija v znesku 12.000 guldinarjev. Izterjaj se v plačilo davkarjev 12.720 guldinarjev. Podrobni načrt izročam v roke gospoda podglavarja.«

Hip topega molka je ležal nad zbornico. Bilo je, kakor da sta levica in desnica okameneli. Hipoma pa je planil mladi Nikolaj Strassoldo kvišku in vzkliknil:

»Izdajalec, kmetom nas prodaja!«

Namah so zborujoči oživeli. Bilo je slišati hripave, jezne glasove. Mladi Radetić je skočil k Nikolaju Strassoldo in vpil:

»Vi, obžalujte, moj stric ni izdajica. Vi, jaz hočem odgovora.«

»Dobite ga!«

Gluhi Mels je začuden mahal z rokama, nič manj presenečen, nego zanemarjeni Klavdij Delmestri, ki se je pravkar prebudil. Coronini, Colloredo in nekateri drugi so se opravičevali pri podglavarju in odhajali. Ob Ivanu Radetiću se je postavilo nekaj mladih z leve, očitno zato, ker so mislili, da desnica navali nanj. To se ni zgodilo, pač pa je z desnice odhajal član za članom.

Edini Delmestri, ki je prej tako žalostno pogorel, je zdaj ves srečen šepetal Cristoforuttiju:

»Eden torej, eden je bil, ki je za moj predlog!«

Radetić je izročil pisan načrt podglavarju. Tedaj ga je potrepal Coronini po ramenu:

»Govorili ste o pravicah Tolmincev. Ali ste mislili s tem povedati, da imajo Tolminci pravico do ene četrtine od desetine, katero pobiram?«

»Nikakor, gospod grof,« je odvrnil oni mirno, »o tej predpraviči čujem zdaj prvokrat!«

Coronini mu je molče obrnil hrbet. —

Seja je bila pri kraju. Davkar Simonetti, ki je prišel brez vsakih računov k seji, je nekam veselo pobral svoje papirje in odšel. Šel je naravnost v palačo grofa Rabatte, ki se je bil pri podglavarju opravičil z boleznijo.

Simonetti ga je našel z Vergilom v roki in mu je popisal sejo. Tedaj se je Rabatta razvnel. Začel je hoditi po sobi gorindoli. Plemič, ki je duševno nadkriljeval svoje vrstnike, je zavidal Coroninije, Strassolde in Collorede, zavidal celo poljudnost Radetićeve. Odslovil je Simonettija in se zamislil. Naenkrat se je udaril po čelu in vzkliknil:

»Che idea! Seveda! Spravim jih, Coroninije, Strassolde, Radetiće in vse druge.«

Tedaj je prišel sluga in naznanil, da so začeli prihajati povabljeni gosti, člani akademije »cvetočega lovora«, ki ji je predsedoval pesnik in arbiter elegantiae Rabatta.

X. DAVKI IN OPRAVKI.

Silvestrov večer leta 1712. je bilo ob sedmih zvečer, ko je sedel Anže Rink, mostarski krojač pri svojem sosedu in prijatelju Fortunatu Helerju, mostarskem čevljarju in starem prijatelju. Ne da bi bila Anže in Fortunat kakorkoli duševno soglašala. Baš zato, ker nista soglašala, sta bila prijatelja. Anže je bil krojač, Fortunat čevljar; Anže ni maral mnogo dela, Fortunat je delal od zore do noči in še v noč. Anže je bil zgovoren, Fortunat molčec ko grob; Anže je imel družino, Fortunat je imel neko teto, ki je bila še bolj molčeca ko nečak, še bolj pridna — vsaj pletla je venomer in napletla bi bila celo hišo nogavic, jopic in povojev; pa ker ni imela volne, je dopletla in zopet razdrla ter pričela delo od začetka. Anže je sedel na levi strani peči, teta na desni, v sredi se je mučil ob dremotni oljenici Fortunat, da zakrpa že trikrat krpani škorenj.

»Koliko ste že napletli nogavic?« je vprašal Anže.

»Tritisočsedemintrideset parov!« je odgovorila teta nevoljna, da jo moti.

»Lepo število, koliko bi to izdalo desetine!« je občudoval Anže imaginarno bogastvo pletice. Teta in Fortunat sta molčala. Tedaj je dejal Anže:

»Pa bomo srečno prestali zopet eno leto, če Bog da, ga bomo!«

»Bomo!« je jeknil Fortunat, teta niti prikimala ni: očitno ji je bilo žal, da je prej odprla usta.

»Nazaj mislim,« je začel Anže vsekakor širje zasnovan govor vpricho hvaležnega poslušalstva, »nazaj mislim, pa sam sebi se smilim, če se vprašam, kako živimo mi podaniki!«

In ker je razumel molk kot izpodbudo, je vzdiknil kaj veselo:

»Cerkev ima svoj koledar, gospoda ima svojega, mi kmetje pa svojega.«

Zopet je počakal, ali bo kdo oporekal, in ker se ni nihče oglasil, je dejal:

»Še en požirek mi ga boš dal, Fortunat. Saj človeku jezik priraste, če sam govori!«

Fortunat je res zlezal s peči in prinesel odnekod v škrbastem vrču kislega cividince. Anže je nagnil in pil.

»Čisti, zato pa je dober!« je dejal, da bi človek mislil, kdo ve, kako si je z nezmernostjo zapackal želodec. Fortunat je prikimal in zopet sedel. Anže pa je dejal:

»Poslušajta me, bosta slišala, kakšen koledar je za nas kmete. Dve plati ima. Ena je daj, druga delaj.«

Kot vesten govornik je prenehal za hip, da se poslušalstvo duševno zbere, nato je nadaljeval:

»Za svete Tri kralje boš dal desetino, za Svečnico boš plačal letino, o sv. Juriju boš zopet plačal od kokoši in jajec in prekelj, ali pa boš dal jurjevico. O sv. Marku boš dal gosposki prašiča in plačal lovščino, o sv. Filipu in Jakobu boš plačal naselnino, in če si pek, še petak za prodani kruh. O sv. Petru in Pavlu boš dal poklon in o sv. Marjeti jagnje, o sv. Jakobu boš plačal ali dal kokoši in sir, za sv. Ano boš prinesel gospodu rib in na Veliki Šmaren petelinčkov; o sv. Mihelu boš nesel ogorščino in o sv. Martinu žita za seme, turščico in ajdo in enega prašiča; o sv. Katarini boš prinesel orehov in medu in o sv. Andreju boš plačal molžano; o sv. Miklavžu boš nesel davek za sol in za ognjišče, in če prineseš prepozno, boš plačal za svete Tri kralje trojno. Za Božič pa boš daroval drv in masla in jajec, in če jih ne boš imel, jih boš kupil, in če jih ne boš kupil in ne poneseš nič, porečejo, da se puntaš. Ali zdaj veste, kaj se to pravi: daj!«

»Vem!« je dejal Fortunat, teta pa ni rekla nič.

»Pa še nisem vsega naštel,« je dejal Anže zelo dobre volje, vesel ali svojega dobrega spomina ali velikega števila tega, česar še ni omenil.

»Tako boš dal, če umrješ, najboljši rep iz hleva, in če se oženiš, boš dal biriču cekin in oskrbniku tri in sodniku pet in grofu boš plačal novo naselnino. Potem boš dal še desetino v Čedad in postavno mero fajmoštru in cerkvi. In potem bo rekel Bandel: Zdaj pa plačaj davek na meso in vino.«

Anže si je pomel roke in segel po vrču. Ko si je namočil jezik, je dejal še boljše volje:

»Zdaj bom pa povedal, kaj boš delal. O svetem Juriju boš dal plug in boš oral tri dni po pisanih pravicah, in štiri, ker ti tako oskrbnik ukaže. In branal boš in sejal in kopal, zato dobiš po pisanih pravicah hleb kruha in vrč vina, če ti ga bo oskrbnik dal. O sv. Filipu boš dal dve plevici in o sv. Marjeti pošlješ žet in povezovat. Sam pa pojdeš kosit in seno spravljat, kolikor moreš peljati enkrat z dvema konjema. Ko zvoziš seno in pšenico, pojdeš o Velikem Šmarnu orat dva dni z dvema konjema, če jih imaš, in če jih nimaš, boš kopal en dan. In gnoja boš pripeljal iz svojega hleva. Šest jih ga bo vozilo en dan, šest ga bo nakladalo šest dni, šest bo pomagalo šest dni in trinajst ga bo en dan nosilo v zelnik. — Potem boš kosil travo. Zatolminci in Doljani bodo kosili senožeti in planine; za košnjo boš dobil šestdeset funtov težak hleb sira, ki ga bodo dali Kamenci od planine. Potem boš ob sv. Mihaelu ajdo

žel in omlatil in v Tolmin zvozil. In o sv. Martinu boš spravljaj repo in zelje in oral za ozimino. O sv. Andreju boš drva sekal in vozil, in če je potreba, tudi plavil. In v Bilje boš tovoril in iz Rubij boš vozil grofovo vino. Če ne boš imel konja, ga boš najel, in če prideš prepozno, boš plačal kazen, in če je ne plačaš, ti vzame oskrbnik vola ali kravo. Kaj misliš, ali je to vse?»

»Še ni!« je jeknil Fortunat.

»O, vem, da ni! Vozil boš kamenje in žgal apno in poti boš popravljaj in sol in olje in železo boš vozil in še otrobi za pse. Pa zidal boš in domače ženske boš poslal o Veliki noči in Binkošti in Božiču prat, šivat, pometat in peč. In kadar pride grof na lov, mu boš divjačino naganjal. In če bo slabo vreme poleti, boš še v nedeljo rabotal in še mašo boš zamudil. Ali bo za silo dovolj?»

»Dovolj,« je jeknila zdaj Fortunatova teta in začela dopleteno nogavico zopet plesti od kraja.

»Veste, teta,« je dejal Anže, »če izvedo v Tolminu, koliko napletete, bo treba odrajtati mnogo nogavic.«

Ta globokoumna opazka je udobrovoljila celo Fortunata. Zasmel se je. Anže pa je nagnil vrč in posrkal še zadnjo kapljo cividince.

»Zdaj pa pojdem,« je rekel, »osem otrok imam, od vsakega plačam sold, pa jih le rad imam in mi je hudo, če jih ne vidim pol ure.«

Anže je lezel s peči. Tedaj je dejal Fortunat skrivnostno:

»Ali se mislite res puntati?»

»Kaj sem zato govoril, da še to vprašaš? Seveda se bomo, ali se ti ne boš?»

»Ne vem,« je odvrnil Fortunat dvoumno.

»Šema je,« je mrmral Anže odhajaje, »čemu sem le toliko govoril!«

XI. PAJEK IN VOLK.

V Kanalu, ob mostu čez Sočo, na desni strani pod cesto, je stala v vrsti z drugimi poslopji nizka in nemarno umazana hiša z zabrisanim grbom v pročelju, nič manj revnejša lepote od drugih, nič manj bogata golazni in mišjadi, kot ves kanalski trg, last grofov Rabatta. Vogel pri hiši, ki je gledal na most, je imel na obe strani po eno okence, izza katerih je noč in dan mežikalo dvoje drobnih, dremotnih oči. Te oči so vselej čudovito zažarele, kadar je zaškripal onstran ali tostran Soče voz. Tedaj se je zgodilo, da se je tisto bitje za oknoma skrivnostno potuhnulo. Stoprv, kadar je hotel voznik z vozom preko mostu, je šinilo pri nizkih vratcih na plan in po par stopnicah na cesto, tako hitro, tako nenadno, da so se konji plašili. Tisto

trebušno in grbasto človeče, upognjenega telesa, nizkih nog, ploščatega, neizrazitega lica, je krililo z neprimerno dolgimi rokami predse, moleč osuplemu vozniku moder listič pod nos in mrmraje brez poudarka, neprenehoma:

»Pet grošev, pet grošev pa dva krajcarja, krajcarja. Plačaj, plačaj, plačaj.«

In mož se je venomer zvijal in krilil predse z rokama, z neizraznim svojim licem podoben ogromnemu pajku, ki preži v duplini in se zdaj-pazdaj hipoma, neslišno spusti na dan in se zopet vrne v špiljo.

Ta pajek v človeški podobi je bil Andrej Karnel, kanalski davkar, ki je pobiral davek od vina in mesa. Ni ga bilo tedaj po vsej soški dolini človeka, ki bi ga bili ljudje bolj sovražili, bodisi, da je bila že njegova zunanost vse prej nego prikupljiva, bodisi zato, ker so krožile govorice o njem, da je oropal in ubil nekega duhovnika z Laškega, in da je okradel cerkev Marije Snežnice nad Avčami. Vsekako si ljudje niso mogli razložiti, kako je to človeče v dobrem letu postalo mitničar in davkar, dočim so ga prej poznali ljudje kot nosača svetogorskega brata o bernji. Že tedaj je rekel Štefan Maraž, voznik in prekupec iz Ajbe, bratu Ciprijanu, da li nimajo na Sv. Gori človeka, ki bi bil vsaj malo bolj Boгу podoben. Štefan Maraž ne bi bil morda nikoli rekel teh besed, ako bi bil slutil, da bo to grdo človeče, pred katerim so psi cvileč bežali v kraj, dobro leto pozneje strah in groza konj in voznikov. Iz strahu so mu ljudje plačevali davek brez ugovora, češ, da vsaj oprava ne bo ž njim. Karnel je znal premeteno izkoriščati to ljudsko slabost.

Tolminski krčmarji, katerim je vino domači gospod Coronini tegnil, so se postavili sprva možu po robu, češ, da naj plača davek Coronini. Mož pa je vedel bolje, da Coronini ne plačuje davka od vina, in je menil, da naj sami uredijo s Coroninijem. In ko so se ustavljali, je davkar zažvižgal in odnekod, iz podzemske kleti, se je vzpel človek, nič manj grd od gospodarja, samo s to razliko, da je bil orjak in očitno nevaren človek, kar je dokazal že o prvem nastopu Klementu Melincu iz Tolmina, dvignivši ga čez most in režeč se pošastno, dočim je pajek predel z brezizraznim licem:

»Plačaj, plačaj, plačaj!«

»Plačam!« je viknil Malinec in bled ko smrt odšel do vinarja davek. Nato so dejali krčmarji oskrbniku v Tolminu, da, če hoče grof, da bodo točili njegovo vino, naj ga jim sam tegne iz Rubij. Oskrbnik je rekel, da je prav. Pa ni bilo zopet krčmarjem prav, ker jim je oskrbnik vino računil

draže, dasi so morali kmetje za 20 krajcarjev tovoriti v roboti. Tedaj so rekli krčmarji, da bodo zopet sami hodili po vino. In ko so bili onstran Kanala in so ustavili pri Maražu, je vprašal Maraž vselej:

»Kaj, ali še prede v Kanalu?«

»Prede! Konj se mi je splašil, ko je klical: Plačaj, plačaj, plačaj!«

»Da ga ni, ki bi ga česnil, da bi konec storil!« je vzkliknil Maraž.

»Saj nima duše, brez skrbi bi ga!«

Maraž Karnela ni sovražil brez vzroka. V petih mesecih mu je namreč trikrat zaplenil vino, katero je tihotapil iz Brd. Maraž je šel sprva nad davkarja.

»Ni slabo vino,« se je rogal Karnel Maražu ob polnem vrču, »po čem si ga plačal?«

»Moje vino piješ, potep!« je viknil Maraž.

»Tiho bodi, Štefan,« je dejal. »Kanalci imajo ušesa. Naj izve gosposka, da tihotapiš, krčmo in tebe zaprejo!«

In ko je Maraž uvidel, da Karnelu ni kos, se je obrnil; in tedaj je zaklical Karnel za njim:

»Ali je pa to Bogu podobno, da kradeš cesarju?«

Od jeze se tresoč se je vrnil Maraž in krenil še isti večer z oslom v Brda, kajti ni kaplje je ni bilo v kleti. In zdaj je imel več sreče. Srečno je pritovoril do pred hišnih vrat in vstopil in zaklel, kajti v obraz se mu je porogal gnusno zlobni Karnelov hlapec, se dvignil in odvedel osla s tovorom. Še vtretje je poizkušal Maraž prekaniti davkarja. S praznim vozom je šel v Plave in vso pot je pripovedoval, da gre po kakih trideset škopnikov slame. Ni vrag, da ti ne bi bil kos, je mislil vso pot na Karnela.

Lepo počasi je vozaril in prišel na kanalski most. Rahel smeh mu je zakrožil ob ustnicah, da je viknil:

»Hej, davkarji, ali ne bo nič davka!«

Komaj je zinil, že mu je bilo žal, kajti opazil je, da je Karnel nemirno planil iz zasede ob okenicah, zažvižgal in se hipoma vsadil predenj ob voz. Isti hip se je izmotal iz podzemske kleti orjaški hlapec.

»Plačaj, plačaj, plačaj!« je predel pajek.

»Slamo?« se je rogal sicer še vedno, ali ne več tako objestno, Maraž.

»Vino, vino, vino!« je mežikal Karnel, ko da ga slepi še tisto malo svetlobe na nebu ob mraku.

Karnel je šinil z bičem in ni odgovoril. Nihče mu ni zastavil poti. Ko pa je bil že onstran mostu, je začutil, da ga je zgrabilo dvoje rok in ga treščilo ob tla, da je za hip izgubil zavest. Ko se je za-

vedel, je zagledal na vozu Karnelovega hlapca, pošastno se režečega in z lahkoto privzdigujočega sod, ki je bil poln sladke rebulje. Onstran mostu pa se je oglasil Karnel:

»Štefan Maraž, zdaj vedó vsi, da tihotapiš in kradeš cesarju. Dac se ti je smilil, zdaj boš dal vino in sode in hišo, in še zaprli te bodo. Le odpelji svoj sod, zadnji je!«

Maraž je prispel domov in našel pri sebi dva Tolminca, Kobala iz Podsel in kovača Šavlija.

»Zlodjev Bric,« ga je pozdravil Šavli, »ali imaš kaj vina ali nič?«

»Zadnji sod!« je dejal Maraž, drhteč od jeze in bridkosti. In nastavil je sod in izpil prvi dva vrča. In nato je zaklel in udaril ob mizo.

»Hentaj, ti si lep krčmar,« se je začudil Kobal; Maraž pa je rekel:

»Žene nimam, sestra bo že živela kako. Kadar jih zagledam, da gredo pome, zažgem vse, pa v Kanal pojdem, pa ga zakoljem.«

»Pa ne Karnela?« je vprašal Šavli.

Maraž se je pridušil. Kobal mu je položil roko na ramo in se zasmel:

»Štefan, od srca mi govoriš. Zato ti pa povem: šema si, če greš sam nadenj. Saj pojdemo vsi!«

»Kateri vsi?«

»Če si pa tak-le tepec,« je menil Šavli, »pa bodi!«

In se je nagnil k Maražu in mu pošepetal:

»Spuntali se bomo!«

»Ni mogoče!« se je začudil Maraž.

Kobal je resno prikimal.

* * *

V Čepovanu je pri Matiji Podgorniku za ognjiščem sedel siromašno in letno oblečen postaren mož in s kisloginjenim licem pripovedoval postavni gospodinji, kakšen revež da je. Žena je narezovala korenje v veliki kotel za prašiče. Mož je tožil:

»Lejte, mati! Jaz Vam ne morem popisati, kakšna revščina je pri nas. Ni moke, ni kruha, pa obele še toliko ne, da bi mišim nastavil.«

»Kaj pa jeste potemtakem?« je vpraševala žena, ne preveč ginjena.

»Lejte, mati,« je nadaljeval mož, »ženo imam in troje otrok. Pa ni bilo v hiši ni praška moke. Saj morajo konec vzeti, sem rekel, pa sem po snegu šel na Tolminsko. Bog jim vrni, prav dobri ljudje so. Komaj sem nesel. So mi naložili repe in sira. Pa smo živeli dva tedna. Zdaj pa zopet, kamor pogledaš, sama lakota. Saj jih nisem mogel več gledati. Bo že Bog dal, sem rekel. Naj bo, kar bo. Če ni repe, tudi korenja se ne branim.«

»Kaj boš na plečih korenje vlačil v Brda?« je rekla žena.

»Kakšno koretico (voziček) bi dobil do Gorice, ker so grde poti,« je tožil mož, »pa če ni, v božjem imenu, se počiva, pa nese, pa zopet počiva.«

»He,« je odvrnila žena, »če si kaj prida nabral, bi ti naš s konjem potegnil do Solkana drugi teden. Ta teden ne more več, je včeraj šel v Gorico!«

In žena je pogledala skozi okno, kjer se je že mračilo, in dejala:

»Nič ne vem, kje se oščaja, da ga še ni!«

»Slabe poti!« je pripomnil mož.

Žena ni rekla nič, privzdignila je z eno samo roko kotel nad ognjišče in ga obesila na verigo, visečo izpod oboka. Rahlo je zardela v obraz, segla po polena in viknila:

»Ta naš fant, same norčije so ga. Sem mu rekla, naj mi nakolje drv, pa je vse bob ob steno.«

»Otročiči so otročiči,« je tolažil mož.

Žena je odhitela iz kuhinje; zunaj se je čul njen glas, ko je klicala sina. Nato je zopet vstopila in rekla:

»Preveč pogoltni ste vi, Brici, samo vino vas je, za repo in korenje se še zmenite ne. In živine tudi ne redite.«

»Ne govorite tega, mati,« je tožil mož, »sirote smo. Malo vina je vse, kar nam je Bog dal, pa nam še to popijejo biriči pa davkarji.«

»Ali so tudi pri vas davkarji?« se je začudila in dostavila: »Saj ste sami berači, kaj hočejo od vas?«

»Noben vrag ni hujši od davkarjev,« je dejal mož. »Vi, mati, si tega niti misliti ne morete, kakšni so. Samo o Zaletelu iz Biljane bi Vam lahko celo noč pravil. Pa ta še ni najhujši, je še hujši števerjanski Taljanut, pa tisti judovski Adam Res iz Dolenje, kjer sem jaz doma. Čujte, mati, Vam bom povedal, kako je napravil Zaletel Andreju Šturmu iz Krašne. Si je izmislil, da je šurm prikril dva soda vina, pa ga je šel tožit v Gorico, pa kar z biriči mu je šel v klet. Ko se je pa Andrej branil in udaril biriča, so ga gnali v Gorico. Tisti birič je potem zvečer ob devetih Šturmu vse trte porезal. Andrejev brat Miha ga je videl. Zdaj pa veste.«

Žena ga ni več poslušala. Zagledala se je skozi okno in dejala:

»Kaj je naš znorel? Se mi zdi, da ima prazen voz.« In za hip je dejala:

»Bogve, da je prazen. Ta je pa lepa!«

Planila je iz kuhinje in čuti jo je bilo, ko je viknila:

»Matija, zdaj mi povej, ali si znorel, da si prazen prišel?« In čez hip je kričala:

»Ježeš, kaj pa ti je? Ali si pijan? Ves krvav si in strgan!«

In ko mož ni takoj odgovoril, ga je s krepko roko potegnila v vežo in kuhinjo in dejala že dokaj manj prijazno:

»Zdaj pa je že čas, da poveš!«

»Mica,« je rekel mož skromno in nežno, »saj ne boš verjela!«

»Kaj, da ne bom verjela?« je vprašala in vsadila roke ob bok pred možem, ki je bil omahnil na ognjišče. Bil je mož dobrodušen in skrajno miroljuben in očividno pod vplivom ženine močate osebnosti. V tistem položaju je bil v resnici celo smešen, kajti jopič mu je bil razparan in po obrazu je bil mož potolčen in opraskan in tudi na levi roki je moral biti ranjen, kajti obvezal si jo je bil in obveza je bila krvava.

»Pretepal si se!«

Zmajal je z glavo.

»Ali si zvrnil?«

Zopet je zmajal z glavo. Tedaj je ženo popadla jeza, da je viknila:

»Ali si jezik tudi izgubil, ti!«

»Oh, mati,« se je vmešal mož za ognjiščem, »mogoče so ga tatovi ob cestil!« Tedaj se je Podgornik dvignil in dejal:

»Bandel me jel!«

»Kdo?« je viknila žena.

»Blago so mi hoteli vzeti, pa konja izpreči, pa so me. Štirje so bili, jaz in Golja pa dva, pa so naju.«

»Kateri Golja, tisti pretepač?« je vprašala žena.

»Z nožem jih je hotel, pa so naju. Sredi Gorice.«

Ženi je bilo lice zardelo, pa je viknila:

»In kje sta blago pustila?«

»Vzeli so ga. Saj so še konja hoteli!«

»Tako? Davkarji?«

»Davkarji!« je ponovil Matija.

»Bog daj dober večer!« je tedaj vstopil tuj človek in, videč ženo osuplo, moža razbitega in trudnega, dejal:

»Martin Munih sem iz volčanske fare, s Podgornikom bi rad govoril!«

»Tam ga vidiš,« je odvrnila žena, »le poglej ga. Župan je, pa se je dal od davkarjev. Le poglej ga, ali je to mož?«

Tedaj je šinil Podgornik kvišku in viknil:

»Tiho bodi, Mica, če so me! Saj so tudi druge že, pa jim bo še žal, presneto jim bo žal!«

»Tako je!« je dejal Munih, »sem pa prav prišel. Se bomo pogovorili, kakor se tiče. Bog pomagaj, da se bomo!«

In mož je zlezel za ognjišče in začel sezuvati škornje, da jih osuši ob ognju, in potem je dejal:

»K Občinarju sem bil namenjen, pa sem, šema, čez Trebušo zašel, pa čez Kobilico lezel. Pa mi ni žal, da sem bil v Tribuši, ne!« —

Pozno v noč se je zleknil Munih za peč. Rano zjutraj je krenil proti Gorici. Snežilo je in vihar je vlekel ostro in strupeno. Munih je bil izpil, preden je odšel, vrč vina, ki ga je bila postavila Podgornikova zvečer na mizo, da ne pojde tešč. Rahlo omoten je stopal mož skozi sneg in mrmral:

»Proti Gorici piha! Naj le, naj! Z nami je vihar. Od Lokvâ doli je bilo čuti zgodnje jutro in Munih si je dejal:

»Če ne bi vlekel veter, še s Svete Gore bi slišal zvon!« In snel je kučmo in se prekrižal. In ko je domolil, je zamrmral:

»Ali ne molimo? Pa pravi idrijski fajmošter, da nismo kristjani! Ali je to kakšen fajmošter? Za biriča naj gresta on in šentviški!«

In uspešno je korakal. Iz meglenega jutra je sinila pred njim v nižini z rdečo opeko krita cerkev v Grgarju. Tedaj je zaigral možu ob ustih smeh. Dejal si je:

»Skrbelo me je za Podgornika. Pa je šlo tako dobro. Je le dobro, da je žena gospodar!«

XII. KARNEVAL.

Anton grof Rabatta je bil napel tisti predpusť leta 1713. vse svoje sile, da zbere pri sebi čim več domačega plemstva. Da bi napravil obligatni pustni večer tem lepši in privlačnejši, ni štedil ni denarja, ni časa. Dočim je grof hitel, da dopiše prav za to priliko zasnovano igro »Tulminenses« in jo preda izbranim gojencem jezuitske gimnazije, da se je nauče, je grofica napravila dan za dnem do pet in še več obiskov v mestu in izven mesta. Grof Rabatta je bil tedaj redka izjema med goriškim plemstvom. Darovit in priden je obvladal precejšnje znanje. Na Francoskem in po Italiji, kjer se je mudil v presledkih in smotreno vse opazoval, se je bil spoznal s finim ukusom francoskega življa. Z lahkoto se je učil jezikov, igraje je pesnil in zasnoval pred nekaj leti nekako akademijo »Zeleni lovor« in pod to devizo začel zbirati pri sebi goriško plemstvo. Prožni Rabatta je znal pridobiti plemstvo brez razlike zase, upogniti si z duševno prepotenco ponosne Collorede, Coroninije in Strassolde, privezati pa tudi nase nižje stanove nič manj nego cerkvene dostojanstvenike. Klanjajoč se njegovi višji izobrazbi in nesebični požrtvovalnosti, s katero je zbiral in prijateljsko družil plemstvo, so brez razlike vsi goriški stanovi

bili mnenja, da je Rabatta edini plemič v Gorici, ki je neambiciozen, zgolj za čast stanu vnet, in niso ni oddaleč slutili, da morda snuje ta navidezno mladeniško navdušeni učenec francoskega dvora, v resnici pa hladnorazumni egoist, načrt, kako bi dosegel v deželi najvišje uradno dostojanstvo. En sam je bil doumel Rabatto, bil je to tedanji kapitan Ivan Gašpar grof Kobencelj. Oseminštiridesetletnemu se je rodil sin Ivan Karel Filip, tisti, o katerem je zapisal Montesquieu: Quand il y aura des ministres comme lui, on pourra espérer que le gout des lettres se ranimera dans les Etats d' Autriche. Ivan Gašpar grof Kobencelj je bil tudi edini, kateremu se je bližal Rabatta na poseben način, z nepojmljivo ponižnostjo in dvorljivostjo, izvzemši morda še kneza Porzia, ki se je vsako leto mudil nekaj zimskih mesecev v Gorici.

Posebno zadoščenje je čutil Rabatta ta večer, ker je bil knez Porzia sprejel vabilo in bil celo med prvimi, ki so prišli. Neznaten mož po osebi, sicer pa takoj na prvi pogled mož resne volje in globoke naobrazbe. Kmalu o mraku so začeli prihajati gostje. Bili so to grofje Coroninii, Strassoldi, Collorede, Attemsi, Delmestri in Formentini, grof Franc Anton Lanthieri s soprogo Silvijo della Torre, ki mu je bila prinesla za doto Vipavo, in njegov brat, general Ivan Friderik, ki se je mudil radi slabotnega zdravja v Gorici. Dalje je bil navzoč Jakob grof Edling, gospod na Vogerskem, oče Rudolfa, poznejšega nadškofa, ki je zastopal l. 1728. pri sprejemu cesarja Karola VI. deželnega maršala. Prišel je bil Ivan Ignac Dornberg s tremi groficami: Klaro, Terezo in Ano Dornberg, od katerih je zadnja in najmlajša še upala, da se omoži, dočim sta starejši iskali družbe pri pobožnem in dobrohotnem gospodu Francu Antonu de Grazia in ga često do solz ganile s svojimi pripovedmi, n. pr. o zloglasnem plemiču, ki je končno prišel v samostan in umrl kot svetnik. Družbo jim je delal Sertorij Delmestre, zadnji goriški naddijakon, ki je slovel, da piše najčistejšo latinščino in pridiguje neskončno učeno. Sicer pa ni nihče bral njegove latinščine in je vsakdo prespal njegove govore. Med drugimi odličniki je bil posetil Rabatto tudi šentferjanski Karel Tacco, ki je imel v akademiji ime »Mercator«, očitno radi meščanske grde navade, da se je ukvarjal z raznimi podjetji in l. 1724. res otvoril prvo usnjarsko tvornico v Gorici. Navzoč je bil nadporočnik Arardi, ki se je baš tedaj potežoval za vzprejem med stanove. Kakor vselej, je bil prišel med zadnjimi devinski gospod Thurn, dočim je podgrajski Petazzi zamudil igro Tulminenses. Mož je imel pozneje priliko spoznati upornike *in persona* in vse bolj naravno, nego

Rabattove osebe, ki so se košatile v italijanskem enajstercu in klasičnem latinskem šestomeru. Posebnost večera je bila, da je presenetil Rabatta goste s kratko igro pred obedom. V širni dvorani, sicer prenizki in prenapolnjeni baročne navlake, je gorelo devetero lestencev. Mehki sedeži so bili razvrščeni v dveh vrstah. Gospodar-gostitelj in grofica sta sprejemala goste in jih liki gledališki sluge spremljala do odkazanih jim sedežev pred okusno improviziranim odrom. Domači sluge so nosili gostom mrzlih krepčil in pijač. Oder je bil okrašen z grbom akademije in z grbi stanovskih rodbin. Bili so do najmanjše pičice skrbno narisani, da ne bi bil ta ali oni užaljen. Grbi so dali povod pogovorom o junaških prednikih. Tolminski gospod je imel priliko povedati o slavnem Ludoviku brez levice, podglavar Strassoldo o Bonamaru, poslaniku Karla Velikega v Bizancu. Zlasti je bila zlata vaza z alojo predmet namigavanjem, ker so gostje poznali gostiteljev dovtip, tičoč se Dornbergov. Mlajši člani plemiških rodbin so dvorili damam, zlasti vdovama, mladi grofici Pallfy, ki so ji bili par tednov po poroki ubili soproga Novella, in grofici della Torre, vdovi po zastrupljenem Luciju. Tem se je pridružil baron Tacco, ki je tudi v tej zadevi kazal svoje materialistično plebejsko naziranje, da je vdova za devet deklet. Samo Nikolaj Strassoldo je stanovitno dvoril svoji lastni sestri, tako da ju je nazval v bibliji podkovani knez Porzia Amnona in Tamaro. K sreči ni Nikolaj poznal starega testamenta, ker bi bil sicer brez dvoma pozval kneza, kakor je mladega Radetića, ki je doma zdravil presekano lice radi svoje parlamentarne gorečnosti pri zadnji stanovski seji. Navzoč je bil tudi Mihael Radetić, ki je sedel v sredi med zaspanim Delmestrijem in polgluhim Melsom, čigar brat je ležal bolan doma.

Težki baržunasti zastor se je razdel, v gledalce je zazijala baročna dvorana s stebrovjem in okrašenim dvoglavim orlom. Pred grbom je klečala baročna dama, se dvignila in začela deklamovati. Gostje so prepoznali grofico Rabatta, ki je bila prej nenadno ostavila dvorano. Zdaj je prednašala z vznesenim glasom klasičen opis Goriške. Očividno je predstavljala kot alegorija deželo samo. Dosledno je rabila za latinski g italijanski ž:

»Hic foecundus ager, nec cultior ulla patescit
Terra quidem Latii, biferi nec jugera Pesti.
Bacchus et alma Ceres foetus hic ubere largo
Sufficit et culta genialia rura nitescunt
Aemula Campano certant hic vina Falerno.«

Tu nenadoma zmoti deklamujočo alegorijo »zvesto hčerko N. V.« nekak šum v ozadju. Na oder plane livriran sluga in pove alegorični hčerki N. V., da

je zunaj tolpa ljudi, ki razgrajajo in pravijo, da so prišli po svojo pravico; dal da je takoj vrata zapreti in da čaka nadaljnjih ukazov. Kdo da so, hoče vedeti v dveh heksametrih alegorija. Ne-poslušni in uporni Tolminci so, poroča sluga, »kanalje z gorâ«. Obsirna refleksija alegorije, prednašana z nekako tožečo mimiko ostane gostom tajna. Ne razumejo izbrane stilistike. Stoprv zdaj pravi alegorija italijanski:

»Če pravijo, da iščejo pravice, kdo jim sme zapirati vrata?«

Sluga jo roti, da bi bilo nevarno početje, odpirati jim vrata. Alegorija se razvname in deklamira:

»O slepote človeške! Nikdar, nikdar ne bo dežela zapirala vrat njim, ki prihajajo po pravico. Slep človek! Ali ne vidiš, koliko junakov, koliko branilcev mi stoji ob strani, ki me bodo branili do zadnje kaplje krvi? Ni se mi bati nasilja, dokler živijo —«

Tu je začela alegorija dolgotrajno naštevanje plemiških rodbin, poslučuje se deloma akademskih imen, deloma deviz na grbih kot znakov in stilističnih fines. Ko je doštela gospode, se je domislila še dam:

»Pa, oh, kaj govorim o junakih in, bedna, pozabljam mater junakov, hčerâ vitezov in družic Katonov.« In zopet je sledilo do dvajset ostro-umnih epitetrov.

»V prah bodo padli uporniki,« je zaključila, »poljubljali bodo rob obleke deželnih hčerâ in rož.«

Zdaj se sluga ne obotavlja več in gre. Podglavar dvomi, da li ne predstavlja njega. Na oder prilomasti pet mož z vihrajočimi plašči in naravnimi tolminskimi klobuki. Eden med njimi je mišljen v vlogi obligatnega skaramuca; z gestami kaže, da bi rad jedel in bi zato rad nekoga natepel. Pri tem izgovarja venomer, bridko furlanski naglašujoč:

»Hudič, hudič! Mi smo puntarji!«

Uporniki sicer ne padejo v prah in ne poljubljajo roba obleke, vendar pa se lepo umirijo in razvrstijo na odru. Alegorija jim stopi naproti. Kdo so, kaj hočejo? Pravico! pravijo.

»Z orožjem v roci, iščete pravice?«

Uporniki odložijo gorjače, edini humorist prikriva svojo. Alegorija stopi k njemu in ga lahko udari v lice. Igralčeva mimika izvabi gledalcem dokaj neprisiljenega smeha. Dobri gospod Anton de Grazia se oddahne. Moža je bila že dozdej stvar genila do solz. Sledi kratka pavza. Zaspani Delmestre se prebudi, polgluhi Mels interpelira soseda Radetića:

»Kaj je rekla?«

Mož povzroči nekaj smeha, da je nemogoče slišati, kaj pravi »zvesta hčerka N. V.« Tolmincem. Tedaj stopi iz srede upornikov očitno vodja, z mečem ob strani. Avtor je bil pač pozabil na meč pri splošnem razoroženju. Vodja izvaja, da je sin gorâ, kjer izvira »goriška Tibera«, kjer se pasejo dvorogi junci, kjer se pozno razbegô snegovi in »vrača pašnikom trava«, redeunt gramina campis.

Zdelo se je, da je gojenec pozabil besedilo, ki se ga je bil naučil, kajti čudovito mu je drhtel glas, ko je govoril:

»Tako lepa je moja očetnjava, da je ni barve, da jo naslikam, in je ni besede, da jo opišem. Njena jutra so kot lice dekleta, njen poldan je kot bratov poljub, in prijeten kot nevestina beseda, njeni večeri so kot pogledi matere in njene noči so kot bolest romarja v tujini. Ona nam je mati hraniteljica, njeni studenci so zdravje, njena polja bogata medu. Ne daje nam vina, da se upijamo, ali daje kruha, da se nasitimo.«

Glas se je razgrel igralcu:

»Pa so prišli in so nam vzeli kruh!«

»Benissime!« je vzkliknil Rabatta in je brez nevolje priznal, da je igralec na lastno roko razpletel tradicionalni marinizem v celo vrsto zvočnejših in živejših verzov. A tedaj je tudi igralcu izgorel patos in monotono je dodeklamiral pritožbo, da je kmet kakor živina in naj mu »zvesta hči« pomore.

Ginljivo je bilo videti zatem, kako je »zvesta hči N. V.« vse sveto obljubila, privila od vodje pa do prej kaznovanega objestneža vse k sebi in jih kot deco peljala pred dvoglavi grb in jih v izbrani latinščini poučila, kako da imajo ostati zvesti in pokorni podložniki. Tako je govorila, da je celo objestnega skaramuca genila, ki je zastonj nastavljal še drugo lice, naj ga udari, in se nato sam udaril in s tem izvabil nov smeh, novo vzbujenje Klavdija Delmestrija in novo interpelacijo Jakoba Melsa. V splošnem smehu je nato prišel livrirani sluga in odvedel Tolmince, dočim je »zvesta hči N. V.« dostojno zaključila igro s poklonom slavnim potomcem slavnih dedov in nevenljivi lepoti svojih hčerâ, rož, ženâ in mater. Od vseh strani je obsulo grofa Rabatto priznanje, nič manj laskavo so se dame divile grofici Rabatta. Ko pa so se gostje dvignili, da odidejo v sosednjo dvorano k večerji, je vprašal podglavar Rabatto, kaj je predstavljal livrirani sluga.

»Ali se Vam nič ne zdi, kdo da bi bil?« je odgovoril Rabatta. Videč podglavarja rahlo neravnega, je dejal:

»Ali ne mislite, da je povsem podoben direktoriji Bančne deputacije?«

Tedaj je podglavarju odleglo in prijateljski je stisnil gostitelju roko. Istočasno mu je namignil knez Porzia, da bi rad poznal predstavitelja vodje upornikov.

»Ekscelenca,« je vzkliknil Rabatta, »to je moj secretarius, Štefan Golja.« Par hipov pozneje je stal mlad in preplašen fant pred knezom.

»Odkod ste?«

»S Tolminskega, prejasni!«

»Ali imate starše?«

»Imam očeta. Nesrečen človek je.«

»Kako da je nesrečen?«

»Bil je upornik in je bežal.«

Knez Porzia je stisnil dijaku zlat v roko in dejal:

»Esto fortis et diligens!«

In ga je odslovil.

* * *

Vse to se je zgodilo v isti uri, ko je stopil star človek po dolгих letih zopet čez mejo svoje tolminske domačije. Nad Volčami je stal in zastrmel doli v temno globel, skrivnostnotiho, kakor mrtvo. Kakor v pravljici je ležala pred njim globel v neprodirnem mraku, s svojimi spavajočimi vasmí, kočami, rovtarijami, s svojimi sinovi in hčeraí, tlačani in sirotami, kmeti in rutarji, polovičarji in košani. Izpod Kozlovega roba je svetlikalo nekaj medlih lučic. »Tam so tlačitelji in biriči, gnezdo galjotov,« je pomislil mož, »in še so močni.« In zopet se je zagledal v spavajočo globel tlačanov. Kljub temu ni obrnil koraka, nego se spustil v nižino. Vedel je, da vstajajo tisti, ki so spali, in čakajo, da udari plat zvona. In za hip je obstal, da li res že ne bîje plat zvona. Ne! Ura še ni prišla. A blizu je. Zamolklo so utonili njegovi trdi koraki, ko je spel navzdol proti Volčam.

Bil pa je to oče Štefana Golje, sivi tolminski upornik Šimon Golja ... In obrít po vsem obrazu ...

XIII. LESKOVI KRIŽI.

Pečinarji in Ponikvarji so bili vstali že ob treh, da pridejo pravočasno v Tolmin. V Bači pri Lužniku so se pomudili nekaj hipov. V hiši so imeli mrliča, šestnajstletno nezakonsko mater in mrtvo-rojeno dete. Pokropili so in potolažili Lužnika:

»Zahvali Boga, da je sirota umrla!«

Mož je bil trezen in je jokal kakor otrok.

»Ali ne greš z nami v Tolmin?« so ga vprašali.

Odmalaj je z glavo.

»Pojdi,« so rekli, »saj je le za šalo.« On pa ni šel. Morda zato ne, ker je bilo vse le za šalo. Tudi nekateri drugi niso šli, četudi so bili klicani. Ni

šel Andrej Laharnar, ni šel Lovrenc Kragulj. Andrej ni maral, Lovrenc ni mogel, ker je ležal za pljučnico bolan. Mati je poslala Tončko, da bi kaj narobe ne bilo.

Šla je proti Tolminu. Mrzlo jutro ji je grela lica. Dotekla je gruča Mostarjev, Bačarjev, Graparjev in Modrejanov. Tutam se je posameznik podvival, da je dotekel druge. Kadarkoli jih je dotekel, je pozdravil:

»Čebele!«

In gruča se je gruča nasmejala:

»Čebele?«

»Čebele, kajpada, kmalu bodo rojile!« Tolminci so šli pred gospôdo, da jim bo sodila pravdo, ker so tožili cesarju; pa so se smejali in bili dobre volje.

Pred Tolminom so dotekli Mohorja Kacafuro, ki se je vračal s sprehoda; slabe volje je bil, s sprehodi je lečil leno prebavljanje in tešč. Oni pa so bili dobre volje in so mu klicali:

»Gospod Mohor, kaj pravite, kako bo neki to leto s čebelami?«

»Kaaj,« se je začudil, »čebele? Zlodej naj vzame čebele!«

»Take pridne živalce, kako da Vam niso po srcu, gospod Mohor?« Mohor Kacafura je bil uverjen, da ga zasmehujejo in je odvrnil:

»Če bi bil Mohor kozel, kakor ste vi, potem bi se trkal z vami.«

In vstopil se je ob cesto in jih bridko psoval: »Ali vam bodo natresli soli danes na sodniji. Sol, sol, kozlički! Glejte, koliko vas je. Še koze bi bili s seboj pripeljali, da bi vas bilo več. Soli bo dovolj.«

»Čebele ne sedajo na sol,« je dejal nekdo iz gruča.

»O, vem, da ne,« je dejal Mohor, »tem rajši gredo za njo kozli.« In vesel svoje ekstemporirane dovtipnosti, je stal ob cesti in bil dobre volje, kakor oni. Ko je ugledal za moškimi Tončko, je vzkliknil:

»Eno kozo ste pa vendarle vzeli seboj. Zakaj pa ste vzeli samo eno?«

»Čebele imajo samo eno kraljico,« so odgovorili.

Mohor Kacafura ni rekel nobene. Stopil je k Tončki in jo pozdravil:

»Bova pa skupaj šla par korakov, ti, Kraguljeva.«

Tončko je skrbelo radi bolnega brata in si je mislila:

»Sam Bog mi je poslal Mohorja, priporočila se mu bom, da ne bodo hudi v Tolminu, ker Lovrenc ne more priti.«

In je rekla:

»Vi ste vedno dobre volje, gospod Mohor!«

Gospod Mohor je preslišal, ker je mislil:

»Tolminec je ko ovnov rog. Kadar reče 'križ', misli 'mož'. Ampak gospod Mohor, ali nisi tudi ti Tolminec?« In je nagovoril Tončko:

»Ti, Kraguljeva, na čebele se razumeš, kaj?«

»Malo!« je odvrnila, »rajni oče so jih redili, pa bo zdaj vse propadlo. Lovrenc ni kaj rejca.« In pristavila je, če bodo v Tolminu kaj hudi, ker ne bo Lovrenca? Bolan je.

Mohor je zopet preslišal in mrmral:

»Čebele!« Postal je sredi ceste. Dekle je hip čakalo ob njem; ko pa se ni ganil, je šla počasi svojo pot. Tedaj se je vzdramil in viknil za njo:

»Zakaj pa greš v Tolmin? Zaradi oklicev?«

Zardela je in rekla, da je post in da gre v Tolmin namesto brata. Meril je njeno gibko in jedro mladost in lice mu je preletela nevolja, ko se je domislil, da je bila njena mati, ki ga svojčas ni marala. Ker pa ni bil človek, ki ne bi mogel pozabiti, je dejal skoro dobrohotno in mehko:

»Radi ga nimajo tvojega brata v Tolminu. To ti povem naprej! Prišel naj bi bil, kaj jih draži. Ali pa bi bila vsaj ti prijazna. Saj ga poznaš, Grandental!«

Zardela je, ker je vedela, kam namiguje Mohor. On je pristavil robato:

»Pa se še drugič hodite kopat, Modrejčanke, da vas bo oprezoval.«

»Sram naj ga bo!« je vzkliknila. Bila je bleda ko stena in vsa se je tresla. Še Mohorju se je zdela lepa, in sam pri sebi je mislil:

»Smo bili mladi, gospod Mohor, ampak taki, ko ta Grandente, fej, gospod Mohor! Naj mu, naj razpraskajo malo obraz Tolminke. Saj ta mu ga še bo, če ji ne bo dal miru.«

Ozrl se je po Tončki, pa je ni bilo več ob njem; on pa je že stal pred Defacisovo gostilno sredi kmetov, ki so se tukaj zbirali.

»Čebele,« je viknil in pomežiknil.

»Kaj?« se je začudil najbližji. Mohor Kacafura se je ozrl nanj in videl, da je Peter Duša.

»Čebele,« je ponovil trdoglavi Mohor. Toda Peter se ni zbežal, nego viknil:

»Možje, meni se zdi, Mohor Kacafura je pijan.«

»Čebele!« je viknil v tretje Mohor in meril obraze. In je videl, da se je zmotil. Široki, dobrovoljni obrazi so se mu smejali in do petdeset glasov se mu je rogalo:

»Čebele, čebele!«

Gospoda Mohorja je postalo sram in se je lepo izgubil.

* * *

Pri mizi na dvorišču, pred gosposko hišo pod balkonom, je sedel resno in negibno tolminski gošpod Jakob Anton Coronini in motril drenjajoče se kmete na dvorišču. Poleg njega je sedel sodnik Locatelli. Ob mizi so stali biriči in oskrbnik Grandente. Sodnik Locatelli je čital tožbo Tolmincev na cesarja. Tupatam je sunil sosed sosedu. Bili so, ki so bledeli, kaj da bo. Mlad visok človek med tlačani pa se je smešil ves čas, tako da so se začeli po njegovem zgledu smešiti vsi oni, ki so ga videli. Prav ob njem je stala Kraguljeva Tončka. Z druge strani dvorišča ji je dajal znamenja Vidučev Tone. Pa kakor da ga ni videla. Morda ga tudi res ni videla. Nenadoma se je bila zavedela ob možu, ki se je smešil. Rahla groza jo je stresla in so ji drhtele ustnice:

»Jezus, kako je predrzen! Če ga spoznajo.« Niti pogledati se ga ni upala. On se je dotaknil njenega ramena in vprašal:

»Kaj ni Lovrenca?«

»Je bolan!«

»Pa si prišla ti?«

»Da!«

»Čemu!«

Gledal je preko glav proti sodniku, ki je grajal uporno in grdo ravnanje kmetov, hudobno natolcevanje podložnikov, hvalil potrpežljivost gospóda, ki da je prišel, da zasliši sam tiste, ki imajo tožiti; naj stopijo naprej in tožijo, češ, kje, kdaj in kakšne krivice se jim godijo?

»Kdor toži, naj stopi naprej,« je zaklical oskrbnik.

»Kdor toži, naj stopi naprej,« je zaklicalo pet biričev na vseh koncih dvorišča.

Nihče se ni oglasil.

Sodnik je glasno vprašal, ali ne toži Janez Živec.

»Ne toži,« je jeknilo v ospredju.

Ali ne toži ladrijski župan.

»Ne toži,« je bil odgovor.

Sodnik Locatelli se je spogledal z Grandentejem, se nasmehnil in zrl nato prezirljivo po ljudeh. Tisti hip sta si pogledala z oči v oči sodnik in mladi smešeči se mož ob Tončki.

»Ali si me spoznal?« je zamrmralo ob Tončki. Dvignila je oči in se ozrla plaho nanj.

»Lovrenc Kragulj toži!« je rekel z nekako izpremenjenim glasom sodnik.

»Ne toži!« je viknila Tončka po zgledu ladrijskega župana.

»Lovrenc Kragulj naj pove, ali toži,« je drhtel sodniku glas. »Kdo odgovarja za Lovrenca Kragulja?«

»Jaz,« je klicala Tončka.

»Tisti, ki govori za Kragulja, naj pride bliže,« je rekel sodnik in gledal nepremično na njenega sosedu.

»Jezus, kaj bo!« je zaječalo dekle.

»Pojdi,« je velel mladi mož, »pa ne povej jim, kdo sem.«

Ozrla se je nanj in prikimala; ljudje so ji napravili pot. Vidučev Tone je onstran klical njeno ime. Pa ga ni slišala. Stala je pred sodnikom in povedala, da je brat bolan. Čutila je na sebi žgoče poglede Grandentejeve. Videla je blede lice, zasenčeno od svetlih, temnih las, stisnjene ustnice in ostre črte ob ustnicah.

»Tvoj brat toži!« je dejal sodnik.

»Ne toži.«

»Ampak cesarju je tožil, ali ni?«

»Jaz ne vem, gospod —«

»Počakaš,« je velel sodnik in pomignil biriču, ki jo je prijel za roko in povlekel za mizo in potisnil skozi vrata.

»Kaj hočete?« je vprašala.

»Počakaš,« je odvrnil birič, »te bo zaslišal grof.« In zopet jo je prijel za roko in jo vedel iz veže v neko sobo z zamreženim oknom. Okno je bilo odprto in je slišala poznan glas:

»Dekle izpustite, povedala je, kakor je prav!«

Kaj se je godilo zunaj, ni videla Tončka, slišala pa je kakor nekako prerivanje med ljudmi, rezke besede biričev, nato zopet mir, nato glas sodnikov, nato nerazumljive besede nekje z višine. Potem je mislila nanj, ki je rekel, naj jim ne pove njegovega imena.

»Ne bom, ne bom,« je šepetala sama vase in skrb ji je šla v srce. »Ali ga lovijo, ali so ga ujeli? Tako je predrzen! Nekdo je bil zaklical prej, naj jo izpuste. Poznala je ta glas. Ni bil njegov. Bil je glas Vidučevega Toneta.

»A, Tone,« je dejala, »skrbi ga.«

Samo za hip se je mudila v mislih pri Tonetu. Znova ji je stal pred duhom oni drugi, oni smeli, oni isti, ki ga je videla prvič ob mrtvaškem odru očetovem, ki je mislil Anže Rink o njem, da je prišel od mrtvih kropit.

Tedaj so zaškripala vrata. Sodnik z oskrbnikom je stopil v sobo in vprašal:

»Antonija Kragulj, kako je ime tistemu človeku, ki je stal prej ob tebi!«

»Ne vem!« je rekla odločno.

»Ali ga poznaš?«

»Ne poznam ga!«

»Poznaš ga, pa ga nočeš imenovati!«

Ni odgovorila.

»Gosposki se ustavljaš,« je siknil Grandente in ji položil desnico na rame.

Odskočila je in se vsa tresla. Oprezoval jo je, ko se je kopala. Sram naj ga bo!

Suho se je smejal.

»Ali ga res ne poveš?« je vprašal zopet sodnik.

»Ne povem ga!« Kri ji je lila v lice, čutila je, da se ji maje zemlja pod nogami. Locatelli jo je gledal pomilovalno in sovražno.

»Bomo videli!« je dejal in se oddaljil.

Nekaj trenutkov pozneje sta vstopila v sobo dva biriča in jo vlekla seboj.

»Kam, kam?« je ihtela.

»H grofu!« sta rekla. Odleglo ji je in je šla radovoljno in tiho po temnem hodniku, po stopnicah navzdol. Pred nekimi vrati je stal človek z živalskim obrazom in odpiral vrata. Biriča sta jo pahnili skozi vrata. Temno in hladno ji je dahnilo v lice, za njo je zarožljajal zapah.

Zajokala je presunljivo in se opotekla. Vse ob njej je bila tema, tema...

* * *

Vzdramilo jo je rožljanje zapaha in žar luči, ki je padel v temo. Planila je kvišku in videla človeka z živalskim obrazom, dva biriča in Grandenteja. Za njim je stal sodnik in vpraševal:

»Antonija Kragulj, v imenu gospoda grofa, gospoda Tolminske, čigar podložnica si, ti zapovem, da takoj imenuješ tistega, ki si govorila ž njim.«

»Nikoli ga ne povem!« je zakričala. Tisti hip sta segla biriča po njej. Videla je človeka, čigar obraz je bil podoben živalskemu. In vendar se ji je zdelo, da so njegove oči sočutne. Tedaj je slišala Grandentejev glas:

»Antonija Kragulj, za nepokorščino boš kaznovana s palico!«

»Ubijte me!« je kriknila in bila krog sebe in grizla. Biriča sta jo vrgla na klop in trgala obleko z nje. Ječala je, izgorela se ji je moč. Zaprla je oči, da ne bi videla njega, ki jo je motril s palečimi pogledi. Pognala se je kvišku, pljunila:

»Sram, sram te bodi!«

»Udari!« je siknil in stisnil ustnice. Pljunila mu je bila na prsi, na baržunasti jopič, njemu, ki je baje mrlo v Gorici trideset plemiških src zanj.

Palica je švistnila, je švistnila v drugo, v tretje. Ubogi Vidučev Tone. Nevesto ti tepejo, pa radi nekoča drugęa jo tepejo.

Nepopisno je zakričala. Birič je dvignil palico. »Stoj!« mu je segel tovariš v roko, »mrtve ne tepem!«

Grandente in sodnik sta se spogledala in odšla.

* * *

Bila je noč svetla, svetla. Polni mesec je ležal bled na Gradnikovih rokah in na obrazu mlade ženske, ki mu je ležala na rokah, ob treh zjutraj, na sredi poti iz Tolmina proti mostu ob studencu, ki izlačni. Ni bilo brvi, da prenese nezavestno na modrejčansko stran. In noč je bila mrzla, mrzla, in pod Tolminom je bil pobral polzmrzlo siroto. Polzmrzlo, tepeno, mrzlično, morda blazno.

V svitu lune so ji zadrhte ustnice:

»Domov, domov!«

»Da, domov,« je dejal in zabredel preko vode. Do pasu mu je šla in iskal je plitvin. Samo breme je privzdignil čisto na prsi, skoro ob lice, da so šle njegove ustnice mimo njenih.

In se je zganiła in zasmejala v blaznosti, morda v sreči:

»Jaz, jaz tebe nikoli ne izdam!«

On pa je ginjen nagnil glavo in ji poljubil blede čelo. Kakor otrok mu je dremala mirno v naročju.

Ubogi Vidučev Tone, če bi bil to vedel, ženin njen!

* * *

Zjutraj ob štirih so se dvignili na Modrejcih pri Kragulju možje zamišljeni izza mize in šime Golja, stari tolminski upornik, je bral zadnja dva odstavka iz puntarske postave:

»Od šestnajstega do šestdesetega leta se puntajo vsi moški in plačajo puntarski groš. Kdor ne plača, naj mu zgori hiša; kdor bo izdajal, bo sojen od desetih mož iz desetih fará v smrt. Na svojo roko pa ne sme prelivati krvi, da ne bo sojen v smrt.«

Glas mu je bil zamolkel, kakor vedežu.

»Ali je prav tako, možje?«

»Prav,« je dejal Lovrenc Kragulj, ležeč za pečjo. Do mize doli je bilo slišati, kako mu piska pljučnica v prsih.

Golja je rekel:

»Ko smo se zadnjič puntali, so bili iz mojega rodu, ki so izdajali. Sodili so ga. Vem, kdo so bili. Prav so naredili. Jaz molim zanj, da bi imel v zemlji mir!«

Grobna tišina in groza je bila v sobi. Na peči se je zgenila stara Kraguljeva teta, pokazala na okno in vzkliknila:

»Zdaj je prišel. Z leskovim križem vas je prišel odrešit. Zato, ker so ga tepli z leskovo palico. Z leskovim križem!«

»Ali sanja?« je mrmral šime Golja.

»Vidi! Zamaknjena!« je šepetal Anže Rink in si prekrižal čelo.

»Moj sin vas bo odrešil!« je klicala ženica. Tisti hip je zunaj udarilo ob vrata.

»Odprite! Čebele!«

S Tončko v naročju je prestopil prag Janez Gradnik. Obleka se mu je lomila do pasu, rahlo je ječalo dekle v njegovem naročju. Teta na peči je razširila roke in govorila kakor izpremenjena:

»Rodila sem ga. Ubili so ga. Zdaj je vstal in je prišel odrešit brate in sestre. Tepli so ga z leskovko, on jih bo tepel s križem.«

Fantu je zadržtel glas:

»Da, mati, vstal sem. In eno sestro, eno ubogo sestro sem rešil, da ni zmrznila na Dobravah.«

Bilo je, kakor da se trga možem ob mizi srce pod raševino.

Tončka je blodila:

»Ne izdam ga, ne izdam ga!«

Šime Golja je začel govoriti:

»Začeli smo pravdo za pisane pravice, za storjene krivice, za kazni in palice proti galjotom in pijavkam. Kakor so oni nas topli, tako bomo mi nje.«

»Kdaj začnemo?« je vprašal sopihajoč Lovrenc Kragulj.

Golja je pokazal na Gradnika.

»Kmalu,« je dejal Gradnik, »jutri vzame križ dvanajststo mož. Tristo jih ostane; kadar ga vzamejo vsi, bomo začeli.«

»Bož je govoril!« se je prekrizal Anže Rink.

* * *

Od vasi do vasi je šumelo in šlo v tisoč različnih vesteh. Šepetajoč so govorili ljudje o njem, ki naj pomore tlačanom. Kjer ga niso poznali, so govorili o njem, da je orjak, ki bi lahko sam premagal vso gospodo. Vsaka njegova beseda je resnica. Strašno krivico mu je storila gospoda, zato je prišel in bo plačal gospodi, ki ga je obsodila v smrt in ga je sveti Miha rešil. Tudi topli so ga! Pa je Bož razodel Kraguljevi teti, da je povedala, kako da bo premagal gospodo. »Z leskovo palico so ga, on jih bo z leskovim križem.«

Od hiše do hiše so hodili skrivni sli in čudnotuji berači. Če je bil birič blizu, so berači molčali, če pa je bilo varno, se je oglasil berač in dejal:

»Oče pa dva sina. To so trije križi!«

In molče je vzel oče križ in sina sta se sporazumela s pogledi.

Soseda je rekla sosedi:

»Kaj vem, vsi naši moški nosijo križe pod srajco.«

»In naši tudi!« je odvrnila soseda.

* * *

Idrijski župnik in njegov gost šentviškogorski sta sedela v gorki sobi in v sredi med njima pri mizi je sedela neznatna in revna stara Zlatoperka in krčevito stiskala roke:

»Kaj poveste torej, mati?« je vprašal idrijski.

»Oh, gospod, kaj naj povem. Nič ne vem. Skrbi me, spati ne morem. Lovrenc me skrbi, priden in pobožen je bil prej, zdaj pa nič več. Ponoči odhaja, in tudi to vem: v Bačo hodi, nekaj imajo tam.«

»Kam hodi v Bačo?« je vprašal idrijski.

»Ali mi pove, da bi vedela? Ne pove.« In ženica je udarila v jok in prosila: »Oh, gospod, naj mi pomagajo. Naj molijo zanj, njihova molitev bo pomagala.« Drgetajoč je izvlekla goldinar in ga boječe položila na mizo.

»Bom molil,« je dejal župnik. »Vi pa pazite na Lovrenca, in če bi kaj videli pri njem —«

»Saj sem videla,« je jeknila. »Videla sem, leskov križ nosi pod srajco.«

Duhovnika sta se spogledala. Ko sta bila par hipov pozneje sama, je dejal Bandel, šentviškogorski župnik:

»S Svete Gore brat je bil pri meni, pa je pravil, da mu v slednji hiši dajejo blagoslavljat leskovih križev. In ko jim je to storil, je nabral trikrat toliko kot sicer.«

»In ti ne razumeš, kaj to pomeni?«

»Vraže so. Ona z Modrejca je zbegala ljudi,« je odvrnil Bandel.

»Ali pa jih je tvoj brat!« je dejal rahlo zbadljivo idrijski gospod.

»Kako to, domine amice?«

»Tako!« je odvrnil idrijski, »meni se zdi, da ne ti, ne tvoj brat ne vesta, kaj so Tolminci.«

Bandel se je porogljivo nasmehnil:

»Ukrotil sem Laharnarja, pa da ne poznam Tolmincev! Meniš, da sem kot ti, boječ in neodločen!«

»To ni vprašanje,« je odvrnil idrijski. »Vprašanje je, kdo izmed naju je boljši duhovni pastir. Kolikor vidim, ne ljubijo ljudje ne tebe, ne mene. In te vprašam, li nisi nikoli mislil, kako da ljudje zaupajo podmelškemu Murovcu, tebi in meni pa ne.«

Bandel je nevoljno zamahnil z roko.

»Jaz imam vsaj eno staro ženico še, ki mi zaupa,« je dejal mehkeje idrijski, »ti še ene stare ženice nimaš več.«

»Meni se zdi,« je vzkipel Bandel, »da bi mi ti rad očital nekaj in se ne upaš odkrito in naravnost.«

»Očital bi ti,« je odvrnil idrijski, »kar sebi očitam.« Nežnomehak, tožeč mu je postal glas: »Ne bodi hud. Ali naj se mi učitelji med seboj grizemo! Ali ni bolje, da si povemo, kar mislimo? In tako mislim jaz, da se bo nekaj zgodilo in da bo tedaj Bož od mene zahteval račun, da li nisem

kriv lenobe v svoji službi, da li nisem zanemaril črede, ki mi jo je izročil v varstvo, da jo čuvam dušnih in telesnih nevarnosti.«

»Ali si ti vselej tako mehak, kadar vino piješ?« je vprašal zbadljivo Bandel in se dvignil.

»Ne bodi hud!« je prosil idrijski odhajajočega. S hladnim pozdravom sta se ločila. Dve uri pozneje je nenadoma odišli potrkal zopet pri idrijskem. Čudeč se, ga je sprejel sobrat.

»Prenočim pri tebi!« je dejal Bandel. Pri večerji pa je rekel:

»Jutri grem v Tolmin, naj mi dajo biričev. Ali veš, kaj so mi naredili? Pohištvo so mi zanesli iz fare. Pa da poneso tudi mene, so rekli, če mislim priti nazaj.«

»Je-li mogoče?« se je začudil idrijski.

»Zato pojdem v Tolmin!« je odvrnil Bandel.

»Nikar,« je svaril idrijski.

»Ti po svoje, jaz po svoje,« je odvrnil Bandel.

»Ali naj prenašam nasilstvo in krivico?«

Idrijski ni odgovoril. Toda čudno žalosten je bil postal in mislil je sam pri sebi:

»Kristus je tudi krivico prenašal!«

To se je bilo zgodilo v petek po prazniku sv. Jožefa, ki je bil padel tistega leta na nedeljo, in isti večer je imel podmelški gospod Murovec pri sebi zbranih nekaj svojih župljanov in jim je rekel:

»Ljudje, pamet imejte! Takole berem pod stosedemindvajseto točko, da je določena za upor grozna kazen.« Ozrl se je sivolasi gospod po možeh in dejal:

»S tem, kdor bi v deželi ali državi, oblasti ali kraju namenoma in hudobno pregovarjal ljudi k upor, in bi se mu to dokazalo, ta naj bo kaznovan po velikosti in razmerju svojega dejanja s tem, da se mu odseče glava, ali da se ga kaznuj s šibo, ali da se ga izženi iz dežele ali kraja oblasti in sodnijskega okrožja, iz mesta in trga in vasi, kjer je prigovarjal k upor.«

»Ali ste slišali?«

»Smo!« se je odzval med molčečimi Anton Božič. »Te pravice ne veljajo za biriče, ne bodo niti za nas. Če za biriče ni kazni, jih za nas tudi ni treba. Mi si bomo sami sodili!«

»He,« je viknil župnik. »Kdo je, ki govori? Si to ti, Tone Božič? Molči, da ne boš dogovoril sebe in drugih v pekel.«

»Gospod,« je dejal Božič, »poklicali ste nas, prišli smo, ker vemo, da z nami držite in nam ne

boste škodovali. Poslušati Vas pa ne moremo, če bi Vas tudi hoteli. Hiše nam bi požgali drugi, Knežani in Grahovljani.«

»Možje, imejte pamet,« je viknil Murovec.

»Saj jo imamo!« so rekli. Tedaj je popadla sivolasega gospoda sveta jeza in je viknil:

»Ven, mi greste, vi tepci, vi nori kmetavzi. V mesnico greste. Srečno pot! To vam jaz povem, da boste vedeli, tepci nori!«

V zadregi so se prerivali iz sobe. Zadnji med njimi je bil Tone Božič. Ostal je, in ko je bil sam z gospodom, se je sklonil in mu poljubil roko:

»Gospod,« je prosil, »ne bodite hudi. Vsi vedo, kako ste nam tolikrat hoteli pomagati. Že zato bi Vas radi ubogali, če bi mogli in smeli. Pa ne smemo! Smo prisegli, pogubljeni bi bili.«

»Hudiču ste prisegli, zato vas je udaril s slepoto!« je vikal Murovec in pristavil tiše:

»Pa da greš ti in se zvežeš s tistim grdim Goljo, ki je ženo ubil, pa še hčer mu ponujaš, — Tone, to mi reci, ali nisi res znorel, ali nisi?« In ko ni odgovoril Božič, je viknil župnik: »In to je moj ključar! O, le čakaj! Si boš zaslužil že ključ, pa ne cerkvenih in tudi onih za vice ne. One peklenske že. Zdaj veš! Pojdi!«

Božič se je obotavljal:

»Prosil bi Vas nekaj, pa si zdaj ne upam več!«

Župnik ga je meril z ogorčenim licem in solznim očesom in vprašal:

»Kaj bi rad? Povej in potem pojdi!«

»Gospod,« je dejal Božič, »omenili so mi hčer. Pa to ni res, da jo ponujam Golji. Tako je, da ne vem, kam. Posodil mi je in mu ne morem vrniti. Pa sem mislil, gospodu bom povedal, preden grem. Če bi se mi kaj pripetilo, tako jih prosim, gospod, naj naredijo, da je ne dobi Andrej.«

»To bom naredil!« je dejal župnik in vprašal: »Kako se pa mislite puntati?«

»V Gorico gremo po pravico in kadar jo dobimo, se vrnemo.«

»In če je ne dobite?«

»Dobimo jo, zato gremo vsi!«

Duhovnik se je za trenutek zamislil in dejal nato očitujoče:

»Z ubijanjem ste začeli!«

»Tonina ni ubil punt, ga je lastna tatvina!« je odvrnil Božič.

»Kdo ga je?« se je začudil Murovec.

»Govori se, da ga je Lapajne.

Mož je odšel.

Župnik je dejal: »Prav imajo kmetje. Saj živa vina tudi niso!«

(Dalje.)

Ob cesti k piramidam pri Gizeh, ob solnčnem zahodu.

DR. IVAN PREGELJ: TLAČANI.

Roman iz osemnajstega stoletja.

Užnovlažne suščeve noči je dremal Andrej Karnel v svoji mitnici za dvojnima okencema in zdajpazdaj posluhnil in pomežikal v temi s svojimi zaspanimi očmi. In zopet se mu je zdelo, da čuje nekak čuden šum s ceste. In čim dalje, tem jasneje je slišal zamolklo mukanje in vmes glas kravjega zvonca.

Andrej Karnel si je zastavil vprašanje, kdo da bi zdaj po par kopnih dneh gonil živino v planine. Potem je zopet začel razmišljati, kdaj da je v Gorici ali kje drugje živinski semenj. Izračunil je, da ga v bližnjih dneh ne bo nikjer. In tedaj je že dvomil, da je res slišal mukanje in glas zvoncev.

Ali že v sredi med dvomom je slišal zopet razločno in jasno. In tedaj je pajk šinil iz svojega kota in odprl varno vrata na cesto. Najprej se je ozrl po zatvornici. Ležala je čez cesto. Isti hip je slišal popolnoma razločno od Ročinja sèm doli mnogotero mukanje živine in glasove gonjačev. Nekaj hipov zatem se je zaježil ves most do zatvornice z živino, prerivajočo se, mukajočo in tulečo. Tedaj je videl Karnel v svitu par bakelj vrsto do ušes oboroženih ljudi in je slišal z one strani sem preko živine:

»Andrej Karnel, odpril«

Zatvornica se je dvignila, val živine se je razlil v cesto sredi Kanala.

»Čigava je živina?« je vprašal Karnel.

XIV. ŠE ENKRAT PAJEK IN VOLK.

»Bandelova!« je bilo čuti. Hip pozneje je obsulo davkarja do dvajset mož in eden je viknil:

»Kaj spiš? Me ne poznaš?«

»Bandel!« je mrmral Karnel in dejal iz navade:

»Plačaj!«

Bandel se je zasmel:

»Ali ti nisem ponujal Tolminskega? Pa si se ga zbal. Ti in Locatelli, plašljiva sta oba. Je Bandel že drugačen mož!«

»Ali je živina zarubljena?«

»Moja je!« je odvrnil Bandel. »Pozno je, iz hiše me ne boš vrgel za eno noč. Kapljo vina mi boš tudi privoščil.«

»Vstopi!« je dejal Karnel hladno. Bandel je viknil poganjicem in biričem:

»V Plavih počivajte do petih. Bokal vina naj izpijeta po dva, Martin naj dá živini sena in v hlev naj jo spravi.«

Pol ure zatem je bilo zopet vse tiho nad spavajočim trgom. V mitnici je sinila luč in Bandel je sedel za mizo in jedel in pil, dočim je Karnel čudovito zadavljen vanj strmел.

»Pa si se upal nad Tolmince?« je vprašal čez nekaj časa Karnel.

»Šel sem!« je dejal Bandel. »Pa pojdem še. Zdaj sem bil na kobariški strani. Čez teden pojdem v Bačo, v ponedeljek na Podmelec in Grahovo, v sredo na Pečine in Slap.«

»Kako to počneš?« se je čudil Karnel.

»Kako?« se je smejal Bandel in izvlekel zamazan papir:

»Tu jih imam, ki so mi dolžni. Drago me je stal ta papir. Zato pa vem za slednji funt mesa, ki se je prodal. Locatelli zna take reči. Da bi le plah ne bil! Šema, koliko bi bil zaslužil v teh dveh letih!«

»In kako narediš, da ti plačajo?«

»Kako? Biriče pred hišo, biriče pred hlev, pa v hišo stopim, za mizo sedem, po gospodarja pošljem. Toliko in toliko si prodal, toliko plačaš davka.« Sem mislil, da bodo kaj tajili; pa nič, samo plačati nočejo. Nič ne de, zato jemljem živino.«

Čudovito se je predramil Karnel. Bandel pa je računil:

»Štirideset glav mi ne uide v ponedeljek ni v sredo. Nimajo denarja, da bi plačali. Jaz sem jih dovolj dolgo čakal.«

»Kaj imaš še mnogo terjati?«

»Pod šeststo ne dam samo idrijske doline!« je odgovoril Bandel. Karnel je molčal. Bandel je menil:

»Veliko izgubim za biriče in tudi živina pojé veliko. Če bi imel pripravnega človeka, ki bi plačal vnaprej, hudič vzemi vse, dal bi mu vse za sedemsto in še biriče bi mu posodil. Ne maram teh potov po hribih.«

»Šeststo dam jaz!« je zinil Karnel.

»Ti?« se je navidezno začudil Bandel, »saj nimaš. Za zadnje mesece mi nisi še vinarja plačal.«

»Poslal bi bil po denar! Saj sva sklenila, da bom plačeval v Kanalu.«

»Tisti groši, kar te stane pot do Gorice, se ti smilijo,« se je rogal Bandel. Karnel se zato ni zmenil; potegnil je odnekod usnjat mehur in ga vrgel na mizo, da se je srebrn denar raztresel po njej:

»Toliko ti gre za podzakup! In če daš za šeststo in biriče za par dni, plačam takoj.«

»Misliš, da si me upijanal,« je branil svojo korist Bandel. Karnel je začel mižati, ko da se mu dremlje. Bandel je spravil denar:

»Petdeset navrzil!«

Karnel je hlinil neskončno zaspanost.

»Daj trideset!«

Karnel se je leno pretegnil in zdehal:

»Šeststo, pa tisti papir dobim po vrhu!«

»Potep, snedeni!«

Pet minut sta molčala. Bandel je bil vino popil in je viknil:

»Nemara bi zahteval, da ti tudi vino plačam!«

»Vino dam povrhu!«

»Vrag te ne vzemi! Daj šeststo!«

Bandel je spravil denar, vstal in prijel palico. Da li ne bo šel spat? je vpraševal Karnel; Bandel pa je odgovoril, da ne. Nato mu je Karnel odprla vrata in dejal:

»Ko jih dotečeš, naj se kar vrnejo biriči!«

»Vrnem jih!« je dejal Bandel in izginil v noč. Onstran Kanala je obstal, se ozrl in se rogal:

»Karnel, Karnel, misliš, da si ti mene, pa sem jaz tebe. V prvo je šlo, v drugo ne pojde več in če ti dá Thurn še deset biričev.« — V Plaveh je sicer Thurnove biriče poslal nazaj v Kanal, sam pa je hitel s posojenim konjem v Gorico k Thurnu, ker so ga skrbeli grofovi hajduki.

XV. PLAT ZVONA.

V nedeljo dne 26. marca ob šestih zjutraj je stopil tolminski kaplan Toramiti na prižnico. Pet minut pozneje je vstopil v zakristijo Mohor Kacafura in sédel v spovednico za gluhe. Mohor Kacafura si je bil prisedel pravico na izvirno klop, kjer je mogel nemoteno zadremati, ne da bi dajal pohujšanje; prekrižal se je in mrmral, ker je bila zakristija polna moških:

»Za kmete je cerkev, za gospôdo je zakristija!«

Kmetje so si mežikali. Mohor se je polglasno jezil dalje:

»Le jezite me v cerkvi, saj je še Bog v nebesih, da vas bo potipal za tuje grehe!«

Nato je vzdihnil in začel poslušati pridigo o čudežnem nasičenju v puščavi. Mimogrede se je spomnil Tonina in začel moliti zanj očenaš. Ker se je obenem trudil, da posluša pridigo, je v molitvi obtičal, začenjaj vedno znova prvi očenaš, zaprl oči in končno obtičal pri prošnji, »odpusti nam naše dolge« — in zadremal. Tedaj se mu je zdelo, da čuje:

»In zakaj ob treh?«

»Kraguljeva je povedala, da začnimo ob treh, ko je Bog umiral!«

Hip pozneje:

»In kje bo začelo?«

»Sveti Danijel bo izpregovoril prvi, za njim sveti Urh, sveti Maver, sveta Lucija in sveti Miha.« Mohor Kacafura je pomolil glavo iz spovednice:

»Pa bi mi še to povedala, kmeta neumna, kaj da imajo govoriti svetniki!«

Dvoje mož je osupnilo, tretji se je nagnil h Kacafuri:

»Sanjalo se Vam je, gospod Mohor!«

»Pred svojim pragom pometaj!« se je vznemoljl Mohor in bil prepričan, da se mu je res sanjalo. Zato se je samemu sebi muzal in se čudil svojim izvirnim sanjam in mrmrajoč je dremal dalje:

»Sveti Danijel, sveta Lucija, sveti Miha, prosite za nas!« —

Tedaj je prišel v zakristijo zasopljien človek in se nagnil k prvemu možu ob vratih in mu pošepetal na uho:

»Povej, da pojde nocoj Karnel rubit živino!«

Glave so se začele gibati, nagibati druga k drugi.

»Podseli mu zapremo pot! Kdor more, naj gre!«

Zasopljieni človek je stopil iz zakristije, ne da bi zaprl vrata. —

Tedaj se je Mohor Kacafura prebudil. Sveži jutranji zrak, ki je vel skozi vrata, ga je vzdramil. Mohor se je ozrl iz svojega kotiča. In videl je, da je zakristija prazna.

»Aha,« je bil Mohor vesel, »glej, Mohor, ugled pa imaš pri kmetih, ugled!«

Pred oltarjem je pozvanjalo k povzdigovanju. Na kolenih so klečali ljudje. Starček je krotil kašelj, stara ženica je molila skoro na glas. Ob krstnem kamnu je slonel Vidučev Tone in stal, edini med petstoglavo množico. Ali je molil, vneto in verno? Ali je mislil temno misel in pozabil trenutek in kraj in Odrašenika v belem kruhu? Tone je mislil. Mislil je na bolno Tončko na Modrejcih. Do petih je bil pri Kragulju. Ob šestih zvečer so rekli, da umira, o polnoči so ji svečo prižgali, ob štirih zjutraj je še živela, pa da ne učka dneva. Ob petih se je odtrgal iz hiše in šel v Tolmin. Sredi Dobrav ga je streslo, slišal je njen glas:

»Tone!«

Zaječal je in otipal ostrino noža. Bil je uverjen, da je umrla. Na tolminskem mostu je slonel človek in gledal v Tolminko. Ko je prišel Tone mimo, se je človek ozrl. Tone je videl, da je njegov mutasti brat. Mutec je stegnil roko in zarisal s prstom črto proti Volčam.

»Grandente?«

Mutec je kimal in dajal znamenja.

»V Gorico? V mraku se vrne? Nocoj!«

Mutec je zopet prikimal. Tonetu je lice prešla divja boleat:

»Umrta je!«

Mutec je majal pomilovalno z glavo. V cerkvi na Ilovici je zvonilo. Brata sta šla nema po Tolminu v cerkev.

In zdaj je pozvanjalo pred oltarjem in Vidučev Tone ni molil. Nekdo mu je položil roko v bok in rekel:

»Ali si ajd, da stojiš?«

Tone je zdrknil na kolena, si trkal na prsi in ječal:

»Tončka, Tončka, Tončka!«

V gostilni pri Lovrencu Matku v Volčah so se gnetli ljudje, pili in govorili polglasno; Matko je točil v veži. Na koncu veže, na vratih v kuhinjo, je slonel Peter Duša in se odpravljaj. In vendar ni še šel. V kuhinji je stal Janez Gradnik in za ognjščem se je zibala v bujno razvitih bokih Matkova hči Tina. Kadar je Peter Duša pogledal nanjo, se mu je obraz čudno raznežil, žalost mu je legla nanj, žalost in vdanost. Janez se je smejal:

»Ne veš, Tina, kakšen je Peter sicer. Ni ga bolj veselega človeka. Ampak ti si mu morala ureči! Če te vidi, je mračen.«

»Grem!« je dejal Peter. Tina se je obrnila k njemu in ga prijala za roko. Sočutno in živahno je vprašala:

»Čemu bi bil hud, Peter?«

V starikavo lice mu je stopila kri; odtegnil ji je roko, da se je ustrašila.

»Peter, saj si res hud!«

In obrnila se je k Gradniku in tožila kakor začudeno dete:

»Zares je hud!«

Tedaj se je Peter zdrznil, stopil k njej in Janezu ter velel živahno:

»Tako kradem te lepe urice pred puntom sebi in vama. Seveda sem hud, pa ne na vaju.«

Smejaj se je veselo in gledal na Tino. Njene oči so venomer begale pred njegovim pogledom. Bila je nizka in razvita. Samo drobni, okrogli obraz je bil otroški, zalit od nežne polti in žive rdečice. Opojna žarkost je plula iz polnih lehti in vratu, a lica in oči so dihalo pokoj otroka. Bilo je človeku v njeni bližini, da gleda obraz angela in vdihuje atmosfero blodnice.

»Poljubita se!« se je zasmeyal Janez. Plašno se je ozrla nanj. Peter se je obrnil hipno, s trdim obrazom.

»Peter,« je vzkliknil Janez, »zdaj si res hud!«

»Tjavendan govoriš,« je odvrnil Duša in šel.

Nemo sta gledala na vrata, kjer je bil izginil, Tina in Janez.

»Kaj si storil!« je ječala plaho. Janez je stopil k ognjšču in dejal:

»Vidva sta oba otroka.« Strmel je v ogenj pred seboj. Ona je stala negibno in oči so se ji

polnile s solzami. Ko je dvignil oko in videl solze v njenih očeh, je stopil naglo k njej in dejal mehko in dobro:

»Polh moj mili, ti je hudo?«

Položila mu je glavo na prsi in ihtela.

»Zakaj ihtiš?« je vprašal. »Ali se bojiš zame?«

»Nocoj pojdete!« je šepetala.

»Dà,« je rekel. »Pa niti leskovega križa nimam.«

Obraz ji je preletel izraz sreče, vstran se je obrnila in izvlekla iz nedrij leskov križec in mu ga dala.

Oči so mu zagorele, krepko ji je položil roko ob telo:

»Še svoj križec mi daš. Ti bi vse dala, Tina!«

»Tebi vse!« je šepetala z vlažnimi očmi. In čez hip je vprašala:

»Jutri zvečer se boste zbrali v Solkanu?«

»Dà,« je odvrnil, »ali ti bo dolgčas?« Ona mu je zopet skрила glavo na prsih in šepetala:

»Močno te ljubim. Ampak Petra ne žali! Peter je zvest človek, jaz ga imam rada. Peter je kakor moj brat.« Nato je šepetala:

»Če boste v Solkanu, pridem za teboj!«

Peter Duša je šel mrk in zamišljen svojo pot proti Tolminu, ki se je črtal pred njim, oblit od bleščečega dne pod temnim Kozlovim robom. Peter je mislil na Gradnika. Ni bila nevolja, kar je mrmral:

»Eno skrivnost sem nosil v srcu, pa mu še ta ni ostala skrita.« Čez hip pa se je hripavo zasmejal:

»Ali si ti za ljubezen, Peter! Za strica boš pri hiši in boš pestoval Tini! Za strica pač!« In mehko je dostavil:

»Ti bom za strica, Tina, če bo Janezu prav.«

Na mostu je srečala Petra gruča Tolmincev. Tolminski mesar Melinc med njimi je vzkliknil:

»Ali se ne bojiš biričev, ki te oprezujejo v Tolminu? Pojdi z nami, nad Karnela!«

»Imam v Tolminu svoj obračun,« se je smejal Peter, »pa tega si tudi ne dam vzeti, da bi kdo drugi udaril plat zvona pri svetem Danijelu.«

»Dobro opravi!«

»Srečno pot!«

Peter Duša ni krenil naravnost po cesti v Tolmin; zavil je ob Soči nizdol k cerkvi sv. Danijela. Stopil je na malo pokopališče. V najskrajnejši kot je šel, na neposvečeno zemljo. Tam je snel klobuk in se zagledal v grob pred seboj.

»Še poznal te ne bom na sodnji dan, mati,« je mrmral. »Bi te odkopal, pa si že davno pepel.«

Čez hip je vprašal:

»Ti ni lahko, kaj, mati, v neposvečeni zemlji?« In še trpkeje je pripomnil:

»In tudi maš nočejo brati zate v Tolminu! Takšna si bila, mati!« Obraz se mu je spačil od bolesti. Koračil je upognjen, kakor pod težkim bremenom s pokopališča proti strugi Tolminke. Nad prepadom je obstal in meril globino.

»Tu doli si šla svojo zadnjo pot. Zakaj me nisi vzela s seboj!« Spustil se je z vajeno nogo po pečini nizdol. Ni bilo prvokrat, da je hodil to pot, sin nezakonske matere, ki jo je bil rajni tolminski sodnik privezal h križu in je bila njena zadnja pot izpod križa pod skale.

Rdečesiv, komaj prebujen modras se je zvil Petru ob nogi. Z naglo kretnjo je segel Peter po golazni, jo stisnil za drobni vrat in si prinesel žival tik pred usta. Zagledal se je v čeljustnato glavo in v presekanke oči in je dejal:

»Strup nosiš, da si življenje braniš. Zato te ubijamo. Pa so, ki so tudi ubijali in otrov razlivali in jih ne smemo ubiti, kakor bom jaz tebe.«

Že je segel po kamen, da razbije modrasu glavo, kar je zagledal Locatellijevega biriča, ki ga je oprezoval onstran vode, ribe loveč.

»Temu je treba pokazati, da sem coprnik!« je mrmral, izvlekel prazno čutaro, potisnil golazen vanjo, zamašil posodo z mahom in jo spravil za srajco. Nato se je pognal preko skal na drugo stran vode, da se je birič plaho umaknil.

»Ali me ne boš lovil?« se je krohotal Duša; šel je svojo pot navzgor. Odtod je šel v Tolmin in vstopil v gostilno pri Defacisu. Gostilničar je stregel kmetom, ki jih je bila polna hiša. Peter ga je vprašal po njegovem bratu.

»Doma je,« je rekel krčmar, »trezen pa ni več.« Namignil je Petru k vratom ob levi. Peter je vstopil. V dremotnem, zatohlem in plesnivem somraku je sedel za mizo ob prstenem vrču stari-kav, rahlo grbav in silno zanemarjen človek, Jakob Defacis, bivši tolminski sodnik, zdaj zakotni pisar in padar povrhu, ki je pisal kmetom pritožbe, zdravil živino, uravnaval moškim ude in drl otrokom in ženam zobe, če je bil slučajno trezen.

Peter ga je slišal govoriti s samim seboj, a tako, kakor da govori z nekom, ki mu odgovarja.

»Saevit lotra in omnes? Nullo modo. Non est scriptum ita, Dicit Picinellius: lupus! Lupus saevit in omnes!«

Peter je poklical:

»Gospod Jakob!«

Pijani se je ozrl z motnimi očmi na Petra in se smejal:

»Zori, zori setev!«

Ozrl se je prekanjeno na Petra, potisnil vrč predenj in vprašal:

»Ali si obiskal mater?«

»Da!« je odvrnil Peter in sedel.

»In zdaj pojdeš obiskat brata?« Pijani se je krohotoma smejal.

»Dà,« se je zasmejal Duša, kakorkoli mu je bilo trpko v duši, »obiščem ga, pa en dar mi je mati naklonila, da mu ponesem za žabe in slepce, ki mi jih je metal v klet, kamor me je njegov oče zapiral.«

»Hohoho,« se je lomil v smehu Jakob, »za šalo vse, kajpada, za šalo, danes, ko začenjamo obračun jaz in ti in vsi drugi. Kaj mu ponesesh?«

»Smrt bi mu nesel, za tisto krivico njegovega očeta, pa je ne bom. Naj mu jo drugi!« Jakob je kimal z glavo:

»Umor med sorodniki. Grda reč! Videl sem Panizzolija, ko je umiral. Šest tavžent ljudi ga je gledalo, pa niti enemu se ni smilil.«

»Kogá je ubil?«

»Mater!«

Peter se je stresel: »Mater je umoril? Komu se bo smilil?« Nato se je razgrel:

»Če bi moral jaz, bi ubijal zaradi matere.«

»Ti ne boš ubijal!« se je pomilovalno smejal Defacis, »ne ti, ne jaz. Ampak ubijali bodo.« —

Peter je ostal do čez poldne v krčmi. Tedaj se je dvignil in šel. Šel je naravnost po cesti in obstal pred hišo tolminskega sodnika Locatellija. Za hip se je pomišljal pred vrati. Nato je vstopil v temoten mostovž in se vzpel po stopnicah na desni. Pred njim se je pojavilo drobno človeče s krožniki v roki in klicalo:

»Via, via, gospod sodnik so pri kosilu.«

Peter je sunil strežnika vstran, da je posoda zvoneč odletela in se je strežnik zakotalil po stopnicah. Nato je Peter sunkoma odprl vrata in videl za jedilno mizo tolsto lice sodnikovo. Sodnik je bil prinesel kupo vina na ustnice in srkal kakor pijavka, ko je osupnil:

»Furbo, che maniera maledetta —«

»Ali me ne povabiš, da prisedem?« se je rogál Peter. »Tudi vina mi ne ponudiš, dasi sva brata po očetu.«

Sodnik je skočil pokonci, da se je stol za njim prevrgel. Peter je segel v nedrje in udaril s čutaro ob mizo, da je odletel zamašek.

»Dober tek,« je velel, »pa še od mojega pij.« Peter je stopil k vratom. Tedaj se je iztegnil proti Locatelliju iz čutare prebujeni modras. Peter se je zasmejal, videč, kako je sodnik ves prebledel in hitro odskočil, dočim se je modras zvil z mize na tla.

»Dober tek,« je ponovil Duša, »prinesel sem obresti za slepce in žabe, ti moj ljubeznivi brat! Oprosti, drugič jih prinesem več in ponoči; kaj treba, da vedo ljudje, da sva si v žlahti.«

Sodniku je bilo lice zariplo od jeze. Iskal je z očmi golazen. Peter je mislil, da jo bo pobral in mu jo vrgel v obraz. S hitro kretnjo je odprl vrata, zaprl s ključem, izvlekel ključ, sunil strežnika pred vrati in stal na cesti. Zavihtel je roko in ključ je letel visoko čez nizko hišo, bogvedi kam.

Nad njim se je odprlo okno. Sodnik je viknil:

»Držite ga!«

V naslednjem hipu se je sodnik sesedel ob oknu, jecajoči glasovi so se mu trgali iz grla, kakor da so mu pravkar odščipnili jezik.

Zadela ga je bila kap.

* * *

Pol ure za tem je izpregovoril Sv. Danijel. Mohor Kacafura je odprl okno in zaklel:

»Zlodjev je kmet, še v cerkvi se laže!«

Nato se je polastil Mohorja silen strah, da so mu začele noge v kolenih klecati in je begal po svoji sobi. Nato je začel mašiti v veliko ruto perilo, škornje, pas in vse, kar mu je prišlo pod roke. Venomer je vikal:

»Punt! Punt! Zdaj ga imamo. Svet je znorel. Kaj sem naredil Tolmincem? Da ne privoščijo miru staremu človeku! Ali sem jih zatiral, ali sem jih ovajal gospôdi? Ali sem grof, tujec, Grandente? Ali nisem pošten Tolminec? In če sem birič, ali ne zaslužim kosa kruha, da ga v miru použijem?«

Od Ilovice doli, kjer je stala nova tolminska cerkev, je bilo čuti glasove razburjenih kmetov, katerim so bili nekateri tržani zaprli pot v stolp. Nekaj strelav je bilo čuti, toda tržani se niso dali oplasiti, češ, naj kmetje bijejo plat zvona drugod, gospôda ne bodo vprašali, kdo ni kriv, ampak kje je zvonilo. Tržani so se nadejali pomoči biričev. Kmetje so se vdali in krenili proti Volčam. Mohor jih je videl iz svoje sobe, kako so šli strnjeni v tesno vrsto Ljubinjci, Poljubinjci, Zalaščani in Zatolminci. Niso vzravnavali nog v kolenu, vajeni poti v hribe. Nosili so gorjače v rokah in težke železne trentarske palice, drugi so šli s sekirami in kosami, z vilami in motikami.

Mohorja je mineval prvi strah, pa je govoril za oknom:

»Kje ste pa žlice pustili za naša široka usta?«

Kmalu za tem je izvedel od stare ženice, ki mu je stregla, da so porušili mitnico med Tolminom in Volčami in da so vrgli dvoglavega orla v Sočo.

»Čemu ga neki obeša grof na svojo mitnico, če nima pravice?« je skoro kmete opravičevaje dejal Mohor. V naslednjih hipih je zaključil Mohor, da to ne bo šala. Zdaj so šli mimo Tolmina, ker se vsaj malo boje biričev, pa se lahko še vrnejo. Zato je dokaj manj kmetoljubno vzkliknil:

»Hudič naj jih vzame, če te, ko se vrnejo, še v Tolminu najdejo, gospod Mohor.«

Nato je začel Mohor Kacafura pripravljati vse potrebno za beg.

Ob minuti in uri se je dvignila vsa tolminska stran. Podmelčani so se bili posamič ukradli v Klavže, da bi tako ušli prežečemu župniku Murovcu; tam so se zbrali in jo udarili po Grapi. Pa župnik jim je pri prvem ovinku zastopil pot.

»Možje, nazaj boste šli!«

»Naj nas ne ustavljajo, gospod,« so rekli.

»Znoreli ste, nazaj!«

»Pravica bo zmagala!«

Župnik se je razgrel:

»Kaj ne, s sirom boste mlatili po gospôdi in s tepkami boste ometavali grad? Kar sesul se vam bo.«

Božič je stopil naprej:

»Gospod, saj vidiš, kako je. Naj se umaknejo! Naj nam prihranijo ta greh, da se ga nam ne bo treba sramovati.«

»Kaj?« je kriknil Murovec, »vi bi še svojega fajmoštra pretepli, ki vam brani v Gorico?«

»Vsakega, ki nam bo pot zapiral,« so rekli poparjeni in brez pozdrava šli.

On pa je šel počasi, počasi svojo pot nazaj v breg. Čutil je morda prvikrat, kako star je. Solze so mu bile v očeh in bridkorobato je govoril:

»Tolminske glave! Skale bi lomil z njimi. Trideset let že trpim z njimi. Pa mi to napravijo! Pa naj človeka veseli, biti tolminski fajmošter!«

Mehko je dostavil:

»Ljubi Bog, ali so zaslužili, da jih tako kaznuješ?«

V strmem bregu nad Tolminko, med Tolminom in Zadlazom, sta jemala slovo Janov Luka in Melinčeva Katrica. Tako je bilo, da se jima je nekam hudo mudilo za poroko. Po veliki noči bi se vzela. Pa je prišlo vmes, da je Luka prijel za leskov križec. Prejšnjega večera je bil iz Zatolmina prišel povedat Katrici v Zadlaz, da pojdejo, kakor danes.

»Jezus, Marija!« je zastokala in kakor stena prebledela. Nobene ni rekla, še »z Bogom« ne. Pa mu ni dalo miru, in na tešče je prišel takoj po

maši in jo tolažil in jo res preprosil, da ga je do pol poti v Tolmin spremila.

»Materi povej!« je dejal.

Zmajala je z glavo. Ko ji je segel v roko in rekel, da naj se vrne, je dejala skoro trdo:

»Čakaj, do škrbine te spremim!«

In tam je obstala in pokazala doli v globoko strugo in je rekla:

»Luka, zame je samó ta pot, če se ne vrneš!«

»Ježeš!« je vzkliknil, »Katrice, na Sveto goro se obljubim po golih kolenih, če se vrnem!«

»Zaobljubi se!«

Z rahlim upom se je deklica vrnila, in čim bliže je bila domači hiši, tem bolj vneto je prosila:

»Pet let ti darujem, Mati božja, samo ne daj, ne daj, da umrjem pod škrbino.«

Na Čiginju je bilo. Mimo po cesti so šli Vrsnjani, Doljani in Kamnjani. Volčani in Čiginjci so bili že v Ušniku. Stara Koščerica je držala z obema rokama stisnjeno sinovo desnico in stokala:

»Vrban, Vrban, nikoli več te ne bom videla!«

»Z Bogom, mati,« je silil sin. »Ne dotečem jih.«

»Poslušaj me!« je ihtela ženica. »Na kanalski cerkvi je sveti Krištof. Nanj se ozri in priporoči se mu.«

»Bom, mati!«

»Sveti Krištof te bo varoval, da te ne zadene smrt!«

»Upam, mati!«

»Pa v Solkanu, pravijo, na prvi hiši je tudi. Ne pozabi pogledati nanj!«

»Ne bom, mati!«

»In vendar se ne vrneš!« je zaihtela žena. Tedaj se je sin odtrgal od matere. Dolgo je gledala za njim v mraku. Ko ji je izginil izpred oči, se je prijela za desno stran in se zgrudila z bolnim klicem na praž:

»Vrbanček!«

Pri Sv. Luciji na Mostu v sredi svojih osmero otrok in preplašene žene je stal Anže Rink in hlinil silno dobro voljo:

»Kaj, otročiči! Zlasat gremo malo davkarje v Gorico in gospôdo pouhljat.« Otroci so to očividno radi slišali.

»Kaj pa, če bodo oni vas?« je dejala žena, »kaj naj potem jaz začnem sama z otroki?«

»Neumno govoriš vpričo otrok,« je zopet hlinil silno zaupanje v svojo stvar Anže, »glejte,

otročiči, dozdaј ste ovsenega kruha stradali, od-
zdaј boste pšeničnega zobali!»

»Hohoho,« so se veselili otroci, dočim je žena
velela:

»Ali pa še močnika iz črne vode ne bodo
imeli.«

»Kaj močnik! Meso vsak dan in klobase!« je
mežikal Anže otrokom in se pri tem neizrečeno
trudil, da prikrije svoje solze.

»Hohoho, mešo!« je viknilo najmlajše dete.

Tedaj je Anžetu upadel pogum in divje je
viknil:

»Če pa se ne vidimo več, Bog vas varuj! Zdaј
gremo po kruh, meso in klobase.«

In planil je iz hiše. Za njim je zajokala žena
in za ženo najstarejša deca. Samo najmlajše je
krililo z rokami in se napol divilo, napol izpra-
ševalo, bedno neuko dete:

»Klobaše!?«

* * *

Ko je stopil Anže na cesto, so šli Bačarji
mimo.

»Ali že tudi greste?« je pozdravil.

»Gremo, gremo!« je dejal Mrak. Anže se je
ozrl nanj in dejal:

»Pa kaj, saj nisi bolan, Lovrenc?«

»Pil sem,« je jecal Mrak in se opotekal.

»Boji se, pa pije, da bi se poguma napil,« se
je oglasil Lužnik.

»Ga bo že minil strah, ko bo videl, koliko nas
je!« je tolažil Anže. Toda Lužnik, tisti, ki je rekel,
da bo nož nabrusil, je dejal:

»Že, že. Pa kaj, ko imajo oni kanone!«

»Jezus, Marija!« je zastokal Mrak.

»Kaj kanoni!« je dejal Anže, »pojdem in jih
zamašim, pa naj streljajo potem, če morejo!«

»Anže, ti si moj prijatelj!« je jecal Mrak,
»bokal vina ti plačam, kjer hočeš, in če se boš
mene držal.«

»Zakaj pa ne,« je odvrnil Anže, zvest svojemu
prepričanju in značaju.

* * *

Kakih sto korakov nad Slapom sta bila za
drugimi zaostala Andrej in Štefan Laharnar. Od
Idrije gori je bilo čuti še vedno plat zvona, dočim
je bil zvon na šentviški gori že davno utihnil. In
tedaj sta brata zastrmela predse. Andreju je bilo
lice jasno, Štefanu mrko, kakor vedno, in zlasti
odkar mu je bila umrla žena. In tedaj je dejal
Štefan:

»Andrej, le to mi povej, ali je upor greh
ali ni?«

Andrej se je zdrznil:

»Kaj le vedeti hočeš!«

»Kaj bukve praviјo, to bi rad vedel,« je od-
vrnil Štefan; »zbiramo se kakor tatje, v strahu.
Pa se le za pravico!«

Andrej je dejal:

»Sem bral, da ne potegni z druhalјo za kri-
vico, in sem bral, da se potegni za pravico.«

»Vidiš, mi gremo proti krivici!«

»Vem,« je dejal Andrej, »dvojno mero imajo
in dvojno vago in dvojni mernik, večji in manjši.«
In je vzdihnil: »Zato stoji zapisano, da gorje deželi,
katere poglavarji že zjutraj pojedajo.«

»Vidiš,« je navdušeno vzkliknil Štefan. An-
drej je dejal: »Zjutraj sem vstal, pa sem rekel, da
bom odprl bukve, pa, kar mi povedo.«

»In so ti prav povedale?«

Kakor da bere, je govoril slovesno in počasi
Andrej:

»Satu poslušajte vy Krajli inu merkajte;
vuzhite le vy Rihtarji na Semli. Vsamite fi k'
ulhessam vy, kir zhes nyh velika gospodujete,
kateri le povs digujete zhes folke. Sakaj vam je
Gospustvu danu od Gospuda, inu oblašt od tiga
nar vilhiga, kateri bo vprašhal, koku vy rounate
inu bo isprašhoval, kaj vy stavite. Sakaj vy ste
njegoviga Krajlestva Slushabniki. Ali vy nikar
prou ne lodite, inu nedershite praude, inu ne
sturhite tega, kar je Gospud poštavil. On bo cillu
grosovitu inu v' kratkim nad vas prishal, inu pojde
ona cillu oltra lodba zhes vblastnike. Sakaj ti
ponishni lo milofsti vrejdni, ampak ty mogozhi
bodo mozhnu lhtrajfani.«

»Andrej,« je viknil zdajci Štefan, »zdaj se ne
bojim nič več. Sojeno je tako nam in njim.«

»Idiva!« je rekel Andrej in se zamislil.

* * *

S Stopca doli čez polje sta stopala Valentin
in Martin Munih. Prvi je bil nekam slabe volje,
ker se je bil še tik pred odhodom sprl z ženo, ki ga
ni pustila, da bi šel.

»Ne pojdeš, ne,« je viknila in zaprla vrata.
»Da te ubijeјo! Naj le gredo drugi. Ti imaš doma
opravke. Kmetje naj greјo. Ali si ti kmet?«

»Glej, Martin, taka-le je!« je prosil Valentin
za posredovanje. In res je dejal Martin:

»Saj se ne bomo vojskovali, da bi ga ubili!«

»Molči, ti grdi puntar. Ti si vsega kriv. Ali ti
je bilo treba priti nazaj? Konec bi bil vzel v ječ,
ki te niso zastonј zaprli.« Žena je udarila v jok.

»Daj no mir,« je dejal mož, »saj vidiš, da mo-
rava iti. Ali naj mi hišo zažgo!«

»Zverine!« je viknila žena.

»Dva dni in eno noč boš že prestala,« je dejal zopet Valentin, »pa reci eni ali drugi, naj pride za te dni na Stopec, da te ne bo strah.«

»Ostani!« je ihtela žena.

»Vrag me — če pa sem prisegel!« je dejal odločno Valentin, odrinil ženo in šel.

»Hudirja,« je dejal zdaj, ko sta bila zavila z brega na Most, »kadar se naša tako postavlja, prav gotovo mi je potem žal, da je nisem ubogal.« In za hip je vprašal:

»Ti si pa čudno vesel!«

»Sem!« je odvrnil Martin. In za hip je dostavil:

»Kaj vem, kako je to, pa kar nič se je nisem mogel spomniti, kakšna da je bila moja rajna. In nocoj sem jo videl.«

»Kakšno si jo videl?«

»Svojo rajnko,« je odgovoril Martin, »prav tako sem jo videl, ko na poročni dan. Se mi je sanjalo, da je prišla. Za pečjo da sem ležal pri Kobalu, pa da je prišla, pa legla k meni. Da je prišla z otrokom, je rekla, pa je zakašljala, kakor je imela navado. Sem jo mislil vprašati, kako da je prišla, pa si me ti zbudil.«

Valentin ni rekel nič.

»In zdaj jo vidim, če le oči zaprem!« je dejal Martin in tiha blaženost mu je za hip ublažila trdo, brazgotinasto lice . . .

Okoli desetih zvečer se je dvignilo par temnih oseb s ceste Podseli in se stisnilo tostran in onstran ob zid Kobalove krčme in Šavlijeve kovačnice. V senci pred kovačnico je šumelo pritajenega šepetanja in se drenjalo temnih postav.

»Jašejo,« je šepetalo. Tisti hip je bilo čuti tudi že jasno skozi ostro ozračje odmevanje kopit. Pred hišami na ovinku sta začrneli na beli cesti postavi dveh jezdecov. Iz senc ob hišah se je utrvalo tostran in onstran sovinnemu skovikanju podobno znamenje, tako da sta se konja pred naselbino plašila.

V hipu je vzrastlo črno ob jezdecih, vsa cesta je začrnela sumljivih bitij.

»Stoj!«

»Cosa vuole?«

Nato plašen klic:

»Dio santo, bežite, gospod!« Eden jezdecov zasučel konja in dirja kot blazen nazaj proti Gorici. Tedaj se odpro vrata Kobalove krčme, rdeč svit pade čez cesto, čez jezdecu.

Nekaj osuplih glasov:

»To ni Karnel, to je tolminski —« Tedaj sune nekdo ljudi narazen, mlad človek popade konja za nozdrvi in vikne presunljivo:

»Galjot, ali me poznaš? Povej, kaj si počel s Tončko! Svinja!«

Jezdec se zasmeje:

»Naredi mi pot!«

Skozi temo sikne ogenj iz pištole fantu med oči in obsvetli ostro in za hip spačeno lice tolminskega oskrbnika Grandenteja. Ljudje viknejo, konj se vzpne preko ljudi. Že je izven gneče, cesto pod seboj. Zmagoslaven vzklík se izvije jezdecu iz grla. Ljudje ne vedo, ali konj tako hrza. Tedaj sune ob konju nova senca, nekaj svetlega šine ob konjevem kolku navzgor, bolesten krik zareže v noč, konj zdirja divji proti Ušniku. Na cesti sinejo luči. Pred kovačnico leži Vidučev Tone s krvavim in osmojenim obrazom, roke grebejo v cesto. Koncem hiše se vije nekaj groznega na tleh: človek z gnojnimi vilami v hrbtu. Ob strani stoji mutasti brat Vidučevega.

Notri v Kobalovi krčmi je bil prinesel petinšestdesetletni stari Viduč bokal k ustom in se pošalil:

»Oženil se bom. Sine bom imel, da jih bo več za punt!«

Tedaj mu povedo, da mu umira Tone.

Mož prebledi, omahne na cesto in ječi:

»Zdaj bom rodil sine, zdaj!« Kakor pijan gleda okoli, vidi mrtvega na tleh, sliši in razume vse. Prime se za sivo glavo. Težka je, težka. Mož ne joče, samo hrska mu pri srcu, kakor v gori o potresu:

»Rodil sem ga, da je umrl, da je pogubljen!«

Ob treh, ko se je oglašil zvon svetega Mavra, je začela stara Kraguljeva teta v blodnji prepevati in je pela eno celo uro. Ob petih je tako oslabela, da so ji prižgali svečo. Ob osmih je začela umirati težko smrt. Tedaj je zlezlo bolno okostje iz svoje postelje in se sesedlo z vnetimi očmi v bledem, suhem obrazu, ob postelji umirajoče. Tončka je prišla teto za roko in govorila:

»Teta, ali boste umrli?«

»Vidim, vidim,« je vzrastla bolnica z upadlimi prsi. Vse telo ji je drgetalo čudovite mrzlice, da se je tresla postelja, pod in slika na steni.

»Koliko krvi, krvi, krvi, o moj Bog!«

Slika na steni drhti manj in manj, tiha in pokojna leži bolnica. Tončka ji gleda v voščeno lice. Umrla je. Svetega Mavra zvon poje venomer. Otroci bijejo plat, možje in fantje so že odšli.

Tončka gleda v voščeno lice. Ni umrla. Ustnice drhte, kakor rdečica je zaplulo v voščeni obraz. Teta odpre oči. Teta govori z vsakdanjim, komaj rahlo vznemirjenim glasom:

»Angel me je prijel, pa sva prišla do mostu, ki je ozek kakor britev. Je rekel: čez moraš! O moj Bog, sem rekla, ali je to smrt? To je pot k sodbi, je rekel. Potem sem nazaj pogledala in sem videla vse, v temi, v krvi, lačne, žejne, krvave...«

Bolnica je začela drgetati, slika na steni se je začela tresti.

»Lačen bo; kdo ga bo nasitil?«

»Jaz, teta!«

»Smrtni pot ga bo oblival; kdo mu ga bo obrisal?«

»Jaz, teta!«

»Od vseh bo zapuščen; kdo ga ne bo izdal?«

»Jaz, teta!«

Tončka čuti: »Svojega sina vidi lačnega, izdanega.« Tončka misli in obeta: »Nikoli ga ne izdam!«

Svetega Mavra zvon je utihnil. Noč je pregnala deco s pokopališča. Noč je čudno, čudno dolga. Sredi noči se je utrjala teti na Modrejcih izmučena duša iz telesa.

Tončka je sklenila roke in molila:

»Za njeno dušo, za dušo njegove matere.«

In pristavila je:

»In tudi zanj!«

Samo za tistega nesrečnega fanta z razstreljenim obrazom Pod seli ni molila...

(Dalje v prihodnjem letniku.)

DR. IVAN KNIFIC: V RUSKEM TURKESTANU.

4. PRED URALOM.

Samári potniki prestopajo na »srednjeazijsko železnico«. Vlaki sicer vozijo še nekaj časa po sibirski progi, — odcepijo se pri neznatnem mestecu Kinél, 40 km od Samare — vendar pa potnike in blago prekladajo že ob Volgi.

Po vozovih je vladala velika gneča, kakor je to na Ruskem že navada. Zakesnil sem se; nisem dobil več mesta v kupeju, marveč sem moral ostati na hodniku, kjer sem se usedel na stolček in zrl na pokrajino.

Potniki drugega razreda so večinoma čitali novine, krajevni »Samarski Vestnik« ali pa moskovske dnevnike. Po vseh znatnih kolodvorih prodajajo časopise in knjige. Najbolj ponujajo in največ prebirajo moskovski list »Ruskoje Slovo« (Ruska Beseda), ki po južnih in vzhodnih pokrajinah daleč nadkriljuje vse druge časnike. Deloma ga priporoča obilna reklama, deloma zanimiva vsebina. List sam ne zagovarja stroge politične smeri; piše za širše sloje, v prav poljudni obliki. Pred 15 leti je bil še neznamen listič. Ob času rusko-japonske vojske pa je lastnik prišel na to-le misel: Pridobil je izvrstnega poročevalca, imenitnega potopisca, znanega Nemiroviča Dančenka, ter ga poslal na Daljni vzhod. Dnevnik je prinašal najnovejše brzojavke, najnatančnejša poročila in najzanimivejše dogodke, popisane v blestečem, obenem pa poljudnem slogu. Dančenko je dobival mesečno po 6000 rubljev in še visok honorar. List

je napredoval neverjetno hitro; v par mesecih je imelo »Ruskoje Slovo« že nad 100.000 naročnikov, ki jih je tudi ohranilo in še pomnožilo.

Meni se je primerilo to-le: V Taškentu, sredi Turkeстана, sem si kupil najnovejše »Ruskoje Slovo« in čital novice iz »Avstro-Vengrije«. Neki telegram so naslovili: »Ljubljana«, par prihodnjih pa: »Zagreb«. List je poročal o avstrijskem vsehokolskem izletu, ki se je tiste dni (avgusta l. 1911.) vršil v Zagrebu. Češki Sokol je mimogrede obiskal našo prestolnico. Natančno je list poročal, kdo da je Čehe sprejel v Ljubljani. Zagrebško prireditel je popisal še podrobneje. Našteval je govornike in podal kratko vsebino govorov. V Osrednji Aziji, onkraj Kirgiške puščave, skoraj ločen od sveta, sem čital novice iz ožje domovine! Koga to ne bi presenetilo? Spoznal sem pa kesneje, da se Rusi za češko sokolstvo hudo zanimajo...

Vozili smo se ob Samarki. Izprva je pokrajina rodovitna, obrastla z žitom in drevjem. Kmalu pa se izpremeni v pusto, valovito pokrajino, s pičlo travo, ki je o poletni vročini postala rjavorumenkasta. Med Volgo in Uralom se sicer še vedno razteza »črna zemlja«, debela, mastna prst; ker pa tod premalo dežuje, se je rodovitna pokrajina izpremenila v dolgočasno stepo.¹ Tuintam se prikaže majhna naselbina. Velike črede konj se pasejo po valovitem gričevju; govedi je malo.

Pozimi divjajo po stepi snežni viharji. Da ti železnice ne zametejo, zavarujejo tir z visoko

¹ B. Vošnjak, Na razsvitu, str. 174 sl.

¹ V ruščini: step, stepí. Pravilno bi morali reči: V južni Rusiji se širi brezkončna step; vlak je zavozil v pusto step.

je zajel véliki nagon, ta divja, elementarna moč življenja, ta strašni ogenj in kako se je pasel v njihovih ubogih srcih in okrnjenih udih. Spoznal sem, kaj se pravi človeka odtrgati od doma, od družine, od vseh vezi, ki uravnavaajo njegovo življenje, vreči ga med mnoge druge, ki so prav tako brez doma in vsega, česar jih dom uči. Gospodje, takoj vam moram reči, da jaz nisem zoper vojsko, nisem miločen pacifist ali kaj takega. Osebno mi je popolnoma všeč, in če bi se bila začela pred desetimi leti, bi bil danes slaven kirurg. Tudi v načelu nimam nič zoper njo; dokler so ljudje taki, kakršni so, se bodo pač vojskovali in bo morala odločiti moč, česar logika ne more. Toda v svojem zasebnem, nevojaškem življenju imam logiko rad in mi Tvoje sumarično ogorčevanje ni všeč, mladi prijatelj.«

Asistenčni zdravnik je zardel.

»Mislim, da nisem trdil nič nelogičnega,« je dejal.

»Glejte, ko smo začeli vojsko, smo rekli, zdaj... no, zdaj bo pač vojska. Vsi smo vedeli, da bo toliko in toliko ljudi umrlo, da jih bo toliko ranjenih, da bo kri v potokih tekla, da bo toliko praznih domov in toliko sirot. Z eno besedo, 'grozote vojske', kakor te stvari danes rahločutno imenujemo, so nam bile jasne in smo z njimi računili. Saj smo vedeli, da vojska ni gledališče, da gre za velike reči. Če bi takrat vprašali moraliste in medicine, bi nam rekli, da ne more biti dobro za človeštvo, če se navadi moriti, in da človekovemu zdravju ni v prid, če mu kdo pljuča prestreli ali nogo odreže. Pa jih seveda ni nihče vprašal, ker je vojska stvar vojaka, naša, ne drugih. Kako smešno bi bilo, če bi kdo takrat rekel, da vojska mora biti, ampak brez ran in krvi, brez smrti in požarov. Saj to ni mogoče! In moje mnenje je, da nobene vojske ni bilo brez gorjá, nad katerim se Ti zgražaš, tovariš. Tako strašno ni bilo še nikoli,

kakor je sedaj, pa tudi take vojske ni bilo še nikoli. To je moja misel.«

»Brez krvi ni vojske, vse drugo pa ni nujno potrebno,« je rekel kurat.

»Ravno to je zlodej! Jaz ljudi že nekoliko poznam in toliko jih gotovo tudi Vi poznate, moj ljubi. In vem za tega in tega in tretjega, da bi bil doma najvzglejnejši človek in da bi se v vseh drugih okoliščinah junaško držal. Pa pri nas se ne! Ne trdim, da se ne more, pravim le, da se nikoli ne bo! Ne tajim bolezní, samo to menim, da diagnoza ni prava. Če že zdravite, zarezite globlje, prav globoko! Ko pridejo najbolj divji nagoni do legalne veljave, zmaguje tudi ta največji.«

»Pa boriti se moramo proti njemu,« je dejal kurat.

»Le, če boste kaj opravili,« je odgovoril štabni zdravnik skoro žalostno. »Nikomur ne vsiljujem svojega mnenja, smem pa vendarle reči, da je tisti, ki je klical 'Živio vojska!', klical obenem razen mnogege drugega tudi 'Živela prostitucija!'«

»Tega ni takrat nihče mislil!«

»Seveda, ravno to je tisto, da nihče mislil ni,« je rekel štabni zdravnik in se je napil. Ko si je brke obrisal, je še pristavil: »Tudi pivo bo treba pustiti; mislim, da ga delajo iz koruze.«

Ta trenutek so se vrata široko odprla in vstopil je rezervni nadporočnik Bázil. Krepko je udaril s petami in pozdravil. Bil je veselega, svežega obraza kljub svojim petdesetim letom in oči so mu še mladeniško sijale.

»Vražji dečko, kod si se klatil?« mu je zapretel s prstom komendant.

»Najpokorneje javljam, da je Drač padel,« je odgovoril nadporočnik in zavihtel večerno izdajo.

»Hura! Johan, buteljko!«

»Hura!« so zaklicali tudi vsi drugi.

»Hura,« je rekel štabni zdravnik, »pivo je itak slabo.«

Tlačani.

Dr. Ivan Pregelj.

XVI. V Gorico.

Podseli je šla napeta vrv od Šavlijeve kovačnice čez cesto h Kobalovi gostilni. Kadar so prišli ljudje mimo, so obstali in kropili. Mnogi so ostali v hiši, da dočakajo pogreb. Drugi so šli posamič ali v malih skupinah proti Solkanu, kjer se je imela zbrati vsa kmečka vojska. V

ponedeljek zjutraj je pripeljal kmet iz Ušnika — hiši so pravili »pri hudiču« — mrtvega oskrbnika v Tolmin. Isti čas so nesli kmetje mrtvega Vidučevega fanta k pogrebu v Volče. Bila je dolga in čudna vrsta pogrebcev. Ko je Mohor Kacafura slišal, da se kmetje vračajo, je bežal na Most in čez Idrijo ter prišel do smrti upehan na Vrata, kjer je prenočil v senjaku, z nadejo, da bo

prihodnji dan pribežal čez Čepovan v Gorico. Isto noč so hodili podobno pot Thurnovi bravi proti Gorici, bežeč čez Vrhpolje in Brda. V Ročinju jim je bil prejšnji večer pribežal naproti Grandentijev birič in jih vrnil. Karnel jih je bil vnaprej plačal in napojil. Zastavil jim je pot. Smejali so se mu in ga potisnili ob stran. V Kanalu jim je navalil sod vina na cesto, da bi bdeli in čakali. Bravi so pili in razsajali do polnoči. Po polnoči so utihnili, pospali pred hišo. Ko pa je pogledal Karnel ob štirih zjutraj skozi okno, ali so še tu, je videl samo enega ležati na klopi pred hišo. In ta edini je bil njegov orjaški hlapec.

V Solkanu se stekata soška in čepovanska cesta. Od treh zjutraj je bilo na eni in drugi cesti zgodnjih potnikov. Pred Solkanom pod cerkvijo sv. Roka so se ustavljali. Ko je sinilo jutro, je bilo ljudstva ob cerkvi tristo mož. Solkanci so odprli krčme, ki so jih zgodnji ljudje mahoma zasedli. V Solkan je prišel rano zjutraj kromberški mesar Janez Pavšič in je slišal od ljudi, da so prišli delat obračun z Bandelom.

Pavšič je rekel:

»Kdo gre z mano? Sod vina dam, da ste prišli obračunit!« Trideset jih je bilo pripravljenih.

Okrog devetih so zapeketala kopita od Dolge njive. Oni, ki so taborili ob Sv. Roku nad cesto, so zagledali samotnega jezdeca, ki je podil proti Solkanu. Zastavili so mu pot.

»Kam?«

»V Gorico!«

»V Gorico ne greš! Birič si!«

»Nisem birič, kanalskega fajmoštra hlapec sem. Po padarja grem!«

»Če ne lažeš!«

Jezdec je pogнал konja. Bili so Čepovanci in ga niso poznali.

»Drži ga,« je zavpil tedaj nekdo iz gostilne.

»Po padarja gre!« so rekli tisti, ki so jezdeca izpustili.

»Vraga gre po padarja,« je viknil oni v gostilni, »tolminskega grofa birič! Vam bodo kmalu iz Gorice padarja poslali, vi, tepci! Moj stric, pa taki-le, ki še biriča ne ločijo, to bo vojska, kaj deš, moj ljubi Lapajne?«

»Ti si že pijan, Andrej,« je odvrnil mož Andreju Golji in mu boječesovražno pogledal v obraz.

»Ti me boš varoval!« se je rogal Golja, »ljubi moj Valentin, ki vedno pri meni sedi, dasi prav nič ne želim tvoje družbe. Zdaj veš!«

»Vem,« je jeknil Lapajne. Pa se vendar ni ločil od Andreja. Je že vedel, zakaj ne.

Dogodek z biričem je vznemiril ljudi po gostilnah. Drug za drugim so vstali in se pridružili onim na pokopališču. V nekakem nestrpnem čakanju so posedli po grobeh in nizkem zidu. Nekateri so zlezli v stolp in opazovali ravan onstran Solkana proti Gorici. Okrog poldneva se jih je polastila vesela brezskrbnost. Prva večja gruča ljudi je bila zavila od Dolge njive, kakih dvajset mož. Vsa pozornost se je obrnila na to stran.

Tedaj je zazvonilo poldne v Gorici, Šempetru, šent Mavru, da so se pomešali vsi ti glasovi v nekako čudno žalostno donenje, ki je legalo vseprek ravni in tal, ki so gnala prve pomladne rože. V tem hipu molitve se je morda eno ali drugo kmečko srce začudilo lepoti pomladnega dne, svetlobi že občutno vročega solnca, žareči vrsti cvetočih mandljevih dreves po ravnini, ki se je prelivala preko sivorjave črte mesta Gorice in rdeče strehe stolpov na jezuitski cerkvi in gradu nad Gorico v jutranje modro furlansko nižino. V Gorici je že bilo odzvonilo, ko se je oglasil zvon s Svete gore. Temni bronasti glas je padel v nižino. Ko da jim je ta glas domač, so se ozrli ljudje proti cerkvi Matere božje vrhu kraških goličastih bregov. In še enkrat so se odkrili in toplo jim je postalo pri srcu, ko da se začjenja tu gori vrhu goličastih bregov njihova domovina, dočim jim je vsa ta lepa ravan pod nogami tuja, mrzla, sovražna.

Tedaj je nekdo zavpil v stolpu nad njimi:

»Iz Gorice gredo!«

Tristo rok je zasenčilo oči, tristo grl je jeknilo:

»Gredo, gredo.«

Čudovito nemirno gibanje se je polastilo množice. Nekateri je prevzela groza, dočim so drugi, za spoznanje resnejši, govorili čudovito nežno in postali čudovito zaupni, se obrnili do soseda, in ko jih ta ni poslušal, do drugega in tretjega. Eni so hlinili mirnost, drugi bojevitost, eni silili naprej, drugi dvigali orožje:

»Ali jo vidite!« je vihtel mlad fant gorjačo, »tistega, ki ga dosežem, ne bodo več zobje boleli.«

Nekateri so se smejali, drugi so se navduševali: »Jim damo vetra, kaj!«

Nekateri so šli tistim naproti, ki so prihajali po dolini. Mahali so jim s klobuki in kričali:

»Hitite možje, da nas bo več. Iz Gorice gredo na nas!« In res so hiteli in so zasopli prišli k zbranim, baš ko so tisti, ki so prihajali iz Gorice, obstali onstran pred Solkanom.

»He, Martin Munih, kmalu bi bil zamudil!« je zavpil Andrej Golja.

»Kje so?« je vprašal Munih.

Martin je del roko nad oči in zavpil:

»Petnajst konj vidim pa dvakrat toliko pešcev! Ali mislite, da nas užugajo?«

»Naj poskusijo!« so rekli. Martin je strmel v daljo: »Zdaj so obstali in s konj skačejo,« je govoril; »rad bi le vedel, kaj bo zdaj!« Hip pozneje se je obrnil k ljudem: »Če nas mislijo užugati, jih ne bomo tukaj čakali. Kaj deste, možje? Zunaj ob zid se postavimo, potem naj le pridejo!«

»Kako pa!« so odvrnili mlajši, ki so očitno imeli isto misel, bodisi ker je bil kraj tak, bodisi ker so poznali trohico taktike iz sejmarskih pretepov, kjer je bil oni »dober«, kdor se je držal zida. V svojih širokih klobukih, ki so jih delali kaj mrke, so se razgnetli pred pokopališčem v tesno gručo. Nekateri, zlasti tisti, ki so imeli puške, so poskakali na široki zid. V istem hipu je bilo čuti po cesti med hišami peketanje. Samcat jezdec je zavil izza vogla zadnje hiše, pridržal konja in se vzpel iz sedla. Bil je droben človek z okornimi naočniki in špansko brado. Oblečen je bil v črno svileno obleko, na glavi je imel nekak baret, ob strani mu je tolkel lahek rapir s pozlačenim ročajem.

»Bog pomagaj, kakšen Goljat!« je viknil grohotoma Golja. Jezdec je z drobnimi koraki premeril rahlo se dvigajočo brežino; vajeti je vrgel dvanajstletnemu fantu, ki je bil prikukal izza hiš in se zleknil v mlado travo ob cesti.

»Kaj bo neki zdaj?« je vprašal nekdo med kmeti.

Tedaj je zavpil mož z ostrim in tujim naglasom:

»V veliko našo žalost smo zvedeli, da ste se vi, Tolminci, spuntali in prišli oboroženi v Solkan ter da nameravate napasti mirne in cesarju vdane prebivalce mesta Gorice.«

»Nad Bandela smo prišli!« so vpili eni. Drugi so klicali: »Mir! Naj govori!«

Mož z baretom, tedanji mestni sodnik Brunetti, si je nemirno popravil naočnike in nadaljeval strogo uradno:

»Po povelju visokega gospoda, glavarjevega namestnika, visokorodnega gospoda, gospoda Ivana Adama grofa Strassoldo, prihajam jaz, Ahil Brunetti, mestni sodnik mesta Gorice, da vas zaslišim, kaj je dalo povod vašemu nepostavnemu, zavratenemu in izdajskemu zbiranju, in da vas opozorim, da se mirno razidete, kakor je tako zaukazal visokorodni gospod, gospod Ivan Adam Strassoldo, grof, namestnik glavarjev in zastopnik N. V.« Za hip je prestal, se ozrl proti konju in vprašal: »Kaj odgovorite na povelje in vprašanje visokega gospoda grofa, glavarjevega namestnika?«

Množica je zašumela. Martin Munih je viknil:

»Razšli se ne bomo! Za odgovor se pa kar nič ne mudi. Boste že zvedeli, kadar bomo vsi skupaj. Kaj pravite, možje, ali je tako ali ni?«

»Dobro!« je odgovorila večina.

»Pomislite,« je dejal zopet uradno Brunetti, »da pomeni to očitno upor proti povelju gospoda glavarjevega namestnika.«

»Nič ne pomeni!« je klical Martin. »Mi moramo čakati drugih, pa še vi počakajte. Tisti gospod, gospod nas nič ne briga, saj ga še poznamo ne! Ali je tako, možje, ali ni?«

»Je, tako je!«

»Šteje nas!« je zaklical tedaj Andrej Golja, »daj mu, daj, Martin, eno preko tiste pokrovke na glavi.«

Bučen smeh se je razlegel.

»Vi,« je viknil Brunetti, »Vi zasmehujete mene, ki me je poslal gospod, gospod —«

»Ali nas kaj briga njegov gospod, gospod?« se je obrnil Munih k možem.

»Figo nas briga!« so vpili robato.

Sodnik se je oddaljil, zajahal konja in oddirjal.

»Dobro smo ga,« so se smejali ljudje.

Razne kosmate šale so krožile med uporniki. Ni minilo deset minut, ko je zavpil Andrej Golja:

»Za norca nas imajo, glejte, že zopet prihaja tisti s pokrovko.« V resnici je Brunetti zopet razjahal in zaklical, da naj se na povelje podglavarja razidejo. Bil je rahlo razburjen, ker ga ljudje niso niti poslušali; bil je namreč sam vase zaljubljen in je menil, da bo že njegov prvi nastop kmete oplasil. Ostra beseda mu je ušla, množica se je nemirno zganila. Ob strani se mu je smejala solkanska dečad. Prijel je za ročaj sablje:

»Vi se torej upirate! Nočete se raziti?«

Z debelo šalo je odgovoril Golja, naj hiti v grm, da ne bo prepozno za njegove svilene hlače. Dečad je od veselja zavriskala. Sodnik se je vzpel na konja, bled jeze in užaljenosti, in odjahal. Kmalu nato je dečad zavrisknila in se razbegla. Po cesti je bilo čuti votlo peketanje nekaj konj. Resnost se je polastila kmetov. Izza hiš je zavilo troje jezdecev.

»Hudič,« je zaklel Golja, »ali ga poznate?«

»Tolminski je!« so mrmrali kmetje.

Res je bil Jakob Anton grof Coronini v spremstvu Ivana Pavla Radetiča in podglavarjevega kancelista Morellija. Grof je pogнал konja v breg tik pred kmete, dočim sta spremljevalca obstala v majhni razdalji. Kmetje se niso niti ganili. Grof je osupnil, kajti opazil je, da je komaj deset ljudi snelo klobuke pred njim.

»Ali me poznate? Ali veste, kdo sem? Zapovedujem vam, da se razidete!«

Molk.

»Martin, govôri!« je zaklical nekdo med kmeti.

Martin Munih se je dotaknil širokokrajnega klobuka, toda snel ga ni.

»Saj smo že povedali, da se ne razidemo. Ali smo komu na potu? Ali smo na prepovedanem svetu?«

»Kdor govori z menoj, ta naj se odkrije!« je zavpil grof. Martin se je stisnil med druge in dejal:

»Kdor se hoče odkriti, naj govori ž njim. Jaz ne bom.«

»Martin, prav imaš!« je zaklical Golja.

»Nima ne prav!«

»Pa naj tisti govori, ki misli, da nimam prav!« je vzkliknil Martin.

»He, Lapajne, pa govori ti, le govori!« Nekaj mož je porinilo Valentina pred grofa.

»Kdo ste Vi?« je vprašal grof.

»Tisto je vseeno, kdo sem!« je odvrnil Lapajne; »so rekli, da z Martinom ne govorijo, naj pa mene vprašajo!«

»Zakaj ste tu, Vi in Vaši tovariši?«

»Zato, ker imamo obračun z davkarji!«

»Tako? Ali je Tonin bil davkar?«

Lapajne se je zmedel. Jasno je bilo čuti Goljev glas:

»Zdaj govôri, Valentin, govôri!«

Kri je šinila Nadlogi v suho lice, poln strahu je strmел v grofa, ki je namenoma zasukal konja, da je kmet odskočil.

Valentin je dejal:

»Naj pa drugi povedo, ali smo prišli nad Bandela, ali ne!«

Grof je gledal preko njega po množici:

»Vi veste, da je vsako zbiranje prepovedano pod smrtno kaznijo, izgnanstvom in izgubo imetja!«

Kmetje so molčali.

»Kot vaš gospod bi vam mogel zapovedati, da se razidete, in kaznovati bi vas moral. Toda ne kot vaš gospod, temuč kot odposlanec visokega gospoda namestnika glavarjevega vam to veleam.«

Kmetje so še vedno molčali.

»Tudi je gospod namestnik glavarjev pripravljen poslušati vaše pritožbe zoper davkarja Bandela. Izberite izmed sebe župane, — ker čujem, da so med vami, — in ti naj gredo pred namestnika, da jih zasliši. Drugi pa se vrnite domov!«

Zasuknil je konja in odjahal k spremljevalcema. Med kmeti je zašumelo.

Nekaj minut potem je prijezdil grof zopet bliže. Svest si zmage je dejal:

»Sklepam, da boste hvaležni izredni milosti gospoda namestnika!« Iskal je Valentina, in ko ga ni našel, se je ozrl na Martina. Toda ta je molčal.

»Primož, ti si župan, govôri!« je zavpil nekdo.

Izmed kmetov je stopil slok, siv mož in se vojaško postavil pred grofa. Bil je Primož, ki je svojčas služil in je še imel nekaj vojaških navad.

»No, kaj?« je vprašal Coronini.

»Gospod grof,« je dejal Primož, »tisto o županih ni mogoče, ker sva dozda samo dva tukaj.«

»Tako!« je zavpil grof; »torej nepokorni do skrajnosti!« Srdito je obrnil konja in odjahal s spremljevalcema.

»Zdaj bo zares!« je dejal Martin, »možje, držimo se!«

In res so se začuli v vasi trdi koraki vojakov pešcev in peketanje konj. Hip pozneje so se prikazali vojaki mušketirji ob voglu hiš, za njimi dvanaest dragoncev s kapitanskim poročnikom Arardijem na čelu in v ozadju namestnik glavarjev grof Strassoldo s spremljevalci.

»Stoj!« je velel rezko Arardi. Ko ukovani so obstali mušketirji in černidi; dragonci so zadržali konje. Groza je stresla kmete, ko so videli, kako mirno in tiho se gibljejo vojaki, kako so se razvrstili, pustivši cesto odprto podglavarju in spremstvu. Vrban Koščer je stal na zidu, pa ga je streslo čudovito mrzlo. Z nepojmljivo silo ga je gnalo, da je moral venomer strmeti bradatemu, visokemu mušketirju v obraz. Nepojmljiva jeza ga je prevzela na tega človeka. Tedaj je Strassoldo prikimal spremstvu in spodbodel konja. Obstal je z Radetičem pred kmeti in dejal italijansko, da kot podglavar ukazuje, naj se razidejo. Radetič je prevedel njegove besede.

»Ne!« so odgovorili kmetje.

Zopet je tolmačil Radetič, da bo dal grof podglavar vojakom povelje, da jih razpode.

»Naj poskusijo!« so viknili kmetje.

»Čakajte, hudiči,« je slišal Vrban Koščer Andreja Goljo, ki je bil skočil z zidu, položil puško nanj in meril. Vrban Koščer se je tisti hip domislil, da je pozabil pogledati v Kanalu na sliko sv. Krištofa. Z očmi je je iskal zdaj na prvi solkanski hiši in je ni našel. Vzdramil ga je ostrí Arardijev klic:

»Puške, kvišku!«

Vrban je opazil, da stoji podglavar že zadaj v spremstvu, dočim je klical Radetič vstric ob mušketirjih:

»Možje, v zadnjič, spametujte se!«

Oster pok je odgovoril, Radetič je krenil z glavo v stran. Kroglá mu je šla mimo glave in udarila v streho.

»Ogenj!« je velel tedaj ostro Arardi.

Ostro prasketanje mušket se je odbilo ob zidovih hiš, je zasikalo kmetom preko glav, da so se široki krajci, ko od vetra zagnani, pripognili. Isti hip se je izvilo iz teh ljudi ko temna grožnja. Nekaj petelinov je zakresalo ob kremenje. Cela gruča, tesno stisnjena, ko zvezana, se je zazibala, da se vrže na vojake. Toda vojaki so se v hipu razdelili. Oster žvenket sabelj je prerezal tišino, slovesno je bilo čuti Radetiča:

»Reiter, vorwärts!«

Kmetom se je stemnilo pred očmi. Groza in tesnost jih je obšla. Prednji so omahnili v zadnje. Krik, hrzanje in topot konj, vmes kletev Golje: »Hudiči, udarite, kaj gledate!«, nekaj zamolklih udarcev in potem eno samo čuvstvo, da je tu ves odpor zastonj; prerivanje, beg, hreščanje rjavih vrat na pokopališče, stiska, molitev, kletev in beg gor, dol, sem, tja in venomer v ušesih slovesno mirne Radetičeve besede:

»Reiter, vorwärts!«

Majhna gruča kmetov, potisnjena na pokopališče, se še brani z golimi pestmi proti mušketam, blazno ljuti Martin vpije: »Hudiči, živega me ne boste!« In hipoma umolkne in telebi, od muškete omoten, dvema črnidoma v roke — zadnji, ki se je branil.

Na cerkvenem zidu, tam, kjer je stal in streljal Golja, pa leži Vrban Košcer, edinec sive matere, tisti, ki se je v Kanalu pozabil ozreti na sv. Krištofa. Iz rane pod ušesom mu curlja droben curek krvi. Bradat mušketir stoji onstran zidu in strmi v blede obličje, ko da se ne more domisliti, kje je videl to lice znano in neznano. Morda v sanjah, morda nikoli.

* * *

Nekako ob istem času, ko se je vračal Strassoldo s svojimi vojaki in s kakimi petindvajsetimi zajetimi uporniki — povečini onimi, ki so bili odšli zjutraj v Kromberg in prišli napol pijani naravnost vojakom v roke — je stopalo do devetsto in še več kmetov v močnih gručah od Ajbe proti Kanalu. Šli so počasi, mnogi od njih so bili že trudni, bodisi od neprespane noči, bodisi od poti za pogrebom od Podsel v Volče in zopet nazaj. Kakih petdeset mož je stalo že tik pred Kanalom. Očividno so bili tu obstali, da se posvetujejo, kajti eden je stal v sredi in dajal drugim navodila. Bil je Štefan Maraž. Hipoma so se ljudje zgani in skoro skokoma prešli čez most in obstopili Karnelovo hišo.

Maraž je zaklical:

»Hej, Karnel, ali spiš? Račun smo prišli delat!«

Kmetom se je zazdelo, da je sinilo za oknom ob voglu dvoje dremotnih oči, brezmejno srditih, stisnjenih ko pri kači, kadar hoče pičiti.

»Je doma, je!« je zaklical Melinc iz Tolmina, ki je bil prvi okusil moč Karnelovega hlapca. In prav kakor da ga je spoznal po glasu, se je isti trenutek izvilo odnekod izpod zemlje isti močni hlapec ter je skočil na cesto pred kmete.

Maraž je nehote odstopil in vzkliknil:

»Blaž Dražar, ta-le je, primi ga!«

»Kateri?« je vprašal orjaški človek bebastega obličja.

»Primi ga, Blaž!« je vpil Maraž, »pet bokalov vina je vreden!«

»O, je, je,« se je neumno nasmejal Blaž in stopil pred hlapca. Slovesen mir je zavladal v četi, nemo čuvstvo groze in občudovanja teh dvoje orjaških ljudi je prevzelo kmete. Onadva pa sta si stala enako močna nasproti, topih obličij, z neumnim smehom na ustih. Še nikoli se nista videla. Zdaj pa sta se merila, ne v jezi, kvečjemu v topi zavisti, kakor da je eden izmed njiju odveč.

»Ali se bova?« je dejal smešnovljudno Blaž. Nasprotnik ni odgovoril, nego se okretno vrgel na Blaža in ga v hipu položil na tla.

»Ježeš, Blaž, stavo boš izgubil,« je klical Maraž. Dražar je planil kvišku, bil je dokaj manj vljuden. S slepo besnostjo je popadel hlapca. Zčela sta se, tesno objeta, rvati in prerivati. Hlapec je držal Dražarja z roko okrog vratu in mu skušal ukloniti glavo, dočim je Dražar divje stiskal hlapca čez prsi. Škripala sta z zobmi in hropla. Dražar je bil močnejši, toda nerodnejši. Tedaj sta se boreča zaletela v kmete, da so odleteli in se umaknili. Hlapec je priril Dražarja tik do mostu, ga stisnil ob ograjo in napel vse sile, da mu izpodbije ravnotežje.

»Blaž, drži se!« je bodril Maraž in skočil k borcema. Že je bil zamahnil, da udari po hlapcu, ko je ta ugriznil Dražarja v rame; bilo je videti, da bo Blaž odletel čez most. Toda bolečina, ki ga je prevzela, ga je razljutila brezmejno; zastokal je, stisnil hlapca čez prsi, da se je stegnil, ko da lovi sapo, in so mu roke odnehale. V naslednjem hipu ga je treščil Dražar na most in mu pokleknil na prsi.

Šum priznanja se je izvilo iz kmečkih grl, dvajset rok se je stegnilo po hlapcu in ga povezalo ter zavleklo pod cesto na klop.

V naslednjem trenutku so padli težki udarci na Karnelova vrata. Divja besnost — nerazumljiva — se je polastila ljudi.

»Vun s Karnelom!« so vpili, »vun z morilcem, tatom!«

»Posvečenega duhovnika je ubil!«

»Cerkev Matere božje je okradel!«

»Saj nima duše!«

Množica okoli hiše je naraščala; pridružili so se kmetom domačini, ki so sprva le od daleč gledali. Eden izmed njih je potrkal mlademu fantu na ramo:

»Je doma, je!« Fant je prikimal.

»Pa odkod vas je toliko?« je vprašal Kanalec.

Fant ga ni slišal in je ril v ospredje. Kanalec je potrkal starejšemu moškemu na rame in prikimal z glavo:

»Presneto je hud, Maraž!«

»Saj je lahko.«

»Seveda je lahko,« je dejal Kanalec, »pa tudi vi ste lahko hudi, vam je šel z biriči rubit. Pa ste ga nagnali, sem slišal.«

Kmet je kimal z glavo: »So ga, ko je hotel v drugo. Pri nas je pograbil, kar je dobil.«

»Kaj slišim?« Kanalec je molčal in premišljal. Nato je vprašal: »Vi ste z one strani proti Kobaridu?«

»Pa ne vsi,« je priznal Vrsnjan.

»Pa da vam je Karnel živino odgnal?«

»Jo bo plačal, potep!«

»He,« je zavrnil tedaj Kanalec, »v soboto je šel z biriči, pa so rekli, da je prišel le do Podsel. Kako vam je neki živino odgnal? Čez Laško?«

Vrsnjan ni odgovoril. Klic nepopisne mrznje se je razlegel med ljudmi. Iz neke špranje pod streho je gledalo dvoje stisnjenih oči v gnusnem obrazu, rumenobledem, izpremenjenem od groze, blazne bojazni in divjega srda. Čepeč na podu na vseh štirih je gledal Karnel počenjanje kmetov in hropel od strahu ko pes ali stekla zver in grebel z nohti v trhlo jelovino.

»Glejte ga, pod streho je,« je kazal Maraž.

»Kje, kje?« so vpili ljudje.

»Tam, tam!« so vzklikali drugi in kazali z roko na špranjo, za katero je čepel zloben, gnusno-grd, kakor velik, strupen pajek.

»Vi, mož, meni se zdi, da ne greste na pravega!« je zopet potrepal Kanalec Vrsnjana.

»Aha!« je odvrnil ta in prikimal.

V tistem hipu so zahreščala vrata; v ljudi je zazijala tema, iz nje je dihnil mraz. Groza je obšla upornike. Ne eden se ni ganil, da vstopi. Sovraštvo ljudi do Karnela ni bilo manjše od tajne groze pred njim. Sovražili so dacarja ko okuženo in strupeno žival in se ga bali, kakor sovraži dete krastačo in se je boji.

»Posvečenega duhovnika je ubil, nima duše!« je zopet klical nekdo.

»Naprej!« so potisnili oni v ozadju. Par ljudi je omahnilo skozi vrata. Sprejela jih je mrzla in temna, luknji podobna soba. Bila je skoro prazna. V kotu je stala koritu podobna postelja, ob postelji vegasta miza in dvoje stolov. Na mizi je ležal vrč; vino se je bilo razlilo in tvorilo na črnoumazanih tleh mlakužo.

»Tu sem, možje,« je sunil Maraž v mala vrata v steni, da so odletela na znotraj, in je skočil v še temnejšo, še vlažnejšo, kuhinji podobno luknjo. Drug za drugim so se možje spotikali ob pragu, eni so celo telebnili v niže ležečo kuhinjo na ilovnata tla.

Nekako v sredi prostora je stala navadna lesena lestev, ki je molela v četverokotno odprtino v stropu.

»Tam gori je,« so vpili eni, dočim se je Maraž že vzpenjal po lestvi. Hip pozneje je divje zatulil, lestev se je stresla, po njej je zdrknil Maraž, se valjal po tleh in kričal:

»Ubijte ga, psa, ubijte ga! Nos mi je odgriznil!«

Tuleč od bolečin je planil iz teme na plano, da so oni, ki so stali še zunaj, odskočili, kajti bil je grozen, s strašno rano v obrazu, zalit s krvjo po bradi in ustnicah. Dvajset korakov vstran je bilo leseno korito, ki je vanj lila voda po kljukasto dvignjeni leseni cevi. Skočil je k vodi in vrgel obraz v korito. In ko ga je dvignil, se je zopet pognal med kmete in klical:

»Zažgimo, naj zgori, živ naj zgori!«

»Jezus, ne zažigati!« so jeknili domačini, ko je nekaj kmetov prislonilo lestev na streho. Kje so jo bili dobili v naglici, morda niti sami niso vedeli. Bila pa ni tista, ki so jo videli v hiši. Par mož se je vzpelo na streho, Maraž je popadel zadnjega, ga vrgel z lestve in se sam vzel nanjo. Nato je začela leteti opeka s strehe, da so se oni, ki so ostali spodaj, komaj še umaknili. Izpod opeke je pogledalo strešno ogrodje, nekaj mož je izginilo v podstrešje.

»Meni ga pustite,« je klical Maraž.

Grobna tišina je zavladala ob hiši.

»Kje si, pes? Boš še grizel?« je vpil Maraž, ki je od bolečin in besnosti pol slep begal v somraku pod streho. Potem se je hripavo zasmeljal in skočil v temo k zidu pod slemenom.

»Jazbec prokleti, zdaj —«

Stegnil je roko, da pograbi Karnela. Toda roke so mu omahnile. Nepopisno spačeno lice s topostjo mrliča se je zibalo pred njim. Maraž si je segel preko oči; šele sedaj je videl, da se ne

ziblje samo rahlo na stran nagnjeno obličje, nego da visijo tudi dolge roke in telo in noge.

»O, hudič,« je viknil za njim Melinc, »zdaj se je pa sam obesil!«

* * *

Solnce je utonilo za Vrhpoljem. Mimo Desklâ je šla kmečka vojska, tiha, čudno trudna in resna. Ni se jim ljubilo govoriti, ko da se sosed sramuje sosedu. Čuvstvo neuspeha, nekak očitek je legel vsem na srce. Bojazen in dvom sta napolnjevala razboritejše, dočim so se nerazsodnejši čutili skoro krive. Nekaterim je šlo celo na jok in sami niso vedeli, zakaj, ali radi otrok, ki so jih pustili doma, radi žen in sestra, ali radi njih samih, ki gredo delat obračun z davkarji.

»Ali je to kak obračun?« je zaklical Šime Golja divjakom v Kanalu in Andrej Laharnar je pljunil. V najbolj besnih se je dvignil odpor proti tema dvema, dočim so drugi nejasno čutili, da Golja in Laharnar bolje vesta. V tej uri, ko so vsi čutili, da ne bi smelo biti ni drobca užaljenosti, trme in kljubovalnosti v njih, so vedeli, da se drug drugega boje, da drug drugemu gledajo na prste. Celo Lovrenc Kragulj se je zastonj trudil, da bi odgovoril prijazno Kobalu. Na srcu mu je ležala misel:

»Pravzaprav, ta Kobal! Na strani stoji in gleda. Če nam izpodleti, se bo izmuzal, nas pa bodo prijeli!«

Ko se je bilo zvečerilo in so bili kmetje tik pred Plavmi, se je ljudem malo olajšalo srce.

»Hudi že smemo biti, samo tako tjavendan ne!« je nagovoril Melinc Štefana Laharnarja.

»Kako pa,« je odvrnil ta dobrosrčno.

Tedaj jim je prišla nasproti gruča ljudi.

»Možje,« je zaklical eden med temi, »le oščajajte se!«

»Kaj pa je?«

»Kaj?« je govoril isti, »z vojaki smo se. Pa so naši bežali! Zdaj veste.« In zgodilo se je kakor čudež. Namesto da bi se ljudje prestrašili, so se celo zveselili te novice.

Ugasnila je senca iz Kanala... Za vedno?

XVII. Zmagovalci in osvetniki.

V gostih gručah se je utaborilo v noči od sedemindvajsetega na osemindvajsetega sušca ob cerkvi sv. Roka nad Solkanom do širitisoč kmetov. Sedeli in ležali so okoli ognjev, kajti noč je bila hladna. Zvečer so se bile prikazale zvezde, toda pokrila jih je rahla megla in od Vipave doli

je zavijala burja. Ognji so se dimili, ker so žgali sirov les, nalomljen nad bregom v pobočju Skalnice in Sv. Katarine. Ko je postajal mraz proti jutru občutnejši, so se zavlekli nekateri doli na cesto ob Soči vse do studenca, kjer napajajo vozniški konje.

Ves prizor je bil sličen onemu, ki ga nudi na božjih poteh prenočujoče ljudstvo. Nema resnost je ležala ljudem na obrazih, vsem je bilo mraz in neprijetno. Sledovi boja in krvi, prelite pretekli dan, so se še poznali. Ljudje, ki so sicer komaj kdaj mislili, ali so lačni in žejni in ali jim je mraz, so sedaj živo čutili, kako so trudni in brez volje; in vendar niti najtrudnejši niso mogli zaspiti in so nestrpno šteli zamolke udarce polnočnih ur ter čakali željno jutra in dneva. Sedeli so po vaseh zbrani ob ognjih Knežani, Podmelčani, Ljubinjci, Zatolminci in Zalaščani, Vrsnjani in Doljani, Kamnjani in Kobaridci, Ponikvarji in Pečinarji, Mostarji, Modrejčani, Modrejani, Ložani, Kozarščani in Volčani, Čiginjci in Rutarji, Selani in Lomnjani in ljudje iz Kozmeric in Drebočnika. Sami zase so sedeli in taborili Bačarji, Idrijčani, Trebušani, Čepovanci, Lokvarji in Grgarci, dočim so se Lokovčani in Kalani pomešali med Kanalce, Brice in Kromberžane. Vsi ti ljudje so imeli vsak svojo posebnost, so zavijali v govoru vsak po svoje, imeli vsak svojo pamet, svoj prav. Družila jih je zgolj zavest, da imajo vsi eno pravdo proti enemu skupnemu nasprotniku, ki so ga videli v negotovih obrisih zdaj v osebi Bandela, zdaj grofov, zdaj barona Tacco, zdaj davkarjev Taljanuta, Zaletela ali Resa in celo v osebi Solkanke Marjute Bašin.

Nekateri so se zavedali osebne pravde in storjenih jim krivic, drugi, zlasti Tolminci iz okolice Tolmina, so čutili, da ne gre njihov punt proti eni osebi, nego proti razmeram, eni sami veliki krivici, ki postaja od leta do leta vse večja in hujša. Umevno je, da so videli in čutili v Gorici ono gnezdo, kjer se jim rodi slednje zlo. Čepovanci s Podgornikom na čelu so si predstavljali obračun tako, kakor ga je bil uprizoril Maraž v Kanalu. Ti so istovetili kmečko pravdo s povračilom tlačiteljem. Toda eni in drugi so bili trdno uverjeni o svojem pravu in prepričani, da je pot, ki so jo nastopili, najnaravnejša samoobramba; v praski prejšnjega dne so videli novo krivico, storjeno jim od gospode. Ta reč jih je potrjevala v načrtu. Dokler ne bodo močnejši od gospode, dokler ne ustrahujejo Gorice in grofov, ne bo boljše. Kakor hitro bi se razšli, bi padli po njih, jih polovili in kaznovali ko upornike. To so vedeli vsi in čut hvaležnosti, da drug drugemu služijo s svojo številnostjo, je preveval

slednjega moža. Vstala je sicer misel: Ljubi Bog, ali bomo vedno mogli biti tako združeni in močni? Ali je to mogoče? In kaj potem, če se razidemo? Kaj potem —?

Prav kakor da je videl te misli, se je tedaj dvignil od nekod Šimon Golja z Andrejem Laharnarjem in Kraguljem.

»Možje,« je zaklical sredi ognjev, »polnoč je minila. Danes bo, kar bo. Jaz mislim, zgovorili se bomo, kako in kaj, da bo vsak vedel. Ne bo šala danes!«

»Ne bo, ne!«

»Zato je potreba, da se porazgovorimo. Mislim, da ne bo narobe, če se sprva pogovorimo tako, da vsaka vas izbere svojega moža. Ti se pogovorijo, potem pa govori, kdorkoli bi bolje vedel.«

»Red mora biti, prav je tako!«

»Župani naj stopijo skupaj!«

»Župani in tisti, ki so nas vkup spravili!«

Četrť ure pozneje se je stisnilo v mogočno gručo do petdeset županov in uglednejših mož. Ob cerkvenem zidu so se strnili v mogočen polkrog, dočim jih je ostalo ljudstvo obkolilo. Čuti je bilo le prasketanje ognjev in šum vetra, ki se je zaleaval ob cerkveni stolp, in glas Šimona Golje, ki je govoril:

»Možje! Sam Bog mi je dal čakati to uro. Nisem se je nadejal. Pa je le dal Bog, da je prišla. Glejte, možje, ena vojska smo. Jutri bomo videli, če nam Bog da srečo, ali je še pravica na svetu. Danes nas čaka težka reč. Vojska smo, pa se ne smemo bojevati. Nismo prišli, da bi podirali, prišli smo, da zahtevamo svojo pravico in da nam jo dajo, smo prišli. Možje, mi nismo puntarji, mi smo pravdarji. Pravdati se za svoj prav, to sme vsakdo. Ali ne mislite tako?«

»Kako ne bi mislili tako!«

»Danes pojdemo nad Gorico, pojdemo, da bodo videli gospoda, koliko nas je. Smo vzeli orožje, ne da bi jih preganjali. Mi se nočemo puntati in delati krivice, mi hočemo le, da napravijo red in povrnejo, kar so nam po krivici vzeli blaga in pravic. Zato smo prisegli!«

»Streljali so na nas včeraj!« je vzkliknil z rahlim gnevom Lovrenc Kragulj.

Golji se je razgrel glas: »Danes ne bodo streljali. Danes bodo poslušali našo tožbo. Zato, da jo bodo morali poslušati, smo tu.« Za hip je utihnil, potem se je razvnel: »Pa nismo zato tu, da bi iskal vsak izmed nas maščevanja za krivico, ki mu jo je storil Bandel ali grof ali Karnel v Kanalu. Naš obračun ni za vsakega izmed nas, je za vse skupaj.

Tega ne bodo smeli reči, da smo s silo delali krivico. Če bomo mi hoteli vojsko, danes bomo močnejši. Pa Bog ve, ali bomo vedno?«

»Golja gre na otročjo pamet!« je pripomnil nekdo.

Golja se je stresel. Poznal je ta glas. In vendar ni mogel misliti, da bi bil to res glas tistega, ki je vanj še nedavno toliko zaupal. Še enkrat se je razgrel:

»Možje, kar ste v Kanalu počeli, ni bilo prav. To mislim jaz, to misli Andrej Laharnar, to mislijo še drugi. Pa le stoji zapisano: ‚Deveta je, da kdor bi na svojo roko ubijal in prelival kri, ali tudi drugače krivično delal, naj ga sodi desetero mož iz desetih vasi‘.«

Pri zadnjih besedah je Golji glas pešal, kot da mož sam več ne veruje v besede, ki jih govori; izgovoril jih je komaj slišno. Grobna tišina je zavládala med možmi; stari Golja je nekam čudno bleдел in omahoval.

»Kaj ti je, Šime?« je vprašal Andrej Laharnar.

»Je že bolje,« je odvrnil Golja.

»Ali boš še govoril?«

»Ne bom, daj ti, Andrej, povej jim!« Golja se je naslonil ob zid in uprl oko preko zborujočih. Tedaj se je srečal z Gradnikovimi očmi in se je začudil, da Janez ni povetil pogleda. Ljudi se je polastila negotovost.

»Slišite,« je klical Andrej Laharnar, »zdaj je čas, da si zaupamo, kako mislimo. Golja je povedal, kako misli on, in jaz povem, da mislim kakor on. On in jaz sva delala, da smo se združili; prva sva bila. Zato se spodobi, da smeva eno reči, če je treba. Reda je treba. Midva sva začela, midva bova odgovorna, če se bo kaj zgodilo, kar ne bo opravičeno pred Bogom. Naš punt ne sme biti maščevanje. Bogu prepustimo maščevanje.«

»In obračun z Bandelom tudi!« je zdaj vzkliknil Gradnik glasno.

Kakor razjarjen lev, velik in močen je stopil naprej. Med starimi in mirnejšimi možmi župani jih je bilo dokaj, ki so se ozrli z nezaupanjem nanj. Ko da to čuti, je vzdignil oči in premeril ljudi, ki so se bili bliže potisnili ob polkrog županov, in je vzkliknil:

»Golja in Laharnar sta pozabila, da vemo vsi to, kar sta nam povedala. Če delamo krivico, bo padla na nas. Za nas pa je zdaj gotovo, da so jo nam gospoda delali in bo zato padla nanje!«

»Andrej,« je zašepetal Štefan Laharnar bratu, »saj prav govori!«

»Možje,« je govoril Gradnik, »ko so me v Tolminu s šibami, sem rekel: mene so, meni so nare-

dili krivico. Može, ko so včeraj Košcerjevega ustrelili in naše zaprli, sem rekel: na nas so streljali, nas so zaprli! Tam je njegova kri in tam leži Vrbani. Ali je bil naš, ali ni bil? — Može,« je nadaljeval, »danes bomo obračunili s tistimi, ki so nam krivico delali, ki nas sovražijo, in ne s tistimi, ki bodo danes kakor Vrbani prelili svojo kri. Kako bomo obračunili, tega ne vem ne jaz, ne Golja. V Kanalu je obračunal Bog, ali bo tudi danes, on ve. Jaz vem eno, može: Zdaj bi vzel nož in šel nad Bandela in bi vam rekel, pojdite domov, sam ga grem zaklat. Ob glavo bom, nič ne de, vam bo pomagano. In to sem mislil. Pa je Golja sam rekel, da moramo biti vsi; ali vsi nedolžni ali vsi krivi. Gotovo je, da moramo zmagati in priti do svojih pravic. In kadar pridemo do teh naših pravic, tedaj bomo sodili med seboj morilce, tatove in sleparje!«

»To hočemo!« je zavpila tisočglava množica. Gradnik je nadaljeval:

»Imamo župane, pa ne da vzamejo vso odgovornost nase; najzadnji in najmlajši je enako odgovoren kot Golja ali Laharnar. Če morajo biti eni od nas na čelo postavljeni, naj bodo radi reda in ne zato, da bi bili v resnici močnejši od katerega koli drugega. Po svoji pameti volite tiste, katerim zaupate.«

Gradnik se je ozrl na Lovrenca Kragulja, Goljo in Kobala in je nadaljeval:

»Ali se puntamo prvič? Ali se niso Kragulji in Golje in Kobali že puntali? In za pravico so se,

Pa niso imeli prav, ker niso znali. Tudi jaz pravim, ne vsak zase, kakor dozdej, nego vsi za enega, kakor eden za vse. Zato je treba, da drug drugemu zaupamo.« Zamahnil je z roko nad Gorico: »Tu doli je glava krivic. Zoper njo smo se vzdignili v vojski. Danes bo morda trepetala, jutri bo že mislila, kako nam vrne. Zato pokažimo, da se ne bojimo. Če bodo videli, da smo vsi ko en mož, se bodo vdali. In če se ne vdajo, može, potem naj govori moč!«

»Moč naj govori!« je ponovil Kragulj.

»Kakor bratje v eni družini gremo, gremo po pravice za sinove in hčere. Brat pa ne sodi brata, brat ga ljubi!«

Tedaj se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Šimon Golja je pristopil h Gradniku, ga objel in poljubil:

»Brat, odpusti!«

Šum nepopisne radosti se je dvignil iz množice. Eni so jokali, drugi so se objemali, tretji so tulili od radosti in ginjenja.

Andrej Laharnar je dejal v tem šumu Gradniku:

»Če bi imel hčer, bi jo dal tebi!«

»Kako,« je vzkliknil Gradnik, »saj imam Matkovo Tino.«

Pri tem se je domislil njenih besed in je pogledal proti Plavem, postal žalosten in zamrmral zamišljeno:

»Ne bo prišla!«

(Dalje.)

V mraku.

V polumrak je zvon zapel
čez planino. —
Mlad vojak je pod goro

tih obrnil se v nebo:
»O Marija blažena,
glej, če je zastražena

moja deklica nocoj.
Čuvaj počoj njen in moj!
O Marija blažena!«

Silvin Sardenko.

Cvetoča breskev.

Nad zemljo modro nebo strmi,
nad poljem breskev z rdečimi vejami. —
Steza v daljo . . . po njej korak zveni
s tisočnimi željami — — —

Žena: Cveti . . . oči
mojih umrlih otrok!
Starka: Cveti . . . pogledi,
ki jih pošilja Bog!

Fant in dekle: Cveti . . . plameni,
sijoči v notranjost in čez zemski krog!
Mož: Cveti . . . žarki misli,
iskreči udarci dela rok! . . .

Ko so šli,
so želje na vejah ostale,
kot zlata banderica v solncu plapolale:
udarci, misli, plameni, oči!

France Bevk.

Tlačani.

Dr. Ivan Pregelj.

(Dalje.)

Ob zgodnji jutranji uri je prišel mestni sodnik Brunetti k podglavarju s poročilom, da se je utaborilo v Solkanu nad širitisoč kmetov. Podglavar se je najprej ustrašil, nato pa se je začel smeјati na ves glas osuplemu sodniku v obraz.

»Imenitno, gospod sodnik, imenitno.«

Brunetti se je začel, še huje zmeden, tudi sam smeјati. Tedaj je pripomnil podglavar:

»Odkdaj ste šalјivec, gospod sodnik?«

Brunetti se je prestal smeјati. Pomislil je, ali ni podglavar znorel.

»Ma non capisco, signor luogotenente...«

»Prosim, prosim,« se je smeјal podglavar še vedno, »dovtipa torej ni konec!«

»Ampak, gospod podglavar, Tolminci — «

Podglavarju je začela šala presedati in je dejal:

»Ne, gospod sodnik, Vi pač niste šalјivec. Saj vidite, da se ne dam vleči za nos!«

»Dio santo!« je vzkliknil tedaj sodnik, »kdo govori o šali. V Solkanu je širitisoč Tolmincev. To ni šala!«

Podglavar se je nehote prijel sedeža, kajti noge so mu začele klecat v kolenih. V hipu pa se je udaril ob čelo in vzkliknil:

»Vi ste vendarle dober šalјivec!« Tisti hip so se vrata odprla in sluga je naznanil Ferdinanda Formentinija. Komaj je bil sluga zunaj, je vstopil Formentini in vzkliknil, zagledavši Brunettija:

»Gospod podglavar že ve?«

Sedaj je bilo podglavarju jasno. Brunettijeva novica ni šala. Hripavo je vprašal:

»Ali je gotovo, da jih je toliko?«

Formentini je začel obširno poročati. Podglavar je Brunettija hladno odslovil. Sramoval se ga je. Nato pa je nemiren poslušal Formentinija in vprašal:

»Kaj storiti? Kaj svetujete?«

»Gospod podglavar,« je odvrnil Formentini, »svetoval bi, da pošljemo še enkrat odposlanca.«

»Odposlanca! Kdo zna govoriti ž njimi, kdo jim dopove, naj se razidejo?«

»Gospod podglavar,« je odvrnil samozavestno Formentini, »dajte mi še enega spremljevalca. Rad sprejemam prevažni posell!«

»Vi greste?« se je zveselil podglavar in mu stisnil roko. »Toda koga naj pošljem z Vami, koga?«

»Morda bi poslali Radetiča!«

»Radetiča?« Podglavar je zategnil rahlo zaničljivo. Toda koj nato je zamahnil z roko:

»Dobro, naj gre Radetič.« Dal ga je pozvati. Radetič je prišel in dejal:

»Grem, toda s tristo vojaki bi bil bolj gotov uspeha.«

Podglavar je odvrnil:

»Če bi imel tristo vojakov, bi Vas ne klical.«

Radetič se je poklonil. Podglavar je velel Formentiniju:

»Obljubite vse!«

Ko sta odhajala, je rekel Radetič Formentiniju:

»Bojim se, da vse obljube ne bodo nič izdale!«

»Vi, maloverni!« je odvrnil užaljeno Formentini. Radetiču so se ustnice rahlo skrivile v nasmeh, rekel ni nič.

Deset minut pozneje sta gonila konje proti Solkanu. V cerkvi pri svetem Antonu je bila osma ura, ko sta šla skozi mestna vrata. Jahala sta naravnost v kmečko vojsko, ki se je bila zgrnila od Solkana po cesti proti mestu. Nekaj bežečih črnidov jima je prišlo naproti. Klicali so jezdecema neumljive besede.

Radetič je zaničljivo mrmral: »Glej, kako se jim mudi braniti mesto!«

Tisti hip so padle prve gručice kmetov jezdecema na pot in jima zadržale konje.

Radetiču je švistnilo jeklo iz nožnice:

»Odposlancema pot!«

Nekdo še vedno ni izpustil konja. Radetič ga je udaril s plosko sablje po hrbtu, da se je od bolečin skrivil in odskočil. Toda tisti hip se je dvignil cel gozd orožja proti jezdecema, kos, vil, trentarskih palic in gorjač. Nepopisen hrup se je izvil iz množice.

»Vergine santa!« je vzkliknil Formentini, bled ko stena. Radetič je stisnil konja, da se je vzpel. Zakričal je divje:

»Prostor odposlancu! Kje so vaši vodje?«

Kretal je tako hitro in spretno s konjem, da se je množica ob njem razgnetla in kakor začudena strmela v to igro živali in človeka, kjer se je zdelo, da sta jezdec in konj eno in isto bitje in da je to bitje nekaj čudovitega.

»Kaj si pojac, da plešeš?« je vzkliknil Lovrenc Kragulj med množico. »Primité ga, ljudje!«

Dvoje orjakov je skočilo naprej. Radetič ju je zopet oplazil s plosko sabljo, da sta pod silo udarca telebnila na tla.

»Saj ni človek, hudič je!« so klicali kmetje.
Radetič se je ozrl po Formentiniju in se mu nasmejal in prikimal.

»Ubijte ga, za norca nas ima!« je kričal zopet Lovrenc in ril naprej.

Peklenski šum se je razlegel.

Sredi tega šuma je bilo čuti hipoma dvoje glasov hitro zaporedoma.

»Mir!« je viknil Radetič.

»Mir!« je ponovil Gradnik.

Radetič se je ozrl za glasom. Ljudstvo je utihnilo na mah. Gradnik se je preril pred odposlanca in vprašal:

»Vi ste odposlanci? Kaj hočete?«

Radetič je malomarno zatikal meč v nožnico. Ne ena kretnja ni ušla Gradniku, ki se je čutil užaljenega, in je pripomnil:

»Zdaj res ne vem, ali sta izgubila iz strahu glas, ali pa sta pozabila, čemu so jih poslali.«

Nekdo se je glasno zasmel. Ko od gada pičen je zaigral Radetič s konjem v ono smer.

»Merite, možje, če ne dá miru!« je velel Gradnik. Do petdeset cevi je zazevalo v hipu v Radetiča, ki je že stal na tleh ob Gradniku.

»Ukazal si, naj merijo na podglavarjevega odposlanca. Smrt si zaslužil za to predrznost, kmet! Na mestu bi te moral kaznovati.«

»Poskusi,« je odvrnil mirno Gradnik.

»Pod puškami odposlanik ne govori,« je rekel Radetič in segal z nogo v streme. Brez povelja so ljudje povsili puške. Tedaj je Radetič pomignil Formentiniju. Toda ta je bil še vedno toliko presenečen, da je komaj čez nekaj hipov mogel govoriti.

»Gospod podglavar goriški, grof Ivan Adam Strassoldo, opominja po meni in tovarišu še enkrat svoje podanike, da odnehajo od svojega upora. V dokaz svoje naklonjenosti jim sporoča, naj izbero izmed sebe trideset mož in jih pošljejo z nama, da z gospodom podglavarjem pregledajo vse Bandelove račune in predložijo svoje pritožbe. Gospod podglavar hoče vse tožbe mirno zaslišati. Odposlancem se ne bo skrivil ni las!«

»Saj že imate petindvajset naših ujetih,« je rekel Gradnik. »Vprašajte jih.«

Formentini se je ozrl proseče na Radetiča, ki je odgovoril:

»Možje, ne dajte se zapeljati od teh, ki vas šuntajo!«

»Ali vas kdo šunta, bratje?« je bilo čuti Grudnikov glas. Prezirljivo je motril Radetiča, ki se ni niti najmanj zbežal, temuč je dejal še glasneje:

»Poslušajte glas pameti, ljudje! Kar vam podglavar ponuja, je vse, kar morete doseči. S silo ne opravite nič. Podglavar ima vojake.«

Gradnik se je zasmel: »Če bi jih imel, poslal bi jih bil nad nas.«

»Branili bomo mesto do zadnjega!« je klical Radetič. Mož je bil ta hip sam prepričan o tem.

»Branite ga, če bo čas!« je odvrnil Gradnik. Radetič je sedel na konja. Formentini je še enkrat vprašal:

»Ali torej ne pošljete svojih mož?«

»Pošljemo jih,« je odvrnil Gradnik, »pa šele tedaj, ko bomo vsi na Kornu.«

Radetič je obrnil konja. Gradnik je poveljeval:

»Nad Gorico, možje!«

Podglavarjeva odposlanika sta pustila kmečko vojsko za seboj. Pred mestnimi vrati je Radetič obstal in rekel: »To ni druhal, to je vojska.«

»Če bi imeli poveljnika,« je odvrnil Formentini zaničljivo, pozabivši, da se je pravkar pokazal bojazljivca.

»Imajo ga. Vitez bi bil, pa bo umrl pod rabljem!«

In Radetič je vzpodbodel konja, spomnivši se, da je še tešč.

»Tolminci gredo!«

Krik strahu in razburjenja je preletel v hipu vse mesto. Trgovci, krčmarji, peki in mesarji, ki so bili pravkar odprli svoje prodajalnice, so še dvomili, ali naj zapro, dočim so hišni gospodarji hiteli zapirati vežna vrata. Z ulic je bilo čuti vznemirjačo glasove, da bodo kmetje porušili mesto, zažigali in ropali, da so že pred mestnimi vrati. Mirnejši so bili mnjenja, da kmetje dobro vedo, s kom imajo opraviti. Med temi zadnjimi je bilo par mesarjev, oni orjak seveda tudi. Gruča mestnih pohajčev, željnih neredov, in nekaj resnejših meščanov se je zbralo pred njegovo mesnico na Kornu, ko je smeje odgnal žene, češ, da danes ne prodaja. Tisti hip sta gnala mimo na spenjenima konjema Radetič in Formentini, od mestnih vrat nad Kornom se je razlegal šum.

»So že tu!« je zavpil orjak. Nekaj bežečih stražnikov je privihralo na Koren. Isti čas so se pojavili kmetje od Svetega Antona doli, kjer so bili vdrli v mesto. Klici strahu, hitro zapiranje vrat. Posamezni, na ulicah se mudeči meščanje so bežali. Gruča okrog orjaškega mesarja je izginila, ostal je sam z veselim obličjem, videč divje oboroženo kmečko vojsko. Od nekod je privihrala razmršena žena, umazana in v zakrpani obleki, in je presunljivo klicala.

V oknih je bilo opaziti nemirne obraze meščanov. V par hipih so napolnili kmetje ves obširni prostor na Kornu in vendar so bili tesno stisnjeni. V svojih domačih rjavih oblekah iz bukovega sukna in s svojimi mogočnimi klobuki so bili podobni divjakom, in dasi so meščanje poznali to nošo, te klobuke in te ljudi, so osupnili v pričo njihovega števila, raznoličnosti obrazov in orožja. Vendar je bilo opaziti na vseh teh ljudeh, oboroženih z grozovitim orožjem, nekako negotovost in zadrego. Začuden so se ogledovali, govorili polglasno, kimali drug drugemu z glavo. Ko so se še prerivali, se je postavil mednje orjaški mesar in položil nekemu roko na rame:

»Me poznaš?«

»Kako te ne bi poznal, Zorut,« je vzkliknil kromberški mesar Pavšič. »Kaj praviš?«

»Kaj pravim? Prav imate!«

»Ali slišite, kmetje, meščani z nami držijo!« je zaklical Pavšič.

»Le dajte Bandelu!« je rekel orjak, ki so mu kmetje stiskali roko. Nekako veselo razpoloženje se je polastilo bližnjih in se prelilo tudi na druge. Čule so se ošabne grožnje pijavkam, drugi so izkušali z znaki prijaznosti udobrovoljiti plahe obraze v oknih. Ta trenutek je izrabil pek in je zopet odprl prodajalno. Tuintam se je odprlo okno.

Tedaj je privihral na Koren sodnik Jakob Brunetti.

»Jaz vas peljem pred gospoda podglavarja,« je klical s tujim naglasom, »jaz vas popeljem. Kje so vaši župani?«

Nekateri so se mu smejali, prepoznali so odposlanika od prejšnjega dne. Drugi so klicali, da naj bo mir.

»Župani vkup!« je velel Kobal.

»Župani vkup!« so klicali ljudje. Nastalo je prerivanje. Sedemdeset županov se je oglasilo.

»Zdaj pojdemo,« je dejal Laharnar Andrej, »ali je prav tako?«

»Prav!« je dejal Gradnik.

»Župani naj govorijo!« je dejal Laharnar.

Odgovorili so, da jim je prav.

»Dobro opravite, postavite se!« so klicali ljudje.

»Ali naj gremo z orožjem?« je vprašal Podgornik.

»Ni treba!« je dejal Andrej Laharnar. »Saj nas vojska varuje.« Može so predali svojim tovarišem orožje in krenili z Brunettijem proti Travniku.

»Ali Gradnik ne gre z njimi?« so kričali iz množice.

»Ne,« je vzkliknil Gradnik, »jaz ostanem z vami. Saj je županov in podžupanov dovolj.«

In ozrl se je nad seboj v okno. Mlado dekle je slonelo gori in gledalo naravnost nanj. Pokimal je z glavo in pozdravil laški:

»Dobro jutro, gospa!«

»Nisem gospa, sem gospodična,« je odvrnila meščanka in se zasmejala. Tudi Gradnik se je nasmejal. Ona je vprašala:

»Ali si oženjen?«

»Nisem.«

»Če bi bil, bi te žena ne bila pustila v Gorico.«

»O, tu jih je mnogo, ki imajo žene in so prišli.«

»Ali se ne bojijo, da jih obsodijo na smrt?« je vprašala.

Neprijazno jo je pogledal in odvrnil: »Ali smorparji, da bi nas sodili?«

»Podobni ste jim,« se je smejala, da se je moral nehote tudi on.

»Pusti babo,« ga je prijel za rame Matko, »ali ne vidiš, da se norčuje iz nas!«

Osuplo je pogledal Gradnik Tininega očeta in ni odgovoril. Na okno pa ni pogledal več. Okno gori se je zaprlo nekam jezno. Tedaj je Gradnik polglasno rekel Matku:

»Saj se ni norčevala, ne.«

»In če se ni,« je odgovoril Matko, »ne spodobi se zate, Janez, zdaj ne več.«

In pomenljivo je kimal z glavo. Fant ni povetil pogleda. Matko se je nagnil k njemu in zašepetal:

»Nocoj je bila pri tebi, zdaj veš, zakaj se ne spodobi več.«

»Vem,« je odgovoril nevoljno Gradnik in se nemo zagledal v Anžeta Rinka, ki je bil zbral ob sebi gručo mlajših in starejših, pripovedujoč jim o nepopisnih prizorih, ki da jih je doživel, ločivši se doma od svojih otrok. Tako je vzbudil mož v poslušalcih dokaj ginjenja, spomnivši jih na njih lastne domače. Nato je spretno prešel na lastno osebo, izjavil, da se niti od daleč ne bi bal, če bi šlo vojakov ko listja nadenj.

»Kaj pa, če bi me zadeli? Mrtev bi bil, ne lačen, ne žejen, otroci bi se mi tudi ne smilili več in mi ne grenili slednjega grizljaja, ki mislim, da ga sirotam lačnim odjedam!«

Anže Rink je imel pri spodbudnem govoru pred očmi jasen smoter v obliki zlatega grozda, kjer je goriški krčmar točil nič manj zlato kapljico vipavca ali vsaj rebule, ne sicer take, kot rifolium, gotovo pa sladkejšo od tolminskega čividinca.

In kakor nalašč je bil orjak Zorut velik prijatelj otrok in se je hipoma začutil zelo sorodnega drobnemu Anžetu, mu segel pod roko in ga dvignil in peljal v krčmo, kjer je visel Anžetov smoter.

In ko sta šla, je vprašal orjak:

»Kaj, imaš veliko otrok?«

»Osem jih je in deveti je na poti. Pomisli, preden jih nasitim.«

»Jaz imam enega, pa skoro nič ne je!« je tožil orjak.

»Hm,« je dejal Anže, »tudi to se dogaja. Pa bi ti znal pomagati. Vem za zdravilo.« Orjak ga je potegnil še krepkeje za seboj.

Malo vstran so stali Lovrenc Kragulj, Valentin Munih in Gregor Kobal.

Valentin je rekel:

»Le to bi rad vedel, kako jim je pri srcu, odkar so jih zaprli. Da bi jim vsaj kako mogli pokazati, da smo tu. Pa saj morajo misliti, da pri-demo.«

»Martin se je držal pošteno, praviijo,« je pripomnil Kobal.

»Še hujši je bil Golja,« je dostavil Kragulj.

»Za Nadlogo ne bi bil verjel, da ne bo bežal,« je dejal Valentin.

»Ali bi bil verjel, da bomo Gorico strahovali, pa jo le,« je odvrnil Kobal.

»In Tolmin še bomo,« je pripomnil Kragulj.

Tedaj je stegnil Valentin z roko proti sedanji Gosposki ulici.

»Ali ni tamle Duša?«

»Seveda je.«

Bil je Duša, ki je prihajal iz mesta. Ko je ugledal množico, je obstal, kakor da išče nekoga. Gradnik mu je zamahnil s klobukom. Duša se je preril do njega.

»Kod si hodil?« so izpraševali kmetje.

»Jetnike sem šel obiskat,« je dejal Duša.

»Ali si jih videl?« so izpraševali.

»Videl jih nisem, ali iz kleti sem slišal Goljo, pa Martina z zobmi škripati, ker so mu v Solkanu pleče zdrobili.«

»Martin ima posebno srečo,« se je kruto pošalil Valentin Munih.

»In kaj pravi Lapajne?«

»Lapajne toži,« je odvrnil Duša, »da jih imajo zaprte, pa jim jesti ne dajo.«

Tedaj se je preril do Gradnika in pomežikal. Med ljudmi je završalo. Iz Gosposke ulice so prihajali Andrej in Štefan Laharnar, Matija Podgor-nik, čepovanski, Matej Jarec, ladrijski župan. Za njimi so šli podmelški Božič, idrijski Zlatoper, volčanski Ternovšček, mostarski Matevžič in cela vrsta drugih županov, podžupanov in nekaj vaških biričev, ki imajo pravico čez berlin.

»Dihur je ušel!« je rekel Duša Gradniku, »pa ne boj se, smrad gre za njim tudi pod zemljo. Naj-deš ga.«

Gradnik je prikimal. Andrej Laharnar je po-ročal o uspehu pogajanj pri podglavarju.

V splošnem molku se je zasmejal Gradnik:

»Kaj ste na zaprte pozabili?«

»Nismo,« je odvrnil Andrej, »zahtevali smo, da jih izpuste, pa je rekel podglavar, da tega pod pri-sego ne more storiti. Ustavljali so se njemu, ki je na mestu cesarja.«

»Ste slišali,« zavpije Gradnik, »tako nas ho-čejo voditi za nos podglavar in drugi. Možje, jaz pravim, naše nam dajo nazaj, ali pa jih sami po-iščemo.«

»Župani nič ne vedo, Gradnik ve bolje,« so se čuli posamezni glasovi. Šime Golja se je preril k Andreju Laharnarju.

»Andrej, kaj ste delali, da so vas tako oci-ganili?«

Andrej je odgovoril:

»Povem ti potem, če ne moreš uganiti.« In pristavil je: »Prav ima Gradnik.«

»Naprej!« je klicala množica. »Na Travniki!«

Mogočen val se je zazibal in se s šumom ulil v ozko ulico. Laharnar je dejal Golji:

»Sedemdeset jih je bilo, pa so se tresli vpričo gospode. Ali naj s takimi delam? Možje, sem rekel, ne gremo, dokler jih ne izpusti, pa so rekli, da gredo. Ali naj se ž njimi prepiram pred gospodo?«

»Vajeni niso!« je odvrnil Golja žalostno.

»Gradnik bo naredil kaj ž njimi, midva nič,« je dejal Laharnar, »nič, ker misliva na vest.«

S Travnika gori na Grad je bilo čuti zamolklo šumenje grozeče kmečke vojske. Podglavarju se je zdelo, da se stresa steklo v oknih. Bil je bled in skrajno razburjen. Ob oknu je slonel, in kamor se je ozrl, povsod je mrgolelo širokih klobukov. Pet minut je že strmел podglavar dol na mesto, dočim je sodnik Brunetti stal ob vratih in čakal. Hipoma so se vrata odprla, Brunetti se je spoštljivo umak-nil. V sobo je planilo nekaj plemičev z odborni-koma Orzonom in Delmestrijem na čelu.

»Vaša milost, gospod podglavar, ali naj se jet-niki izpuste?« je ponovil v četrto Brunetti.

»Ne uničite mesta, gospod grof,« je prosil Orzon.

»Grozijo, da zažgejo,« je pripomnil Delmestri. Votli udarci so zagrmeli od spodaj. Kakor od kače pičen je planil podglavar.

»Kanalje, v deželno hišo hočejo!«

»Ni pomoči, izpustite ujetje!« je skoraj prosil Delmestri in pomignil deputaciji, naj se umakne.

»Gospod podglavar,« je dejal Delmestri, »oni gredo po jetnike.«

Podglavar je omahnil v sedež:

»Ali jim morem zabraniti?« Dvignil je oči, katere je bil iz sramu povetil, in je videl, da je ostal sam.

*

Nepopisni hipi navdušenja in zmaže na Travniku, ki so sledili najtemnejši uri v življenju grofa Ivana Adama, so ostali vsem tem ljudem v neizbrisnem spominu do smrti in še daleč preko njih, v spominu sinov in vnukov. In oni, ki jim je bilo namenjeno, da so čez leto in dan na tem istem mestu umirali sramotne smrti, so se v tisti zadnji minuti spomnili ginjeni te svoje prve zmaže.

V ljudeh je prevladalo čustvo, da je zdaj z oprostivijo jetnikov vse izvršeno; ljudje so pozabili, da je ta uspeh čisto postranski.

Toda že v naslednjih hipih se je vzbudilo v srcih čustvo neprijetnosti. Kaj sedaj? Kam sedaj? Domov, kjer čaka beda nanje?

»Ne, še nismo opravili!«

»Opravili smo!« je menil Andrej.

»Misliš?« se je čudno rezko vzdramil Gradnik.

»Davek bo odpravljen, zarubljeno blago dobimo nazaj, nobena kazen nas ne zadene. Ljudje so dolžni, da poslušajo podglavarja.«

»Če bodo hoteli,« je dejal resno Gradnik in pokazal na Andreja Goljo in Martina Muniha, ki sta, komaj prosta, zbrala krog sebe kakih petsto ljudi.

»Kaj mislijo?« je vprašal Andrej.

»Ali so Karnelu prizanesli? je odvrnil Gradnik.

»Tega ne smejo!«

»Ali jih je kdo gospodar?«

»Ti!«

Gradnik se je stresel. Val množice ju je potegnil s seboj mimo jezuitskega samostana proti Studencu.

»Ti si jih gospodar, pa nočeš,« je menil odločno Andrej, »ker ti imaš tudi svoj obračun z Bandelom.«

»In če ga imam,« je odvrnil Gradnik, »zadnji bom šel ponj.«

»Saj že greš.«

»Ne grem ponj; Bandel je pobegnil!« Tisti hip je ljudstvo razdelilo...

Uro pozneje je bila Bandelova hiša kup podrtin. Njegovega vina pijani so uporniki vriskali proti Brdom obračunat z Zaletelom, Taljanutom in baronom Tacco...

*

Mohor Kacafura je šel na poti od Čepovana proti Solkanu na desno roko one kmete, o katerih je mislil, da so mu dobri, in na levo je šel one,

katerim se je bil zameril. Naštel je na levo toliko, da je zaključil:

»Hudiči, dovolj jih je, da bi me bili iz kože dejali!«

Tako si je dokazal, da mu ni ostajalo drugega, nego bežati in se odreči biriški službi, da si ga je skrbela bodočnost. Pred njim je sinila v jutranjem solncu cerkev na Sveti gori. Prav goreče je vzdihnil: »Sveta Mati, ti mi daj pravo pamet in pot. Birič sem, tega mi ne šteje v zlo. Po materi sem Tolminec in klet Te tudi nisem nikoli.«

Tako je polagal Mohor v levo skodelico svoje biritvo in v desno svoje tolminstvo s skromno opazko, da vsaj Matere božje ni klet. Potem se je domislil Grandentijeve smrti in ga je streslo. Potem si je predložil Locatellijev položaj in modroval: »Da bi živel ni, da bi umrl ni. Toliko je pa že še, da bo trpel, če ga kmetje na raženj zavale, kakor so ajdije svetega Lovrenca.«

Še malo privoščil je sodniku. Nad Solkanom je zašel skoraj med upornike. Šele popoldne si je upal v Solkan. Komaj pa je zavil mimo druge hiše, je začutil temen udarec po glavi in skoro izgubil zavest. Nad njim v oknu se je razlegel preplašen klic.

Gospod Mohor je začuden odprl oči. Debela ženska je lomila roke nad njim.

»Signora Mariutta!« je vzkliknil Mohor. Par hipov pozneje je sedel z debelo bunko na glavi za obloženo mizo, negovan od gostoljubne Mariutte, vdove po dacarju Bašinu, in se opajal s čudovitostjo slučaja v življenju, ki je napravil, da sedi on, Mohor Kacafura, ubegli birič brez strehe, za mizo Mariutte, svoje davno pozabljene znanke, in da je ta znanka vdova, in da je ta vdova še prav čedna, in da je on tej čedni vdovi prav tako pri srcu, ko pred dvajsetimi, morda tridesetimi leti.

Pil je pridno, saj mu je venomer nalivala. Ko je odšla po novo posodo, je pokimal in si zavihal brke in tlesnil z jezikom:

»Zato, ker nisem Matere božje klet, mi je dala to srečo, in to bunko na glavo za biritvo. Ampak, očedil se boš zdaj malo, gospod Mohor. Baba je baba, je rekel moj oče, najboljša je slaba!«

Mariutta se je vrnila in poizvedovala, če je Mohor še sam.

»Zvest in sam!«

Zardela je, morda zato, ker se ko vdova ni mogla ponašati z zvestobo. Začela se je opravičevati.

»Nič ne de,« jo je potolažil, »tudi vdova je dobra, in da niste vdova Kacafura, je še boljše.«

Ona je rekla, da je gospod Mohor zelo dober.

Mohor ji je poljubil roko.

O čudovitost slučajev v življenju: ob smrti idila...

XVIII. Čudna Velika noč.

Župnik Murovec je sedel v svoji sobi za mizo pri svitu motne oljenice. Na desni mu je ležala knjiga, na levi zganjen, do polovice popisan list papirja. V velikem tintniku je tičalo troje gosjih peres. Okno proti cerkvi je bilo odprto. Čudovito tiha in nežna noč Velikega petka je snivala zunaj. Zdajpazdaj je čul župnik glas stopinj, škripanje cerkvenih vrat, zašepetano besedo, vzdih.

In tedaj je čital polglasno:

»Bonum est viro, cum portaverit jugum ab adolescentia sua, sedebit solitarius et tacebit, quia levabit super se. Ponet os suum in pulvere, si forte sit spes.«

In župnik se je nemirno zganil in ponovil zamišljen:

»Si forte sit spes!«

Nema žalost mu je ležala na licu. Nekako nestrpno je odmaknil knjigo in segel po list papirja. Tiho je bral pisano, in ko je prebral, je položil list predse, vzel pero in začel pisati, od tam, kjer je bil dopisal. Besedo za besedo je izgovoril, ko je pisal:

»Potem pa so se vzdignili, štiristo in več in so šli in so do tal porušili Bandelovo hišo. Destruxerant, sed non occiderunt. Niso prelili krvi, kar jim Bog šteje v zasluženje.«

In za hip je dvignil župnik glavo. Nekaj rahlega veselja je bilo na njegovem starem zdravodobrohotnem licu. Očividno je bil zadovoljen ali z vsebino ali obliko zapisanega.

»Potem pa so rekli eni,« je pisal dalje, »vstanimo in se vzdignimo nad pijavke. In so se vzdignili in so šli iz Gorice in so šli v Števerjan (in vicum St. Floriani) in so razdejali hišo barona Tacco, destruxerunt, sed non occiderunt!«

In kronist je zopet počival.

»Je bil in vico dacar,« je pisal dalje, »in mu je bilo ime Peter Taljanut in je bil človek trdega srca in samopašen. In so rekli: Porušimo mu hišo! In je prišel in jih prosil, naj ne porušijo hiše in tudi ključarja sta prosila, naj ne porušijo hiše. In niso porušili hiše. Dacar pa je plačal sto cekinov cerkvi Sti Floriani. In so bili to kmetje iz Kromberga in Grgarja in Lokvâ. Nec destruxerant, nec occiderant.«

Tu je župnik odložil pero in se vzravnaval in stopil k oknu. In je slišal prihajajoče in odhajajoče

in cerkvena vrata so se škripaje odpirala in zapirala. Skozi malo okence jih je videl klečati v svitu oljenic ob razpelu. Padali so v prah pred Krizanim in so mu poljubljali krvave rane. In je videl, da niso same ženske.

Tedaj si je segel Murovec preko oči in vzkliknil: »Ne pozabi jih v usmiljenju!«

In zopet je sedel za mizo in potegnil knjigo k sebi in je bral:

»Ego quidem plantavi te vineam meam speciosissimam et tu facta es mihi nimis amara!«

»Nimis amara,« je ponovil, segel po pero in pisal:

»In so se dvignili ljudje iz Čepovana in Grgarja in bližnjih vasi in so prišli na Tiho nedeljo v Solkan, da bi porušili hišo vdove Bašin. Bilo pa jih je štiristo in več. In so jim poslali gospôda in stanovi naproti venerabilem ac doctum ex S. J. dominum Sodar in dvoje očetov iz reda S. Francisci in pet meščanov. In so prišli in so rekli, naj ne porušijo hiše. In niso porušili. Nec destruxerant, nec occiderant.«

Tu se je župnik Murovec razgrel in je vzkliknil: »Bi jo kmalu bili, če gre Mohor Kacafura s sabljo nanje, potep!«

Nato je pisal dalje:

»Vstal pa je v mestu in po deželi velik strah. In so se zbrali gospôda in stanovi in so se posvetovali, kako bi kmete ustrahovali in ukrotili. In so sklenili, da pokličejo vojake. In jih je prišlo petintrideset vojakov in stodvainšestdeset černidov iz Gradiške. Ko so pa našli mesto varno in nobenih kmetov, so se vojaki vrnili. Kajti dvignili so se meščani in so rekli...«

»In so rekli,« je pomakal župnik pero v tintnik: »Ali bomo mi reveži tuje vojake redili in prenočevali? In je bilo sklenjeno, da se vojaki vrnejo iz Gorice v Gradiško. Gospôda in stanovi pa so se sešli in so rekli: Velika je predrznost kmetov. Vohune pošiljajo v mesto in nam branijo odnesti podrtije Bandelove hiše. In drugi so rekli: Porušili so mitnico v Kanalu. In vstal je davkar Roglovič in je rekel: Branijo se plačevati vsakteri davek. Stanovi pa so poslali Kormincem, naj branijo hišo Taccovo in Thurnovo. In so odgovorili Korminci: Ne bomo branili ne hiše Taccove, ne hiše Thurnove. Gospôda in stanovi pa so sklenili in so rekli: Kaj naj storimo, če pridejo kmetje in bodo hoteli vdreti v mesto? Oborožili bomo plemiče in njihov hlapce in meščane in dijakke. In na dano znamenje z dvojnim strelom iz mortalet bomo branili mesto. Tako so sklenili. Visoki gospod podglavar pa je poslal vsem županom po vsej deželi opomin, naj

gredo k ljudstvu in ga posvare. Skrivaj pa je poslal in velel poizvedovati, kdo da so, ki ljudstvo šuntajo in k uporui pripravljajo.«

In župnik se je moral hudo razburiti, zakaj brezmiselno je pisal iz knjige pred seboj:

»Parvuli petierunt panem et non erat, qui frangeret eis.« In razgrel se je in udaril z roko ob mizo in vzkliknil: »Kruha bi jim poslali, kruha, da bodo mirni!«

In še ljuteje je vzkliknil čez hip: »Pa bodo vojake nanje poslali!«

Sedemnajstega aprila na velikonočni ponedeljek zvečer je sedelo pri Matku v Volčah polna soba pivcev, kmetov. Pili so na upanje, kajti beda je bila velika. Klavrna Velika noč! Otroci so doma povpraševali po piruih in gubanici in so s solzami obirali ovsen kruh. Marsikatera mati se je razjezila, da še ovsenega kruha ne bo. Očetov, mož in odrasčenih sinov pa sploh ni bilo ves dan domov. Čudovita praznosta je bila v moških srcih, nekak strah, neka nestrpnost. Šele v družbi, v gostilnah so se oddahnili, pozabili na bedo doma, pozabili na lastno lakoto in pili, nekateri celo iz zavesti, da so prešli prazniki in da niso opravili izpovedi. V tem razpoloženju so postajali celo mirni možje v družbi nestrpni, zbadljivi, nezaupni. Drug drugemu so hvalisali svoja junaštva, lagali in pretiravali, dočim so zopet drugi s preračunjeno hudobno namero sikali, da so izdajalci med njimi. Kdo da je, naj ga povedo, so vzklikali tedaj poslušalci, bili ob mizo, da je treba izdajalcem hiše požgati, nje same pa obesiti, da je tako zapisal Šimo Golja in da je prav zapisal.

Tako je sedel ta večer pri Matku tudi Gašpar Bizalj. Bil je edini, ki je še sproti plačeval. In ker je plačal nekaj za druge, je imel glavno besedo in je že v peto godel od tistih prekelj, ki da jih ni in ni bil nasekal na Kolovratu.

»Kolikrat boš še povedal o prekljah?« je dejal Matko.

»Kolikorkrat hočem. Ti imaš nositi na mizo in molčati!« je odvrnil vinjeni Gašpar.

»V svoji hiši že katero lahko rečem,« je menil Matko. Toda kmetje so držali z Gašparjem. Tedaj se je Matko razgrel:

»Pijani ste. Delat bi šli, da vas ne bo lakota končala in da boste imeli s čim plačati, kar zapijete! Tudi kaplje ne dam več.«

»Dal jo boš!« je vzkliknil Bizalj. Matko se je obrnil proti vratom.

»Judež si, saj vem!« je rekel Gašpar. Tedaj se je Matko hipoma obrnil in skočil h Gašparju:

»Kdo je Judež?«

»Čemu si pa zacvilil!«

Matku je lice zagorelo. Z levico je stisnil Gašparja za vrat, z desnico pa stegnil po vrč.

Kmetje so planili kvišku.

»Nazaj besedo!« je klical Matko. Bil je ko vsi drugi. Kakor je sovražil izdajalce in jih sumničil, tako je sovražil očitek, da bi bil on sam izdajalec.

»Pa reci, da si plačal groš!« je siknil Bizalj. Par kmetov je zgrabilo Matka, preden je zamahnil. Divje pehanje se je začelo.

Hipoma je viknil nekdo v šum. Možje so se razgnetli in ozrli na vrata, kjer je stal Gradnik. Pomiril jih je resno in odšel v kuhinjo k Tini in mrmral:

»Dobro mu pa ne bo, kdor bo res izdajal.«

Pa je bil v Modreju Miha Gregor. Tak revež je bil, da je pač včasih kaj slišal o cekinih in goldinarjih, imel pa svoj živ dan ni nobenega. Pa to ni bilo narobe. Narobe je bilo, da je mož venomer govoril o cekinih in goldinarjih, kakor bi jih res kaj imel doma. V resnici je mel, sirota, sedem grošev in je vil in vil, da bo že dal tisti kvatrti groš in ni nič dal. Pri Defacisu v Tolminu so ga prijeli mesar Melinc in drugi. Nekaj je pil, nekaj se pa vdati ni hotel in je mlel:

»Kaj pa je to troje grošev ali deset?« In kaj zaničljivo si je pihnil čez odprto dlan. »Ne rečem, pest cekinov že človek pogreši, pest cekinov.«

»Zato boš dal groš!« je odvrnil Melinc, ki je z Modrejani še trše govoril, nego je že bila njegova navada.

»Dal, dal,« je modroval tjavendan Gregor, »že da človek, če ve zakaj. To je vprašanje, če se že vpraša, naj se vpraša, zakaj.«

»Kaj ne boš dal?« je menda prav doumel Melinc.

»Cesarju, kar je cesarjevega,« se je lahkomi-selno izvil iz zadrege Gregor.

»In uhajaču, kar mu gre!« je odvrnil temno Melinc in kmalu odšel. Gregor pa je še posedel, meneč, da je zdaj odrešen sitneža. In prav gorostasno je zopet razsípал v besedah s cekini, dokler ga ni domačin sosed Kafol pokaral:

»Uboğa cerkvena miš ti!«

Vtemni noči sta nekaj hipov pozneje koračila moža domov. Sredi Dobrav sta bila in Gregor je kljub temi in eventualnim roparjem ob cesti cingljaj v besednih podobah s cekini in goldinarji. Tedaj se je posvetilo pred njima.

»Ogenj,« je vzkliknil Kafol.

»Jezus, Marija, radi groša!« je zastokal Gregor in zajokal. Pred njima, sama zase izven vasi sredi sadnega drevja ob Soči je gorela Gregorjeva bajta in razsvetljevala velik del Bučenice in Senice...

Andrej Golja je bil prišel na velikonočni ponedeljek zgodaj zjutraj k Antonu Božiču v Podmelec ali Melca in se hudo razjezil:

»Ti,« je rekel Božiču, »ti mi hčer skrivaš, potep. Denar si vzel, dekleta pa ne misliš dati.«

»Ali bi se bil v postu oženil?« je miril Božič.

»Da mi jo skrivaš,« je vzkliknil Golja, »sem rekel. Da mi nevesto skrivaš, če nisi gluhi.«

»Nisem gluhi,« je odvrnil Božič. »V cerkev pojdi, pa jo boš videl.«

»Vedno je v cerkvi,« je rohnél divjak. Vendar se je vsaj toliko utolažil, da je sedel in si dal primesti pijače. In tudi jesti je hotel, meso jesti. Božič mu je ponudil kos ržene pogače. Je surovina božji kruh po tleh treščil, da je neko vaško otroče od strahu zajokalo in hitelo domov pravit, da je »mož« pri Božiču Sv. Duha po tleh vrgel.

Andrej Golja je pil, in čim bolj je pil, tem huje se je pridušal, da se je naveličal čakati. In se vendar ni naveličal, dokler ni dočakal Cilke. Vstopila je in prebledela in najrajša bi bila zbežala; pa ji je oče pomignil, naj bo dobra z njim. In s silo se je krotila in hlinila veliko ali veselo zadrego, čeprav ji je bilo hudo.

Pijani Golja je rahlo udaril ob mizo in dejal:

»Cilka, moj dom bova šla pogledat.«

Prikimala je.

»Kar zdaj pojdeva na Grahovo. Mesa boš jedla in pila boš, boš vsaj vedela, kaj je Velika noč.«

Branila se je.

»Pa pojdi,« je drhtel Božiču glas, »Cilka, pa da boš do večera nazaj!«

»Ne grem!« je jeknila.

»Kaj?« Žile na čelu so Golji nabrekle. »Kaj?« je zategnil. »Tako hčer imaš, Tone. Očeta ne sluša. Bomo videli, ali bo moža!«

»Saj pojde,« je dejal Božič, »pametna je dovolj. Bo že vedela, kaj narediti, če ti ne boš!«

Golja je kimal z glavo in se pomirjen smejal. Ob dveh sta šla, ob treh sta bila na Grahovem. Hiše Goljeve ni marala videti, da jo pa pelje h »Gradniku« v gostilno, je privolila. Celo nekaj vina je okusila. Krčma je bila polna kmetov.

Smeh in šala in opojni smradljivi vzduh sta jo prevzemala. V strastni neslišni molitvi so ji drh-

tele ustnice. Golja je hotel biti nesramen. Udarila ga je v obraz. Zelo začudeno jo je pogledal, toda kmetje so ji dali prav.

»Saj še ni tvoja žena, Andrej!«

Zasmejal se je in vzkliknil:

»Vrnem ji, kadar bo.«

Nema groza jo je spreletela. Vedela je, kako je počel s svojo prvo ženo.

»Zadušil me bo, kakor je Terezo,« ie mislila in ni je bilo stvari na svetu, ki bi jo bolj sovražila in se je obenem tako bala, ko tega divjega, brezvestnega nasilneža.

Sedel je med kmeti neki tujec. Radoveden je bil. Pa le o puntarjih ga je gnala radovednost.

»Hentaj, si ti radoveden,« se je ujezil končno mlad mož in pogledal nekam po strani tujca.

Da ne misli nič vedeti in da že ve, je menil tujec.

»Odkod pa si?«

Od Železnikov da je, žebjar da je, je odvrnil.

Nekaj časa je bil mir, pa je postal zopet radoveden, češ, da bo Golja gotovo eden glavnih.

»Seveda je,« je odvrnil star zaupljiv možic in začel dokaj vljudneje pripovedovati o groših in leskovih križih, pa da se bodo presneto urezali, če mislijo gospoda, da bo že mir.

In tedaj se je zgodilo, da je slučajno postalo hipoma vse tiho med pivci in so se čule samo starčeve besede. Golja je vprašal:

»Kdo je tisti tam?«

»Žebjar iz Železnikov je,« je dejal prvi kmet.

»Žebjar si?« je vprašal Golja.

Da je, je menil tujec, pa da gre na Goriško po tropine.

Golja se je čudno mirno dvignil izza mize in stopil k tujcu.

»Priatelj, le meni veruj, ti nisi Železnikar.«

Tujec je izkušal zakleti nekam po kranjsko, pa je vendarle prebledel.

»Ti bom jaz povedal, odkod si. Od Mirna si, ali pa iz Sovodenj; ali zdaj veš?«

Tujec se je izkušal smejati in ugovarjati in je res izdal svojo vaško govorico.

Golja se je ozrl po ljudeh in dejal:

»Potem sem od nog do glave, tak tepec pa ne kot vi! Ali ga ne vohate, da je ovaduh!«

»Ovaduh?!«

Dobrodušni, od vina razvneti obrazi so v hipu potemneli. V široka lica je legla neskončna trdost in krutost. Ropotaje so se dvignili.

»Ovaduh?!«

Golja je položil tujcu roko na rame.

»Reci, če moreš, da nisi!«

Da ima šest otrok doma in bolno ženo, je je-
cal mož in trepetal ves blede.

»Ali zdaj veste?« se je obrnil Golja k ljudem.
Že so prvi zamahnili s pestmi, drugi so prijemali
za vrče, vlekli krivače izza pasov.

»Na drevo ž njim!« je vzkliknil nekdo.

»Skozi palice naj gre!« je klical drugi.

»Čemu?« je dejal kruto in mirno Golja. »Saj
je Bača blizu.«

»V Bačo z ovaduhom!« so klicali.

»Ne morite,« je hotela zaklicati Cilka, ali ne-
slišno so ji drhtele besede na ustnicah. Tujec je
širil kvišku, zasikal z nožem in planil iz sobe.

V hipu so bili vsi za njim, preklinjajoč in kri-
čeč. Cilka je skočila k oknu in je še videla, kako
je Golja dotekel beguna in ga z močnim sunkom
v hrbet vrgel po tleh. In potem je videla, kako je
do trideset in več rok seglo po nesrečni žrtvi in
jo pehalo proti strmemu bregu nad Bačo.

In potem je zatisnila oči in si z rokama zama-
šila ušesa, da ne bi videla in slišala njegove smrti.
Potem je skočila na cesto in začela bežati proti
domu. In čim bolj je bežala, tem jasneje je videla
tujca. In gledala ga je zvečer in vso noč na baškem
produ. Ležal je vznak in iz ust in iz rane nad te-
menom mu je curljal droben studenček krvi. In
krilil je z rokama in se dvigal in se ni mogel dvig-
niti in venomer je stokal:

»Pet otrok, šest otrok in bolno ženo!«

Proti jutru je Cilki odleglo. Vstala je in šla v
kuhinjo in vzela skrivaj kuhinjski nož in je čakala.
Andreja Golje ni bilo.

»Tončka pojdi!« je dejal brat Lovrenc trdo
svoji sestri. In Tončka se je mukoma dvignila s peči
in se opotekla proti vratom. Ni pogledala Grad-
nika. Martin Munih je dejal rezko, polglasno:

»Z eno nogo je že v grobu.«

To je bilo zvečer na velikonočni torek, ko je
semanji dan pri sv. Luciji na Mostu. Resnih obra-
zov so sedeli možje za orehovo mizo. Molčali so
še nekaj hipov potem, ko je bila Tončka odšla.
Tedaj je potisnil Lovrenc Kragulj velik poln vrč
pred može na mizo.

»Ali je zlodjeva?« je vprašal Andrej Laharnar.

»Je!« je odvrnil Lovrenc, »Vipavci ga pijo,
zakaj ga ne bi Tolminci?«

Andrej je zmajal z glavo, Martin Munih pa je
dvignil vrč žganja in pil. In ko je odložil je dejal:

»Hudičeva voda je, pa greje in je za rane.«

Andrej je nestrpnost pogledal na Gradnika, ki
je ves zamišljen strmел na vrata za Tončko.

»Janez!«

»Duša naj pove, kar ve,« je rekel Gradnik, ko
se je vzdramil.

Peter Duša je sedel ob peči.

»Povem, kar vem,« je dejal in vstal. »Tako je,
da je vsa dežela pokoncu, Rihemberžani in Kra-
ševci. Huda sila bo kmetov. Samo vkup ne držijo
vsi. Brici zase, Rihemberžani zase, Kraševci zase.«

»Kako to, zase?« je vprašal Andrej Laharnar.

»Tako,« je odvrnil Duša, »Vipavci pravijo, da
pojdejo na svoje grofe, na Lanthierija in Dornberga,
Kraševci na Thurna in Petača. Mnogo je omahljiv-
cev med njimi, pa kakor pravdarji so, vsak hodi
svojo pot.«

»Kakor pri nas,« je pripomnil polglasno Kobal.

»Ne,« je odvrnil Duša. »Zakaj pa se boje v
Gorici najbolj nas in Bricev?«

»Saj smo jim pest pokazali, naj jo še Vipavci
in Kraševci tako,« je dejal Munih.

»Nočejo!« je dejal Šime Golja.

»Kaj torej hočejo?« je vprašal Štefan La-
harnar.

»Pravijo, da pošljejo v Gorico nekaj mož,« je
odvrnil zopet Duša, »da naj jim dajo ven stara
pisma.«

»Če jih dajo!« je pripomnil Martin Munih.

»Kaj to govorimo,« je dejal zdaj Kobal, »naj
dajo ali ne, kaj nas briga? Za svoja pisma naj sami
gledajo! Jaz vprašam, kdaj pojdemo vsi skupaj?«

Lovrenc Kragulj je prikimal z glavo: »Z jezika
si mi vzel besedo.«

Andrej Laharnar je srepo strmел predse in
mrmral: »Vse se punta, pa vsak za svoje!«

»Mi smo za svoje že opravili,« je pripomnil
Šime Golja.

»Zakaj potem še vlečemo z Vipavci?« je od-
vrnil Andrej Laharnar.

»Prav res!« je pritrdil Štefan.

»Zakaj?« se je tedaj nekako zlobno začudil
Gradnik. »Da tega ne veš, Andrej!«

Andrej se je ozrl na Gradnika. Ta je nadalje-
val. »In tudi to se mi čudno zdi, da Šimon Golja
tega ne ve ali morda vedeti noče.«

»Bog ve, da ne vem!« je dejal Golja. Laharnar
je uprl svoj pogled v vrč žganja na mizi.

»Možje,« se je razgrel Gradnik, »v naših pred-
pravicaх stoji tudi to, da se imajo pustiti Tolmin-
cem stare navade in šege. Po stari navadi in pravdi
pa nam gre oblast, soditi po lastni pameti in vesti.
Kdo pa nam sodi zdaj? Gospoda! In kako sodi?
Da se puntamo. Zato pravim: Davek smo odpra-
vili, za desetinsko četrt smo zmagali, za sodno
oblast pa še nismo. Naj nas ukrote. Sodili nam

bodo, kakor se bo njim zdelo. In tega ne smemo pustiti. In v tem smo vsi edini Kraševci, Vipavci in Tolminci.«

»Mlad je, pa ve vse,« je mrmral Golja. Andrej Laharnar pa je dejal:

»Če bi zmagali!«

»Ali že nismo?« je odvrnil Gradnik.

»Taka zmaga! Bomo videli, kaj bo, če pride vojaštvo!«

»Vojaštva ne bo,« je odvrnil Gradnik. Laharnar se je začudil.

»Duša, povej!« je pokimal Gradnik.

Duša je z rahlim nasmehom stopil k mizi in dejal: »Tako je ta reč. V Gorici so sklenili, da naj vojaštvo ne hodi.«

»To so sklenili?« se je začudil Kobal.

»Kako so mogli to skleniti, če niso znoreli?« je dejal Martin Munih.

»Zato,« je triumfiral Duša, »ker mislijo, da nobenega upora ni več in da se vi med seboj prepirate. Pa tudi se boje stroškov, če bi poklicali vojake.«

»To ni mogoče,« se je tedaj razgrel Andrej Laharnar, »kako morejo to misliti, da smo sperti?«

»To nič ni,« je odvrnil Gradnik. Možje so radovedno strmeli. Tedaj je rekel Duša:

»Jakob Defacis se dela, da je ovaduh, pa jim je to natvezel.«

»Kdor je to zmisлил, je zlata vreden,« je vstal Andrej.

Duša je pokazal na Gradnika.

Mirni Andrej Laharnar je udaril ob mizo in vzkliknil:

»Bukve berem, puntati se pa še ne znam. Seme ste, če boste še kdaj kaj dali name.«

»Le sam sebe v nič ne devaj, Andrej,« je dejal Golja. Kobal pa je sunil Martina Muniha pod pazduho in pripomnil:

»Zdaj vidiš! Ali ga je kdo gospodar?«

»Bom videl!« je odvrnil Munih, ki ga je žganje omotilo, in je povetil glavo.

Neka čudna ginjenost se je tedaj polastila Štefana Laharnarja in nevede, zakaj mora povedati, je rekel:

»Možje, vesel sem in skrbi me. Pa le-to, naredimo, prijatelji si ostanemo, in če bi šlo še slabše, prijatelji do smrti in zvesti.«

»Zvesti!« so jeknili možje in si segli v desnice. Mnogi so imeli solzne oči in so dolgo molčali, preden so nadaljevali posvetovanje.

To vse pa se je zgodilo na velikonočni torek, en dan po sklepu stanovske seje, da ni treba vojaštva...

In pravi upor je komaj zorel!... Si forte sit spes!
(Dalje.)

Goriški psalm.

Ob Savi, Dravi in Muri, ob Donavi, Litvi in Labi,
ob Padu in Tiberi in po vulkanskih tleh
hodimo, vzdihamo, jočemo
in mislimo na dom.

In zvenela je pesem lopat in motik in naloženih vóz
in srpov blestečih in sklepanih kôs
in naša roka, žuljev polna, ožgana, navajena dela,
je obledela, je oslabela —
smrt gleda skozi njo.

O zemlja, rodna zemlja,
da bi zábili te — roka naj vsahne,
da se v besedi ne spomni te jezik — na nebó naj
dokler da v zadnji uri duša izdahne! [pirase,
Ti si prava in zadnja naša misel
sedaj in na vse čase!

Bog,
ki je dobrota in gorje plačilo Tvojih rôk,
iztegni na naše sovražnike levico,
nam posuši solzé z desnico
in vtolaži jok naših otrók!

Bodi nam močen stolp in dom nam reši
in nas pokliči iz vseh vetrov
in ljubezen v naši zemlji bo močnejša ko sovraštvo
in iz težkih kletev vzraste blagoslov.

Joža Lovrenčič.

rajo, kako iščejo zaveznikov moji protivniki! A da bi me umeli, no to pa ne, to pa ne! Jaz sem dozdej svet še previsoko taksiral, menil sem, da ima več možgan! Najnedolžnejše pesmi obsojajo, n. pr. »V pepelnični noči«, »na sveti večer«, »moj črni plašč«. Ta črni plašč nek prav visoko učen duhovnik tolmači ravno dijametralno nasprotno, nego se mora tolmačiti! —

V goriškem semenišči me zagovarja edini Gabrijelčič. Vidiš, da se v tem človeku nisem motil!

Jeran je pisal v goriško semenišče, kaj naj počne z mano. Poslal je ostro kritiko v pregled, katero je mislil vzeti v »Danico«; a Goričani so mu vendar odsvetovali! Očital jim je menda v dopisu, kake duhovnike (n. pr. mene!) da zrejajo!

Rifbski župnik (poetična duša) je izrekel o »poezijah« to nezmotno sodbo: »besede, to so besede«! — No pustimo jih!

Kedo Ti izročil oni nemški podlistek?

Za 15. avgusta me St. Vidski (kjer bo slavnost Jurčičeva) župnik naprosil naj prevzamem cerkveni govor, a odrekel sem mu. Ne maram se staviti na ogled.

»Obrambo« sem sinoči dobil. Škoda, da je oblika prevelika. Jaz sem želel format mojih »poezij«, da bi kupovalec lahko oboje skupaj zvezal.

Brošure »Gr. kritikom« še zdaj nisem prejel! Še zdaj ne vem, ali pojdem k svečanosti.

Bog Te živi!

Tvoj S. Gr.

Poročna.

Roka v roki. Ko da oživel in se vzelo
v en trenutek strahoma je vse življenje,
je vzdrhtelo
od srcá do srcá.

Da! — —

Solza, lepša od kaplje, ki solnčne žarke vlovi,
je orosila tvoje oči:
sedem skrivnosti se v njih je lomilo —
meni se je življenje odkrilo.

Joža Lovrenčič.

Tlačani.

Dr. Ivan Pregelj.

XIX. Mesec maj.

Vsa dežela je bila v cvetju, vsaka dolina je dehtela. Vipava je bila kakor raj in Brda kakor obljubljena dežela. Zemlja je rodila kot vsako leto, gnala travo in cvetje. Ljudje pa so jo čudovito zanemarjali, kakor da je ne poznajo več, črne, rdeče in ilaste zemljice matere. Ne vsi. Z vnemo in upom v boljšo jesen od preteklih, so drugi orali in kopali, obrezovali trto in cepili. In njihov znoj je rodil blagoslov. Bogato se je košatil črniš ob dišečki, galovina in grganja sta bili razsipni. Najlepše je obetal zelen. O trta, koliko lepih imen poznaš! Fig belic je bilo toliko, da se bo figovje upogibalo, in breskve so bile kot rože v svojem cvetu: koščenice, kosmačke in urhovke; češnje ranice so dozorevale, oblaki čebel so šumeli ob jabla-

nah, po rdečecvetnih dunajkah in pestrobelih mohorovkah in drobnem cvetju samosevke. Belozelenkasto so se obetale hruške krivorepke, meh-nice, rusice; vahtnice so pravkar popje odpirale. Orehi so se kadili. Droban je, droban, pa je bogat in sladek kot med — oreh-kostenec.

Koncem vinogradov so poganjali bujni grmi pelina. Oh, pelin! Od pelina ni bilo treba dajati desetine, ne daca. Zato je rastel tako košato. Naj raste, so rekli vinogradniki, bo letos več vina, kot pelina. Pa so se zmotili. Jeseni ni bilo vina; in pelina, o Bog, vsa dežela je tonila v njem...

Zadnje dni v aprilu je začelo in prvi teden v maju je bilo kakor v vojski. Pohod Tolmincev v Gorico je bil pobunil deželo, vzdignili so se Vipavci in Kraševci in Brici, vzdignili so se ob Primorju podgrajski in devinski podložniki in daleč čez mejo

na Pivko je šel upor in onstran od Tolmina se je raznetil čez Nemško Idrijo do Žirov. Vstali so Rihemberžani, podložniki grofov Lanthierijev, in so poslali odposlance v Gorico do podglavarja. Pri-
družili so se jim Kobencljevi podložniki od Štanjela s svojimi tožbami. Prišlo je šestdeset Podgrajčanov in so govorili »škandalozno« pred podglavarjem. Rabattini Kanaleci so prešli v upor in grozili in naskočili cesarsko mitnico, Čepovanci so se uprli in puntali proti gozdnemu uradu. Po Brdih so vrele vasi: Kožbana, Krasno, Gradina, Šmartno in Biljana. In vsi ti ljudje niso več tožili samo davkarjev, tožili so svoje gospode, zahtevali urbarije, grozili z naskoki na gradove; Rihemberžani so rekli, da se nočejo več prerekati, ampak vojskovati. Tudi da ne pripoznavajo več goriškega sodnika, oni si hočejo sami soditi po stari navadi in pravici.

Sedemstopetdeset županij s svojimi župani se je zvezalo v punt, ki je visel kot ogromen oblak nad središčem dežele, nad Gorico, in ki je jezno grozil plemičem in njihovemu gospodarstvu. Ne tožijo zaman stanovi, da je plemstvo brez sredstev, da mitnice počivajo. Ljudje nočejo več robotati, nočejo desetine, nočejo davkov, skratka, »ubogi in revni ljudje« hočejo biti prosti in v vse čase ne več podaniki...

V sredo tretjega maja sta šla dva moška od Solkana proti Plavem. Eden je bil star, drugi mlad; stari je bil po obleki tolminski kmet, mlajši je bil oblečen po okusu meščanskih fantov. Kljub modni obleki pa je izdajalo njegovo okorno kretanje sina kmetskih staršev. In to je bil. Po poklicu pa je bil dijak jezuitskega gimnazija v Gorici.

Molče sta korakala skozi Solkan. Ko jima je izginila vas za ovinkom, sta počela korakati počasneje in starejši je dejal:

»Zdrav si?« Iz teh besed je zvenela vsa žar-
kost očetovske ljubezni, kmečkega človeka, ki spo-
štuje v sinu znanje in se pred sinom nehoče sra-
muje svoje robate neukosti.

»Sem,« je odvrnil mlajši rezervirano. In moža sta zopet šla molče. Potem je začel sin kakor raz-
mišljen:

»V Biljani so predvčerajšnjim naskočili Zale-
telovo hišo. Trije so ustreljeni, dvajset jih je ra-
njenih.« In nekam nevoljno je pristavil: »Kaj pa
hočejo? Otroke so hoteli metati skozi okno, kakor
bi bili otroci kaj krivi.«

»Na Tolminskem jih ne bomo,« je odvrnil stari.

»Kdove,« je jeknil mlajši, »vojska ne pozna
usmiljenja.«

Zopet sta potnika utihnila. Samotna je ležala
pred njima in za njima cesta. In tedaj se je mladi
zopet razvnel in dejal rahlo očitajoče:

»Kaj hočejo še, da ne mirujejo! Ali je vse to
komu podobno? Ali je sodni dan?«

»Pravico hočemo,« je odvrnil stari, »in če je
sodni dan, naj bo, sojeni bodo tisti, ki so krivi.«

»Ali gospôda?«

»Ali niso krivi?«

»Vi jih ne morete soditi. Tisti, ki se pravda,
ni obenem sodnik, lepa pravda bi bila to.«

Starejši je nekaj časa korakal nem in zamišljen.
Nato je obstal:

»Tako govoriš, kakor te učijo.«

»Ni res,« je dejal mladi, »govorim, kakor je
res. Kmetje ste cesarjevi podaniki in gospodje so
cesarjevi podaniki. Pravdo vam bo sodil cesar. Če
pa jo boste sami, vam bo cesar zameril in bo branil
gospodo.«

»Saj se ne puntamo prvič, ali nam je sodil
kdaj?«

»Sodili so njegovi komisarji.«

»Komisarji?« je vzkliknil starejši. »Komisarji
so sodili vselej tako, da smo mi kmetje hudobni
in uporni in da delamo gospôdi krivico.«

»Saj jo tudi delate, oče,« je rekel mladi; »davka
ne plačujete in davek je cesarjev.«

»To ni res!« je vzkliknil stari. »Študiran si, pa
ne veš toliko, da nam je zapisal cesar vse davke,
davka na vino in na meso in na sol pa ni zapisal.
Zmislili so si ga gospodje. Ali pa ga je njim na-
redil, pa hočejo, da bi ga jim kmetje plačevali.«

Mlajši ni odgovoril, stari se je zagledal v cesto
pred seboj.

»Ali veste, da poizvedujejo za glavnimi?« je
vprašal tedaj nenadoma mlajši.

»Naj,« je odvrnil stari, »zato se pa ne vdamo,
da bi nas potem polovili.«

Kakor da ni slišal zadnjih besed, je dejal mladi:

»Včeraj me je vprašal grof, če sem kaj v zlahti
nekemu Šimnu Golji; sem rekel, da ga ne poznam.
Pa je rekel: Zahvalite, da ni Vaš oče, kajti ne dam
groša za njegovo glavo. Zdaj veste oče, kaj Vas
čaka.«

Šimon Golja je vzkliknil neskončno žalostno:

»Štefan, zdaj vem, da nimaš več srca za svoje
ljudi. Celo očeta si zatajil. Pa te vprašam, Štefan,
če mi ne boš zameril. Ti si učen, jaz neumen kmet.
Te vprašam, kaj če bi tisti tvoj grof, ki te oblači,
vprašal svojčas, kdo da je tisti, ki stoji pred rab-
ljem, in bi bil jaz tisti, te vprašam, ali bi mogel
reči, da ga ne poznaš?«

»Nel!«

»Toda, da sem tvoj oče, tudi ne bi rekel?»

»Rekel bi,« je odvrnil mirno fant. Za hip sta se spogledala oče in sin. In stari je videl, da ima mladi vse oči solzne in da je bled in slab in stari-kav, kakor človek, ki mu grize bol na srcu in ne najde miru ponoči v spanju.

In tedaj se je očetu srce odprlo in stena med sinom in očetom je padla. Šimon Golja je prijel sina za roko in vzdiknil:

»Saj vem, Štefan, kako je, pa ne bodi hud. Vem, da si moja kri, vem, da se boš tudi ti puntal, pa ne kakor oče. Puntal se boš za pravico, pa ti ne boš umiral pod rabljem —«

»Oče, kaj govorite!« ga je prekinil sin.

Starcu so se tresle ustnice. »Puntal se boš, ker križev ne bo konec. Za nas ne! Čakaj,« je rekel nato, »naprej ne moreš z menoj, če hočeš do mraku nazaj. Zato me poslušaj, kai ti zdaj povem.«

Mož je za hip umolknil, kakor da išče pri-pravne besede. Nato je prijel z obema rokama sinovo desnico in dejal:

»Nič se ne bojim smrti. Bojim se Boga, če bodo nedolžno kri prelivali in bo padla na mojo vest.«

»Saj je ne boste prelivali Vi,« je skušal sin utolažiti očeta. Ta pa je kimal z glavo in govoril:

»Zaradi tujih grehov bom težko umiral.«

Sin ni odvrnil nič. Tedaj je oče prosil z ihte-čim glasom:

»Štefan, ali boš mašnik?»

»Bom!« je dejal sin. In tako sta se razšla...

Ko je stopil tretjo povelikonočno nedeljo tol-minski kaplan in poznejši naddijakon Andrej Fo-ramiti v cerkev na Ilovici, je mimogrede opazil, da je v cerkvi nenavadno mnogo ljudi iz okolice. Dasi je mladi kaplan poznal Surija in Kornelija a La-pide ter pridno prebiral Bellovacenzijeve »Spe-cula« in se tako v dobrem tolminskem zraku pri-pravljaj na častni in strogi doktorski izpit, je ven-dar zdaj prišel v zadrego, čemu neki bi bila baš tretja povelikonočna nedelja za kmete tako važna, da bi prišli v Tolmin k maši, kakor o priliki cer-kvenega godu. Še vedno v tej negotovosti je stopil na prižnico in prečital evangelij. Tuj je bil kapla-nov glas, enoličen:

»Videl pa je Jezus, da ga hočejo vprašati, in jim je rekel: Izprašujete se med seboj, čemu da sem rekel, čez malo časa in me ne boste videli in zopet čez malo časa in me boste videli. Resnično, res-nično vam povem, jokali boste in tarnali, svet pa

se bo veselil, vi pa boste žalostni, toda vaša žalost se bo obrnila v veselje...«

Pridigar je odložil knjigo in začel svoj govor:

»Žalostni ste in tarnate. Zakaj ste žalostni? Ali vam je kdo umrl? Nihče vam ni umrl. Ali vas je nesreča zadela na polju, pri živini, v trgovini? Ni vas zadela. Ali vas pa še ne zadene lahko? Ali vas ne zadene lahko šiba potresa, kuge, lakote in vojske? Kaj pravim, vojske! Saj že imate vojsko.«

Južna kri in govorniška spretnost je razgrela duhovnika. Kakor kladivo so padale njegove be-sede med poslušalce, teple so, bile so naravnost v vest in dušo.

»Kristus vas je zapustil. Zapustil? Izgnali ste ga sami. Kaj počenjate? Facti fuerunt rebelles! Uporniki ste postali. Božje služabnike, duhovnike preganjate. Ne preganjate? Lažeš, Idrijčan, lažeš Nemškorutar, lažeš Cerkljan, lažeš šentviškogor-čan! In tudi proti meni že govorite in šuntate tr-žane. Tu sem! Kaj sem vam storil? Ali sem učil krivo, če sem učil, da odrajtujte Bogu, kar je bož-jeja, in cesarju, kar je cesarjevega? Res je. Za-preti sem ukazal na Idriji cerkev na velikonočni ponedeljek. Clausa erit rebellibus. Zaprta bo upornikom. Kristus vas je zapustil.«

Tu je zaključil, odmolil in šel. In ko je vzel nase plašč in se ozrl na razpelo, je zamrmral:

»Nimis dixi!«

In res je rekel preveč in žal mu je bilo pozneje in še na smrtni postelji mu je bilo žal in je molil, naj mu Bog odpusti tedanjo ničemurnost, da je hotel pokazati ljudem, da se jih ne boji.

Ni minila ura po maši, ko se je dvignil v spod-njem delu trga šum in vik. Bled je prihitel cerkov-nik h kaplanu in ga začel na kolenih prositi, naj se skrije ali pa naj beži, da je do tristo kmetov zbra-nih pred gosposko hišo in da zahtevajo urbarije od grofovega kanclerja in da grozijo trgu, da ga požgo, če se jih le eden dotakne, in da so med njimi, ki šuntajo proti kaplanu.

»Zakaj, zakaj?« je vprašal razburjeni Foramiti.

»Zato, pravijo, ker z grofom držite, in zato, pravijo, ker niste pravi duhovnik.«

»Moja vest je čista!« je dejal duhovnik in sedel navidez miren. Toda še huje ga je začel ro-titi cerkovnik. Šum ljudstva je naraščal.

»Ne bojim se,« je vzdiknil duhovnik. Obličje mu je zagorelo ogorčenja. Hipoma je planil kvišku in dejal:

»Pripravi konja!«

Kot na vojaški ukaz je cerkovnik izginil.

Četrť ure pozneje je jahal kaplan proti Koba-ridu. Cerkovniku, ki ga je spremljal, je dejal:

»Zdaj se vrni in jim povej, da ne bežim, nego da grem v Čedad do naddijakona. Mene ne poslušajo, bodo njega, kadar jim vse cerkve zapre.« In kmalu potem je vzdiknil sam zase: »Nimis dixi!«

Vzpodbodel je konja, cerkovnik pa se je vrnil in bil priča, ko so kmetje prisilili grofovega biriča, da je moral takoj na konja in v Gorico po stara pisma. Med kmeti sta delala red Kragulj in Kobal. Martin Munih pa je stal na drugi strani in ščuval ljudi:

»Dokazano je, grofovski so pobirali več denarja od nas, kakor pa je bilo pisano. Možje, tak revež je grof, da mu še njegov davek morate vi plačevati.«

»Ali je to res?« so vpili ljudje.

»Defacis naj pove, ali je res ali ni. Saj ga zato plačujemo, da nam pove.«

»Martin, molči!« je klical Kragulj. »Pisma počakamo, potem bomo govorili.«

»Ti in Kobal počakajta, mi ne bomo. Možje, jaz pravim, naš denar nazaj!«

»Martin ima pravzaprav tudi prav,« je posredoval Kobal.

»Slišite, možje, Gregor je tudi tega mnenja. Glejte, možje, sina so mu grofovski skončali, pa ko je prišel tožit, so lagali, da nobeden nič ne ve. Tako tudi zdaj lažejo, da ni pisem v Tolminu. Odprli bodo, mi hočemo vedeti, ali so tu ali niso.«

»Martin, ali te je zlodej obsedel?« je kriknil Kragulj.

»Mene ni,« je odvrnil Martin, »ti pa si tak, kakor tvoj oče. Možje, gotovo je napravil, kakor oče, obljubo, da se ne bo puntal.«

Kragulj se je obrnil in krenil drugam. Treznejši so se obrnili za njim, dočim je večina ostala ob Martinu. Tedaj mu je nekdo položil roko na rame in dejal:

»Martin, zapri, zapri oči!«

In Martin je res zaprl oči. In hipoma se mu je lice spremenilo. Izraz milobe in bolesti in strahu se mu je zrcalil iz brazgotin.

»Je ne vidiš, kaj?«

»Ne vidim je!« je jeknil čudno žalostno in boječe Martin.

»Vidiš, zato nimaš prav,« je dejal Gradnik in se je obrnil k ljudem, naj se razidejo.

Pol ure pozneje je bilo v Tolminu mirno. Edino pri Antonu Defacisu je bilo natlačeno polno kmetov, ki so čakali pisem iz Gorice.

Tisti čas je priletel Locatellijev strežnik v kaplanijo, češ, da se mudi s previdenjem. Locatelli je bil zadel v drugo mrtvoud. Umrl je brez duhovnika.

Tudi to je Foramiti še na smrtni postelji objokaval.

Osmega maja v ponedeljek ob sedmih sta se imela poročiti Janov Luka in Melinčeva Katrica. Ko so prišli svatje v Tolmin, niso našli kaplana. Nevesta je prebledela, Luka je stisnil pest.

»To je nalašč napravil.«

Ogorčenje in bolest se je polastilo gostov. Nevesta je potegnila ženina za cerkev in zastokala:

»Luka, Bog me je zapustil. Moja smrt bo pod škrbino.«

»Tiho bodi, Katrica! Počakajmo!«

Tako je rekel, v srcu pa je mislil, da tu ni čakati. Če je kaplan šel, je šel zato, da ne poroči njega in Katrice. Kdo naj ju zdaj poroči?

Osramočeni, jezni in nemi so krenili svati po Tolminu. Ko so bili pred Defacisovo gostilno, je Katrica kriknila in stegnila roko predse in šepetala:

»Gospod gredo.«

Nepopisna radost je zvenela iz njenih besed.

Po cesti gori od mosta so na palico se opiraje počasi stopali gospod Murovec, in kaj čudno pogledali, ko so jih svatje ustavili, rekoč:

»Gospod, zdaj pa kar z nami v cerkev. Tolminskega ni.«

»Seveda,« se je ujezil Murovec, »sem mari ciganski fajmošter? Jaz poročam svoje, Tolminec naj pa svoje.«

»Gospod, nam se mudi,« je rekla Katrica in povescila oči. Bila je že rahlo pegava.

»Tako?« je povlekel Murovec. »Čigava pa si ti, čigava?«

»Melinčeva!«

»In kdo je tvoj zenin?«

»Jaz,« je dejal Luka.

»Potep!« je zavpil Murovec in še vedno nevoljen je velel: »Pojdite! Ali naj na cesti poročam?« In ju je poročil.

Dva dni zatem v Podmelcu. Župnik Murovec je hotel baš oditi spat, ko je nekdo plaho potrkal. Župnik je šel odpirat.

»Kaj pa ti, Božičeva? Ali je očetu slabo?«

»Ne,« je zadrhtela deklica, »prosila bi Vas nekaj.«

»Kar prosi!«

Dekle so polile solze in pretrgano in sramežljivo je povedala, da Andrej Golja zdaj po vsej sili zahteva, da naj jo oče da oklicati z njim, in da je oče obljubil in da zdaj ona tega ne prenese, da rajši Andreja ubije ali pa sama v Bačo skoči, če ji župnik ne pomore.

»Tako, tako?« je vzkliknil gospod in začel hoditi po sobi gorindoli ter potem obstal pred dekletom: »V Bačo bi skakala? Ali si žaba? In z dušo v pekel?«

»Gospod!«

Zasmilila se mu je in ni je več ošteval. Prijazno je rekel:

»Prosila si, zato ti bom pomagal.«

Sedel je in napisal droben list in ga zvil in ga dal dekletu.

»Zdaj pojdi domov in jutri ob treh vstani in pojdi v Gorico. Tam povprašaj po nunah. Ti bodo že pokazali ljudje, kam. Pozvoni pa po sestri Klementini vprašaj in ji daj list. Ali veš zdaj?«

»Vem.«

»Pa niti očetu ne povej, kam greš. Mu bom jaz povedal.«

Rahlo je potisnil dekle skozi vrata in zaprl z zapahom. Potem je vzel svečo in šel spat. In ko je legel, se je zasmel:

»Zdaj naj se ženi, potep, če se more!«

Zopet se je župnik zasmel in vzkliknil:

»Na stara leta še lepe doživim. Eno poročim, da ne bi skakala pod škrbino, pride druga, naj je ne poročim, da ne skoči v Bačo.«

»Deo gratias!« je zaključil župnik svojo večerno molitev in mrmral že napol dremajoč:

»Kakor telički ali pa otroci!« ...

Tisto soboto za tem je župnik Murovec zvečer zopet segel po svoji kroniki, razgrnil list in pisal:

»V tem mesecu maju, Gospodovega leta sedemnajststotrinajstega so se vzdignili podložniki cele dežele proti svojim gospodom in spravili v nevarnost vso deželo tam in genere quam in particularibus. Prvi so se vzdignili podložniki barona Karla Lanthierija in so hoteli imeti urbarije in so grozili, da razdenejo grad. Item so se vzdignili homines de Carso, šesttisoč po številu. Ti so napadli devinski grad. Gospod della Torre pa je dal nanje streljati. Eni so padli, drugi so pobegnili, videči, da ne zmorejo gradu. To je tisti grad, arx famosa ad mare, kjer gori ob viharju in nevihti palica vrh slemena, in sem jaz sam videl ta čudni ogenj, ki gori in ne vžge.

Item so napadli podložniki grofa Petazzija grad Schwarzenegg ali Podgrad. Grofa in sina so hoteli umoriti, pa ju je Bog čudovito rešil ex manu rebellantium in sta bežala v Trst, kjer živita v revščini in bedi. Kmetje pa so opustošili grad, izpili vino in počenjali nerodnosti in se vedli ošabno in sirovo.

Item so v Dornbergu pregnali gospodo in gospa grofica je morala bežati v Gradiško. Fuit gravata, per mille angustias fugam cepit ad Gradiscam. Rebelles autem deflorabant ancillam illae, nomine Theresia, quod videlicet haud verum sit. Uporniki so nasade napadli in trto rezali. Item so v Biljani rebelles rezali trto ...»

Tisti hip je od zunaj zadonel na župnikovo uho zamolkel prepir, in na vrata so padli težki udarci. Župnik je skočil k oknu in viknil:

»Kdo ne dá miru?«

»Boš kmalu videl, hudič,« je zaklelo zunaj.

»Kdo je?« je vprašal župnik še osorneje.

Tedaj mu je letel mimo ušesa kamen in padel na mizo v tintnik, da je tinta oškropila mizo in papir.

»Andrej Golja, potep, ti si vrgel kamen. Saj vem, čemu si ga. Pa si zapomni: Prej bo črna zemlja pokrivala Murovca, nego bo tebe oklical.«

»Hudič, odpri, da te zakoljem!« je rohnel Golja, ves divji od pijače.

»Andrej, v imenu Jezusa Kristusa, pojdi domov in se naspi!« je dejal Murovec. Še ni dogovoril, ko je priletel nov kamen v okno in zadel duhovnika v čelo.

»Jezus!« je zastokal starec in se opotekel od okna. Par vaščanov se je tedaj osmelilo in popadalo pijanca.

Nastal je divji boj in pretep. Deset jih je divjaka komaj krotilo. Vrgli so ga na tla in z lastnim pasom so ga povezali. Ko so ga videli povezanega in penečega se od jeze, jih je obšlo vse ono sovrašтво, ki so ga iz strahu skrivali pred njim.

»Obesiti!« je vpil eden. In že so se stegnile roke po njem. Tedaj se je pokazal Murovec na oknu in vzkliknil:

»Ne obešajte ga. Zaprite ga v berlin. Sojen naj bo.«

»Sojen naj bo!« so rekli in so odšli s povezanim, in po poti so se dogovarjali, da ga bodo sodili sami po stari navadi in pravici, kakor so rekli.

Zaprl so Goljo v berlin ali vaško ječo in odšli domov, potem ko so postavili fanta za stražo.

Zjutraj so našli istega fanta polmrtvega v mlakuži krvi. Golje ni bilo nikjer.

»Tomaž, njegov hlapec, ga je rešil,« so rekli ljudje in groza jih je stresla. Vsako noč je stražilo deset mož vas, da ne pride in ne zažge. Pa Golje ni bilo.

Dan pozneje so stanovi postavili Gorico pod varstvo gradiščanskega vojaštva in osmero kano-nov, kajti zelo vznemirljive vesti so prihajale od

vseh strani in se je bilo bati dan za dnem, da pridero združeni Vipavci, Kraševci in Tolminci nad Gorico. Zato je dal podglavar povelje, da odrine vse plemstvo oboroženo v Gorico. Oborožili so celo dijakе in meščane. Toda ti zadnji so bili dokaj nezanesljivi, zlasti zato, ker ni bila nobena skrivnost več, da so stanovi naprosili vlado za vojaško pomoč in vposlali tozadevno dvojce dežel-nih map kot prilogi. Mapi je izdelal Jožef Božič in prejel za svoje delo 60 gld. avstr. vred.

Pod varstvom gradiščanskega vojaštva je prišla tudi grofica Dornberg, Rabattova soproga, v Gorico. Čudovito ginljivo je bilo za vse plemstvo, ko so videli, kako je visoka dama stopila iz nosilnice in padla z veselim krikom možu v roke. Kljub slabosti in visoki nosečnosti je dama še isti večer zbrala pri sebi v salonu sijajno družbo plemstva. V deseto je že povedala vse svoje težave in govorila sploh tako, kakor da je le čudežno ušla. O kmetih je govorila kakor o zvereh in se čudila, kje so slavni vitezi, ki bi »kanaljo« z bičem razgnali. Vpričo kraljice večera so žene jokale in možje prijemali za ročaje mečev. Bili so večinoma taki, ki bi par dni prej za ves svet ne bili zapustili Gorice. Edini med njimi, ki je to storil, je bil Jožef della Torre, devinski gospod, česar mu pa niso šteli v junaštvo, kajti vedeli so, da je devinski grad trdnejši od Gorice.

Kljub gradiščanskemu vojaštvu in številnemu oboroženemu plemstvu, ki je odkritosrčno pozabilo vse medsebojne prepire in se bratilo med seboj, je ležala še cele tedne nad mestom preteča nevihta. Bili so to dnevi, ko so vsi ti ljudje, nevajeni pokorščine in discipline, iščoč i vsak svojo lastno korist, hiteči od pustolovstva do zabave, čutili prvikrat morda, kaj je življenje; da je življenje boj in ne samo oholo preziranje vsega, kar ne nudi veselja, časti, poklonov in bogastva. Vsi ti ljudje, stisnjeni tesno drug ob drugega, so prvikrat čutili

zda j nekaj več, kakor samo stanovsko vez, so si medseboj odpuščali, so bili res prijatelji drug drugemu brez razlike stopnje v plemstvu. Celo beseda »ubogi revni ljudje«, ki je tolikrat šla mimo ust v sejah, je dobila sedaj nekam pravi pomen. Bili so, ki so skušali kljub stanovskim predsodkom mirno motriti položaj podložnikov. In so v resnici do-gnali, da je ljudstvo preobloženo in da je v skrajnosti seglo po samoobrambi. In vendar so obenem isti, ki so to mislili, pričakovali rešitve zgolj od vojaške intervencije in so nestrpno čakali tozadevnih dekretov. Deloma se je to zgodilo dvajsetega maja, ko je izšel v Laksenburgu dekret dvornega vojnega sveta, s katerim se je ukazalo vojski osemsto mož iz saladske županije na Ogrskem pod poveljstvom podpolkovnika pl. Panowitza, naj odkoraka takoj na mesto upora.

Isti dan naznanja deželni vojni komisar kranjski, Juri Bogomir Liechtenberg, grofu Strassoldu, da zapusti prihodnji dan Senj in Karlovec šeststo graničarjev Hrvatov in da pridejo v Ajdovščino prve dni junija. Za komisarja pri spremstvu graničarjev sta izvoljena grof Jožef Attems in baron Karol Jožef pl. Neuhaus. Dolžnosti njiju so: zadovoljiti častnike, odkazati živila, skrbeti za stanovanja vojaštvu, poročati o vojaškem gibanju in gledati na čast dežele, dočim imajo podložniki dajati vojakom »Dach und Fach«, vozove za proviant in prt lja go.

Kakor hitro se je zvedelo, da pride poleg Hrvatov še osemsto nemških vojakov, je plemstvo začelo obenem z meščani zahtevati, da naj Hrvatje ne hodijo. Ta želja, gotovo zelo upravičena, dokazuje prvotno zmedenost stanov, ki bi se bili v sili zadovoljili celo s Hrvati. Spričo proslulega prostastva graničarjev na štajerskem leta 1635. in drugod, je umevno, da so sedaj stanovi smatrali Hrvate za nepotrebne.

(Dalje.)

Kako naj Te prosim, rotim, pozdravljam, ko ne boš bral tega pisma? ... Ne ...»

P. S. »Ali sem pozabila, ali hotela zamolčati? Misel me je izbičala, zaprla sem okna, naložila žerjavice ... Še ena misel nate ... Ne, ne! Planila sem k oknu, ga odprla. Ne, ne! Kako strašno se bojim naslednjega trenutka, a živeti ga hočem za

vsako ceno, živeti! Izživeti praznoto, izčrpati morje! ...» —

Pero je padlo na mizo, obraz v dlani. Že je ležalo pismo pretrgano pred njo. Ali naj piše novo, piše vso to večnost trenutkov ...? Nagnila se je in telo se je potresalo brez vzdih, brez solz v bolesi praznote ... Jutri bo napisala novo pismo.

Tlačani.

Dr. Ivan Pregelj.

XX. Predzadnje poglavje.

Čudovito se je bil postaral Andrej Laharnar. Njegovo obličje, ki je sicer odsevalo zdrave dobrodušnosti, je bilo postalo rumenkasto in mirne oči so bile kakor izgubljene in plahe. Ponoči se je zbujal od čudnih slik in strašecih ga misli in potem se je zastonj mučil, da bi zopet zaspal. In tako je vstajal neredkokrat o polnoči, ob eni, ob dveh, se oblekel in šel v polje ali gozd. Za hip se mu je duša tedaj upokojila. Nove, neznane mu svetove, glasove, barve mu je nudila tista tajna nočna doba od polnoči do treh, ko je že zapel prvi kos in je utihnil slavec in je prvi solnčni pramen šel daleč nad obzorjem v vsemir mimo sence, dočim je ozračje na vzhodu rahlo bledelo, ko da blede sun-koma, vse jače, kakor bolečina, ki prihaja počasi in vedno jasneje.

Ena misel je v teh urah, ko je snival dnevu naproti, večkrat zablodila skozi njegovo glavo. Kadar ga je lepota noči in prve zarje za hip raznežila, ga je obšlo čuvstvo praznote. »To vse nič ni. Zemlja gre svojo pot, samo meni, ki zdaj bolj rano vstajam, je vse to novo, nova rosa, novo cvetje, nov svit jutranjice, prvi klic kosa in petelina iz senčne globeli.«

In s trpkostjo je mislil:

»Kako je to čudno, čudno na svetu. Pride zima, pride pomlad, poletje in zima, dan na noč in noč na dan. Gibanje, in je vendar vse mrtvo, ne misli, ne čuti, ne dvomi, ne spi in ne čuje, ne trpi.«

To vsakdanost v naravi je zaslutil Andrej in s trpkostjo je moral primerjati svoje življenje z življenjem zemlje. In je čutil, da to solnce in to jutro ne moreta iz te vsakdanjosti ven, in je čutil, da ne more ni človek iz vsakdanjosti. In kaj je ta vsakdanost? Življenje!

»Ali je to življenje? Petdeset let živiš, delaš, trpiš, sovražiš, upaš, in vse, čemu? Ali moreš iz vsakdanjosti ven? Ali more solnce in zarja in noč?«

In je videl:

»Ni vredno živeti!«

Nevoljen se je dvignil. Bilo je nekaj v njem, kar mu ni dalo obstati. Od vasi se je čul glas jokajočega dojenčka.

»Kako da ga ne sliši, Mica,« je mrmral nevoljno, »a trdo spi, žena!«

In tisti hip je vstala v njem misel:

»Živeti je vredno.« Prikimal je z glavo: »Kaj vem jaz, kaj se pravi živeti, ker nimam otrok.«

Nekega dne zjutraj je odprl Andrej bukve in je bral:

»Preklet bodi, kir fturi, de en Slejpiz sahaja na poti, Inu vus folk ima rezhi: Amen!«

Tedaj mu je zarezal po ušesih dojenčev jok. In naraščal je v neizmernost, kakor jok tisočev. In možu se je zdelo, da vidi njih tisoče jokajočih pred seboj. Lačni so in nagí, drobna telesca, blede, neokretna. Toda obličja so jim kakor starcem. To je vedno tako, kadar dojenček joče.

»Kje so matere?« je ležal možu očitek na ustnicah, in ga ni izrekel. Zganil se je notranjega nemira:

»Hudič mi vsaja te misli,« je mrmral in listal po bukvah; in je bral:

»Gospod bo tebe pred tvojimi Sovrashniki pobil. Po enim poti boš vunkaj fhál, k' nym, inu po sedem potih boš pred nymi béshal.«

Pokril si je za hip oči z roko. Ko je roko odmaknil, je čital:

»Tvoj Voll bo pred tvojma ozhima saklan, ali ti ne boš od njega jedil — Ta fad tvoje Deshele, inu vse tvoje pèrdelanje bo en folk fnejdil, kateriga ti nesnalh!«

»Hrvatjel!« je jeknil mož, in misel, da li ni morda blazen, mu je zarezala v možgane. Obupno je položil roko na bukve:

»Prej si drugače povedala, zakaj govoriš zdaj tako? Ali si prej lagala, ali se lažeš zdaj!«

Mož je planil kvišku:

»Lagati ne more! Jaz ji verujem!« In umiril se je in bral tiho, sam v sebi. In zopet je videl dojenčkov tisoč: drobna telesca, blede, lačna, upadlih postav. Roke niso zalite v zapestju. In je videl matere. Izsušene prsi so zgrinjale nad dojenke, uboge matere, lačne mož, lačne kruha, lačne miru, lačne smrti, trudne ljubezni in usmiljenja do dojenčev.

»Ali jih ne bodo dušile v zmedi?« je mrmral in kakor upor je kriknilo v njem:

»Če jim to narediš, glej, potem vem, kaj si. Galjot si, kakor so Tolminski in Bandeli!«

Nenadoma je tedaj vprašal nekdo:

»Kdo je galjot, Andrej?«

Andrej je pogledal kvišku in videl svojega brata Štefana ob vratih. Čudno resen je bil.

»Hrvatje so na Vipavskem,« je dejal Štefan, ne dočakavši odgovora.

Andrej je segel v mizo in mu stisnil v roko usnjat mehur.

»Na, beži z otroki čez mejo!«

»Kaj?« se je začudil Štefan. »Ali sem prisegel ali nisem?«

»Zaradi otrok, Štefan!«

»Niti zaradi otrok.«

»Štefan,« je še vedno prosil brat, »ubogaj me! Lovili nas bodo in prijeli bodo glave. Če so po Hrvate poslali, ali misliš, da ne vedo, da je treba glave poloviti, in ti in jaz se bova skrila.«

»Skrivali se ne bomo,« je odvrnil brat, »se bomo branili.«

»Do zadnjega torej?«

»Do zadnjega, Andrej.«

Tisti hip so se odprla vrata. Vstopil je Martin Munih in je vzkliknil:

»Glej, zdaj vaju pa vkup najdem!«

»Kaj je?« je vprašal Štefan.

Martin ni rekel nič. Počasi in neokretno je potegnil križ čez čelo, usta in prsi.

In ko sta Laharnarja to videla, sta enako potegnili z roko križ čez čelo, usta in prsi.

»Zadnje znamenje!« je vzdihnil Munih in prikimal z glavo; potem je še pristavil grozeče:

»Če pa srečata Andreja Goljo, ne dajta, da gre mimo. Udarita ga za smrt!«

»Zakaj?« je vprašal Štefan.

»Izdal nas je,« je odgovoril Munih in prijema je za kljuko pri vratih, je dejal:

»Jutri ob enajstih zvečer v cerkvi sv. Mavra.«

Brata sta še dolgo strmela v vrata, kjer je izginil Martin; in Andrej je mrmral med zobmi:

»Križ je naredil, zdaj vem, da bodo sirote.« In ježno je zavpil nad bratom: »Ali ti nisem pravil,

ne sili med prve, pa ti delaš vse po svoji glavi. Zdaj veš, kaj te čaka. Ali rabelj, ali hrvaška sablja.«

»Ali pa zmağa,« je odvrnil mirno Štefan.

»Zmağa,« se je hripavo zasmel Andrej. »Petsto jih ne bo naredilo križa.«

»Tritisoč!« je odvrnil Štefan.

»Če jih bo petsto, jih bo mnogo,« je odvrnil Andrej, »in če bi bili vsi samci, kakor jaz, ali trmasti ko ti, zmagali bi. Pa niso!«

»Kakor je sojeno,« je skomizgnil z ramami Štefan.

Valentin Lapajne je sedel v somraku za gorko pečjo.

Moža je neskončno zeblo zadnje čase, zato si je kuril. V temo strmeč predse je ždel na peči. Iz rumenega obraza s koničastim nosom je gledalo dvoje stisnjenih, nemirnoplahih in bodečih oči. Zunaj je vel najprijetnejši poznopomladni večer, topil na nebu v daljni zarji prve zvezde, pel svojo tisočero večerno molitev vse prek holmov in planote. Planota s Pečinami, Ponikvami in Šentviško goro je še rahlo sevala v zadnjem dnevu; idrijsko, baško in soško dolino je že ovijal modrikasti mrak. Neskončno visoko nad nočjo, senco, somrakom in zadnjo zarjo so goreli v ozadju vrhovi planin Krn, Škrbina, Kuk. Kdovek je lezlo solnce v morje, veliko ko bojno polje in rdeče ko topljeno železo, ki se že ohlaja.

Večerni zvon je brnel od cerkve. Valentin si je potegnil z roko čez čelo križ. Molil pa ni. Ko je zvon utihnil, je potegnil še enkrat križ in mrmral:

»Da bodo mir imele vse verne duše, en očenaš...«

»In Tonin, da bo mir imel! Očenaš...«

Tedaj je rahlo zapelo na okno, in pritajen glas je rekel:

»Valentin, odpri!«

Valentin se je potulil za peč. Oni zunaj je potrkal krepkeje:

»Valentin, če že ležiš, vstani, jaz sem, Golja.«

Valentin je ždel neigiben za pečjo.

»Doma si,« je govoril oni zunaj polglasno, »izpod slemena se kadi, ne boš me ukanil, Valentin. Odpri!«

Nobenega odgovora.

»Pri moji veri, na ves glas začnem vpiti, kdo da je zadušil Tonina!«

Tedaj je Valentin zlezal izza peči in šel odpirat. In ko je odprl, je zaslonil vrata s svojo po-

stavo. Toda Andrej Golja ga je potisnil na stran in stopil molče v izbo in sedel za mizo.

Tih in nezaupljiv je prišel za njim Valentin. Golja je gledal nemo predse na mizo, Valentin je zlezal za peč.

»Te zebe, šema?« se je nasmejal Golja, toda dokaj manj hrupno, kakor je bila sicer njegova navada.

»Starost,« se je opravičeval Valentin.

»Žganje pij, saj imaš za kaj!« je dejal čudno rezko Golja.

Valentin ni rekel nič.

»So že v deželi Hrvatje,« je dejal Golja.

»Vem,« je rekel Valentin.

»Ali te nič ne skrbe?«

»Naj skrbe tiste, ki se puntajo, jaz se ne,« je odvrnil odločno Valentin.

Golja se je zasmejal.

»Kdo se bo zdaj še puntal, moj ljubi! Ampak puntal si se.«

»Toliko sem kriv, ko drugi. Naj gledajo tisti, ki so bili prvi in so šuntali.«

»Ali misliš, da bodo sodili samo puntarje?« je dejal Golja in pogledal po strani Valentina. Dasi je bil že skoraj trd mrak v sobi, je vendar videl Valentin vso zlobnost Goljevo in zavpil:

»Naj sodijo, kogar hočejo! Ali mene kaj briga?«

»Ne rečem, ne rečem,« se je potuhnil Golja, »sem ti hotel le povedati, da sem slišal, kako povprašujejo po onem, ki je Tonina zadušil —«

Valentin je planil s peči in je zagrebel svoje koščene prste Golji v rame:

»In ti si me izdal, galjot?«

»Jaz,« je silil smeh Golja, »jaz pa tebe? Saj si moj prijatelj. Kaj ti v glavo ne pade.«

»In kdo me je?«

»Pomisli, kdo je tvoj sovražnik!« je odvrnil Golja in presunljivo in pazno motril Valentinovo obličje.

»Martin Munih je eden,« je mrmral Valentin.

»Glej no, morda je pa tisti,« je dejal Golja.

»Je,« je vzkliknil Valentin, »tu je bil in pre-križal se je, pa sem proč pogledal in je zaklel in šel.«

»In te pojde naznanit.«

Valentin se je začel tresti od groze, od gneva.

»Saj ne bi rekel, če bi človeka samo obesili ali ustrelili, pa ga ščipljejo z ognjenimi klesčami —«

»Molči!« je kriknil Valentin. Golja ga je slišal šklepetati z zobmi in je dejal hitro in malomarno:

»Veš kaj, za sto goldinarjev vzamem jaz nase.«

»Ti?«

»Bog pomagaj!«

»Ali prisežeš?« —

Valentin je iskal s tresočimi rokami razpela in sveče, dočim je motril Golja njegove kretnje s pogledom, ki je prežal, ko zver. Valentin je bil dotipal križ in voščenko in je oddrsal iz sobe in se vrnil s prižgano. In tedaj je postavil razpelo na mizo pred Goljo in ob razpelo je stopil sam z voščenko. Glas mu je drhtel:

»Prisezi, Andrej!«

»Dvesto daj!« se je obotavljal Golja.

Valentinu je zatrepetala voščenska v roki, krog ust se mu je zarezala nova črta.

»Ne morem,« je jeknil obupno.

»Koliko moreš?«

»Stotrideset.«

»Prisežem. Daj, naj bo!«

Andrej Golja je dvignil roko in prisegel, da bo pričal pred sodnikom in ljudmi, pred Bogom in gospodo, da je sam zadušil Tonina.

Valentin je upihnil voščenko in segel v razpoklino nad pečjo in izvlekel iz nje težko mošnjo in jo vrgel na mizo. Ne da bi jo odprl, jo je vtaknil Golja pod pas in se dvignil.

»Dobro kupčijo si naredil,« je dejal, »pa tebi jo privoščim, Valentin, ki si moj prijatelj. Zato pa ti še eno povem, da boš vedel, kaj je Golja. Moj stric, Martin Munih, Božič, Laharnarja in Kobal in še mnogi drugi bodo ob letu v zemlji gnili, pa tako, da bo glava drugod ležala, ko truplo.«

Mož ni videl porogljivega Valentinovega lica. Odprl je vrata in šel brez pozdrava. In tako tudi ni slišal porogljivih Valentinovih besedi:

»Tudi tvoja glava bo drugod ležala.«

Valentin je zapahnil vrata in zlezal za peč, in segel še enkrat v razpoklino in izvlekel drugo mošnjo. Polagaje jo iz roke v roko jo je težkal in je našel, da je težka. Bile so obresti od puntarjem posojanega denarja in plačane do vinarja s puntarskimi groši. Sam s svojo usodo zadovoljen, je mrmral:

»Tonin me je stal stoosemdeset goldinarjev. Zaslužim jih, kadar pridejo Hrvatje. Bodo prišli od Bače in Tolmina, naj jim posodim, da plačajo kazen. Bom posodil, pa ne vsem, da bodo vedeli, kdo je Lapajne.«

Martin Munih je vstopil pri Matiju Podgorniku v Čepovanu. Podgornik je sedel za mizo in večerjal. Z veliko leseno žlico je zajemal iz skleda. Ob njem sta sedela žena in sin. Velik maček jim je predel ob strani.

»Vrzi mačko z mize! Dlak bo natresla v jed, da človek še v bolezen pride!«

»Pojdi,« je potisnil Podgornik mačko pod mizo, »saj vidiš, da te mati ne marajo.«

Odjedli so. Lesene žlice so po vrsti zletele v prazno leseno skledo, žena in sin sta vstala in šla, Podgornik je naslonil glavo med roke. Ko je glavo dvignil, je rekel:

»Bogu in Svetemu Duhu čast in hvala, sit sem!«

Tedaj pa je videl, da stoji na vratih Martin Munih. Martin Munih je potegnil križ čez čelo in usta in prsi. Podgornik mu je prikimal. Martin Munih se je prekrižal v drugič — Podgornik je začuden odprl usta in zastrmel v Martina, ki se je križal v tretje.

»Močnik je bil. Enkrat sem se prekrižal zanj, menda bo dovolj,« je vzkliknil Podgornik.

»Za punt!« je zarenčal jezno Martin.

»Kaj?« je zategnil Podgornik.

Iz kuhinje je stopila Podgornica in je videla Martina. Nevolja ji je bila na licu, ostro je rekla:

»Če si lačen, dam ti jesti, puntamo se pa v Čepovanu ne več.«

»Odkdaj pa?«

»Odkar ste se Tolminci skujali,« je odvrnil Podgornik. Podgornica je prikimala in šla, ne da bi se ozrla na osuplega Martina. Podgornik se je dvignil izza mize.

»Kdo je to rekel?« je skoro trgal iz grla besede Martin.

»Saj ste poslali Goljo —«

»Andreja?«

»Bog pomagaj, koga pa!«

»Zakaj mu nisi porinil vil v trebuh,« je stokal Martin.

Podgornik se je ozrl proti kuhinji in dejal tiho:

»Tiho bodi, da ne bo slišala. Če je taka, te razumem, Martin!«

Podgornik si je potegnil križ čez čelo, usta in prsi.

»Na smrt in življenje, Matija,« je šepetal Martin.

Podgornik je prikimal. Martin se je kmalu poslovil. Podgornica je oprezovala moža in se usadila predenj:

»Tudi če se puntajo, ti se ne boš več!«

»V božjih rokah smo!« je dejal zelo hinavsko Matija, »ali pa veš, kaj se še vse lahko zgodi?«

»Prav nič se ne bo zgodilo,« je odvrnila.

»Pa se bo,« je mrmral mož, ko je šla, »se bo, če se tudi na glavo postaviš.«

Neke prihodnjih noči se je razšlo pred goro kakih trideset ljudi iz cerkve sv. Mavra pri Sveti Luciji. Šli so na vse strani Tolminskega. Niso govorili, niti ko so šli skozi vasi. Pač pa je slednji od njih stopil v kako hišo, poklical gospodarja v stran in se prekrižal. In če je gospodar ponovil znamenje, je dejal: »V nedeljo po maši!«

Andrej Laharnar pa se je vrnil domov in odprl na tisti strani, kjer bi bral v nedeljo, in je bral:

»Ile bil en Zhlovik, ta je bil naredil eno veliko Vezherjo, inu je njuh Veliku k' njej povabil. Inu ob tej uri te vezherje, je on lvojša Hlapza vun pošlal, povédati tem povablenim: Pridite, lakaš vse je pèrpraulenu. Inu oni fo se sazheli, eden po drugim, isgovarjati. Ta pèrvi je djal k' njemu: Jelt fim eno Nyvo kupil, inu moram vunkaj pojti, inu jó ogledati. Jelt proslim tebe, isgovori mene. Inu ta drugi je djal: Jelt sim pet parou Vollou kupil, inu jelt grem sdaj tjakaj, nje ogledati. Jelt proslim tebe, isgovori mene. Inu ta tretji je djal: Jelt fim eno Sheno vsel, satu ne morem priti.«

Ko je Andréj vse to dočital, se je zasmejal in zaprl knjigo.

*

Martin Munih se je v Kobalovi krčmi Podseli ob desetih zvečer vzdramil iz tope pijanosti in je vzkliknil: »To nam je hudič naredil!«

Andrej Laharnar se je nasmehnil in se ozrl po družbi. Z Anžetom Rinkom jih je bilo dvanaest in trinajesti je bil Šime Golja, ki se je mrzliččen tresel za pečjo. Anže Rink ga ni vštél, ko je rekel:

»Saj je bilo apostolov tudi le dvanajest, pa so ves svet izpreobrnil.« In trpkošaljivo je pripomnil: »Sem mislil, da je en sam Fortunat Heler na Tolminskem, pa jih je ko tolminskih nadlog.«

Andrej Laharnar je štel: »Eden je njivo kupil, drugi je vole kupil, tretji je ženo vzel.«

Janez Gradnik je vstal izza mize, pograbil vrč in ga izpraznil do dna. Obraz mu je bil čudno izpremenjen. Defacis, advokat in padar, je gledal topo nanj, kakor da ga vidi prvikrat. Janez je pogledal začuden okoli sebe in se sesedel. Zameglilo se mu je od pijače pred očmi in na mestu vrča se mu je zdelo, da vidi blede, od srčnega srda razvnet obraz; blede ustnice drhtijo, oči sijajo, jezno, nespravljlivo. To so tiste ustnice, ki so nekdanj govorile: »Ne izdam te, ne izdam te!« Zdaj kričijo v topi boli: »Ne poznam te! Ti si hodil drugod, drugod si dobil leskov križec, drugod si ljubil. Z menoj si se igral, mene si zavržel. Tepena sem bila zate, pa si šel k drugi, verjela sem vate, pa si me prevaril, zaupala sem samo tebi, pa si me izdal.«

Gradnik je zaječal:

»Tončka, ti si me prva izdala!«

»Pijan je,« je dejal osorno Lovrenc Kragulj in krčmar Matko je prikimal.

Na okno zunaj je udarila pest in nekdo je klical:

»Možje, pojdite spat, Tolminec ne bo, se bojijo Nemcev, ki gredo čez Cerkno.« Ni bil še utihnil zunaj krohot, ko je stal Janez Gradnik v vratih. Izza mize, katero je bil v skoku prevrgel, so se pobirali Defacis, Martin Munih in Anže Rink. Oni zunaj je zavpil z nadčloveškim glasom in utihnil. V vratih je stal Gradnik, držeč okrvavljeno kljuko od vrat v roki, in rekel mirno:

»Ubil sem ga!«

Šime Golja je zastokal za pečjo, Andrej Lahar nar se je prekrizal, Anže Rink je prebledel in Martin Munih se je zasmel. Kobal je vstopil s polnim vrčem. Janez mu ga je vzel in nagnil in potem je sedel ob peč k Defacisu, ki se je bil pobral s tal in je zdaj, nagnivši se Gradniku na rame, zaspal. Možje so se razgnetli iz sobe. Rahlo je prasketala treska in ugašala...

Janez je odprl oči in se zagledal v senco, ki je bila vstopila in se sesedla na pragu.

»Janez!«

»Peter Duša!« je jecjal Gradnik.

»He,« se je prebudil Jakob Defacis.

»Svinec imam v pljučih,« je rekel Duša. Poskusil je vstati, pa je padel čez mizo.

»Globoko?« se je vzdramil Defacis, otrnil tresko in se zibal ob Duši.

»Palec pod rebrom,« je menil Peter, »ni nič. Samo boli.« In se je nasmehnil: »Če bi ti, Jakob, ne bil pijan!«

»Pa trpi!«

Duša je vprašal:

»Kaj pa punt?«

»Saj ga ni več!«

»Kakor na Vipavskem,« je skoraj zajokal Duša in prebledel.

Defacis ga je položil na klop.

»Odkod nosiš svinec?«

»Iz Solkana. Hrvatje so me obstrelili. So me ustavili, pa sem bežal.«

Gradnik se je zavedel: »Obstreljen si?«

Defacis je mrmal: »Svinec mora ven.« Stegnil je roko predse in vprašal: »Ali se trese?«

»Trese!« je odvrnil Duša.

»Kakor hočeš,« je viknil Defacis, »v dveh urah se ti prisadi!«

»Reži!« je stisnil Duša zobe.

Kobal je legal spat. Tedaj se je dotaknil njegovega lica sin Vrbanček in je zašepetal:

»Kaj ne, tisti je bil, ki Vas je izdal!«

»Kdo?«

»Prav ste imeli, da ste ga vrgli v vodo!«

»Kdo?« je zopet vprašal Kobal hripavo.

»Saj sem vse videl,« je odgovoril deček, »eden ga je udaril po glavi, potem ste prišli in ga vrgli v Sočo!« Glas je drhtel otroku od radostnega razburjenja.

Oče je sunil otroka od sebe in viknil: »Fant nesrečni, zakaj ne spiš!«

Deček je vzdrgetal in utihnil. In je videl s polzaprtimi očmi, da je oče vstal in stopil v kot, kjer je spala mala Mičca. In deček je videl, da se je nagnil oče nadnjo, in ga je slišal, kako je šepetal:

»Spi, nedolžna stvar, in sanja. Mičca, moja punčka.«

Deček si je zagrizel zobe v ustnice, da ne bi zajokal. In do jutra ni spal in se vpraševal:

»Nima me več rad! Zakaj, zakaj, zakaj?«

Simon Golja je ležal za pečjo in je bil uverjen, da se mu blede in da sliši, česar nihče ne govori. Vendar pa je nekdo govoril, toda govoril je tako čudno zamolklo, kakor da govori spomin iz groba, in vmes se je včasih tako pošastno zasmel, da sta se onadva, ki sta ga poslušala, stresla, kakor mrzlična.

Simon Golja je mislil: »Zdaj sem bledel o Petru Duši. Pa tega nisem prej vedel, da je bila njegova mati rojena Čuk in da je Peter po materi plemič.«

Oni z zamolklim glasom je pripovedoval: »Sodnik je rekel: 'Plemkinja gori, plemkinja doli, na sramotni križ jo bom privezal.' Gospod je prikimal. Sodnik pa je šel k tisti plemkinji in je rekel, tako in tako, če ji je prav. Ona ga je poslušala, pa sama ni vedela, kaj hoče od nje. Ko pa je razumela, mu je pljunila v obraz.«

»Hudič,« se je zganil Peter Duša na klopi, »prej si vedno pravil, da je bil moj oče.«

»Pater incertus!« je odvrnil Defacis. »Sem slišal, da je pozneje prišla sama k njemu, da je ne bi postavil pod križ in da ji je možitev obljubil. Zato je položila pozneje otroka na sodnikov prag. On pa jo je dal obesiti na križ.«

Duša je škrtal z zobmi.

»Ne škripaj,« je menil Defacis, »saj je v peklu. Sam sem ga videl, ko si je zadrgnil zanko.« Pošastno se je zasmel.

Golja na peči je mrmral: »Zdaj pa celo o prejšnjem tolminskem sodniku bledem!«

»Kaj je bilo z njenim otrokom, veš,« je govoril Defacis. »Njen otrok je potepuh in capin Peter Duša.«

Iznova se je smejal Defacis. Duša je odvrnil strupeno: »In tovariš mu je strgani pijanec, jurist in padar in študiran človek.«

»Tega ima na vesti tisti gospod, ki si mu ti nesel modrasa v čutari. Hihih!«

Golja je bil prepričan, da mrzlica ne ponehuje in da se mu vse huje blede.

»Da,« je govoril Defacis, »prav tisti. Vкуп sva študirala, še prijatelja sva bila. Potem sem bil jaz sodnik, ko je on še vedno zapravljal očetov denar. Potem se je stari obesil, tisti, ki je tebe v klet zapiral, in mladi se je vrnil. Je mislil, da je oče zapustil denar, pa ni bilo pet grošev po njem, še za pogreb ni bilo. Jaz sem plačal zanj, ko sem prišel za tolminskega sodnika.«

Defacis je za hip umolknil. Nato je zaklel: »Hudiču sem se zapisal, pogubljen bom. Diabolo me tradidi. Pa je on kriv, da sem pijanec. Opil me je, v igro me je zapeljal, da sem grofovski denar zaigral. Potem je šel in me ovadil, da me je grof odstavljal in mi dal njega samega za sodnika.«

»Ali je sodil?« je vprašal Duša.

»Sodil,« je govoril zopet hladno in malomarno Defacis. »Šest mesecev sem sedel, potem je brat plačal grofa in sem ušel. Potem sem hodil iz mesta v mesto. Bil sem pisar, padar in vojak. Potem sem se vsega nasitil in prišel k bratu v Tolmin, kjer me brat redi in napajate kmetje.«

Zasmejal se je. Duša je pripomnil: »Toliko dobrega ti je storil tisti tvoj prijatelj, pa niti z mezincem nisi ganil. Saj sem se še jaz postavil drugače, ki mi je samo za strah nasul slepičev v klet in eno žabo za šalo.«

»Z mezincem nisem ganil, ampak maščeval sem se vendar!« je odvrnil Defacis. Začel se je tiho smejati in je rekel:

»Bom povedal, kako sem delal, da se me je bal in sem bil varen pred njim, daši je bil sodnik in oblastnik. Ali že veš morda o ženi v pikastem plašču?«

Golja je mislil na glas: »Zmešan sem, da mi sam Bog pomaga. Še stara tolminska coprnica in skupulja se mi spovrača, ki je nisem nikoli videl in le enkrat slišal od nje, da je zgorela.«

Janez Gradnik, ki je ves čas slonel z glavo oprto med dlani, je pogledal kvišku. Duša je začel, ker ga je v prsih bodlo, in je vprašal: »Kateri, v pikastem plašču?«

»K meni je prišla,« je pravil Defacis, »pest papirja je prinesla, pa naj računim, koliko da je vsega. Šeststavežent tristo goldinarjev, sem ji povedal. Pa je rekla, da nič ne de. Grof lahko plača. Kateri grof, sem rekel. Tolminski, je povedala, ki je podpisan.«

»Ali je bil res podpisan?«

»Podpisan je bil, podpisal se pa ni.« Defacis se je zopet smejal in pristavil: »Zdaj pa uganita vidva, kaj da sem naredil.«

»Povej!« je dejal nestrpno Gradnik.

»Pisal sem mu!« je odvrnil Defacis. Duša se je posili nasmejati:

»In kaj je naredil?«

Defacis se je razvnel, udaril z roko ob mizo in zavpil: »Šel je, zaprl babo v njeni bajti in bajto zažgal z ženo in papirji. Pa naj ti tisti fant tam pove, če ni res. Saj je videl in bil zato tepen.«

Gradnik se je dvignil: »Defacis, molči o tistem!«

Defacis je govoril, kakor bi ga ne bil slišal: »Matkova Tina mi je dala nož, naj ti ga vržem v berlin, kjer si ječal z razbitim hrbtom. Kako si ušel, ne vem. Videl sem, da si bežal proti Volčam in skočil z mostu v Sočo in da so te biriči sledili ob bregu.«

»Da,« je ušlo Gradniku, »eden me je pahnjal nazaj v vodo, ko sem lezel na breg.«

»Glej, glej! Kdo je bil?« je vprašal Defacis.

»Zdaj je davkar v Gorici,« je menil Duša.

Gradnik je rekel temno: »Saj poznaš Bandela!«

»Hej!« se je začudil Defacis, »nisem vedel.«

Gradnik je pristavil: »Bandel me je pahnjal v vodo, potem pa je prišel eden, ki me je iz vode potegnil.«

»Ne poznam!« je mrmral Defacis.

»Peter Duša!« je dejal mehko Gradnik.

In kakor na znamenje so se vsi trije zasmejali, kakor otroci. In so tisti hip pozabili, prvi, da je pijanec, drugi, da ima rano v razboljenih pljučih, in tretji, da je prejšnji dan ubijal.

Šime Golja se je dvignil in rekel: »Zdi se mi, da vendarle ne bledem!« In je videl v prvi zarji troje mož doli v sobi, bledih, zaspanih, komaj podobnih samim sebi.

»Ali ste vsi pijani, da govorite kakor otroci?« je vprašal. Duša se je zganil na klopi in odvrnil:

»Kaj ti v glavo ne pade, Andrej; mi pa otroci! Mi smo trije puntarji in ti si četrti. Pa skoro nismo vedeli, zakaj se puntamo. Zdaj vsaj vemo. Ti si se za star papir, Defacis za pijačo, jaz za mater in Janez za tisto dekle, ki mu je nož poslala v berlin.

Povem ti še naprej. Andrej s Šentviške gore se je puntal, ker so mu bukve rekle, naj se, Matija v Čepovanu zato, ker mu je žena rekla, naj se, Valentin na Stopcu, ker mu je žena rekla, naj se ne, in Anže Rink na Mostu se je puntal, ker je dobil šest goldinarjev grošev od puntarskega denarja.«

Janez Gradnik je planil ko preživljen kvišku. Duša je zaključil:

»Vidiš, zdaj vemo, zakaj se puntamo, pa zdaj punta ni več!«

»Še bo!« je vzkliknil Gradnik. »Če se je Anže za denar, se bodo tudi drugi. Ali nimamo puntarskega zaklada?«

Defacis se je zasmel na ves glas:

»Imamo ga. Šestnajst grošev hrani Valentin Munih.«

»In ostalo?« je vprašal hripavo Gradnik.

»Drugo?« se je smejal Defacis. »Saj smo zapili

pol prvi dan v Solkanu. Kar pa nismo, je pobral Pečinski Lapajne.«

Gradnik se je sesedel na klop. Duša je rekel:

»Golja, zažgi svoje papirje. Naša pravda je končana.« Golja se je zleknil na peč. Bil je truden do smrti. Legel bi in ne bi vstal več...

Tedaj je sinil beli dan skozi okno in Duša je videl, da je Defacis nagnil glavo, da bi dremal, ter rekel:

»Poglej Jakoba, o svojem maščevanju nam je hotel povedati, pa je nit izgubil in zdaj vleče dreto!«

Defacis je zazdehal in odvrnil:

»Šest mesecev sem ogrinjal pikast plašč in hodil na Locatellijev vrt o polnoči. Zato sem se odnavadil spati ponoči pa dremujem, ko se zdani.«

In zleknil se je na klop in zaspal.

V sobi je bilo mirno, ko v grobu.

(Dalje.)

H. Smrekar: *Zaklad.*

Tlačani.

Dr. Ivan Pregelj.

XX. Vojaki.

Ura je udarila polnoči, ko so se na cesti sredi Kanala razlegli zamolkli koraki. Pri zadnji hiši se je odprlo okno in nekdo je pogledal v noč in je videl do dvesto senc, stisnjenih v temno gručo.

»Kdo pa ste?« je vprašal Kanalec. Nihče mu ni odgovoril. Šli so nemi svojo pot. Deset korakov za gručo je šel en sam človek.

»Kdo ste?« je vprašal znova Kanalec.

»Vojska tolminskih vdovcev!« je odgovoril zakasneli.

»Kam greste?«

»Nad Hrvate!«

Kanalec se je prekrizal in vzkliknil: »Nad Hrvate!«

Koraki tolminskih vdovcev so utonili v dalji, Kanalec je zaprl okno, legel in začel moliti: »Šibe potresa, lakote in vojske nas reši, o Gospod! — In Hrvatov!« je pristavil.

Mož je še dolgo zdihoval in govoril: »Tolminci so znoreli!«

Vojska tolminskih vdovcev je prišla ob štirih v Solkan, prav tisto minuto, ko so zavili hrvatski graničarji onstran iz Gorice v vas. Tostran in onstran vasi so tolkli težki koraki cesto, da je Mohor Kacafura, ki se je zbujal zelo zgodaj, osupel običal sredi jutranje molitve, ki se je glasila:

»Gospod Bog, zahvalim Te. Mirno noč si mi dal. Tudi golazen mi ni nagajala in psi niso zavijali. Prav pokrepčan sem in dobre volje. Oče naš...« Odmolil je in dejal: »Še en očenaš za rajnega Tonina, za tistega, ki mi je groše zapil in ga je potem hudič zadušil, če ga je, očenaš...«

Zunaj se je razleglo vpitje in divji šum. Nenadoma so si stali kmetje in graničarji oči v oči in treščili drug ob drugega.

Mohor Kacafura se še ni bil zavedel od prvega strahu in še ni bil odgovoril na vprašanje svoje žene Marjute, ki jo je bil prebudil šum, ko je oni isti šum utihnil in je bilo slišati samo še trde korake in zamolklo zvenčanje orožja.

Tedaj je skočil Mohor k oknu iz postelje in dejal: »Hrvatje vežejo kmete!«

»Vežejo,« je drhtela Marjuta.

»Tolminske upornike,« je velel Mohor.

»U—pornike!« je jeknila.

»Toliko sem jim pravil svojčas, naj ne norijo, pa me niso hoteli poslušati!«

»Te niso hoteli,« je gostolela, občudujoč bistroumnost svojega moža, katerega Tolminci niso hoteli ceniti.

Bežeči kmetje so se ustavili šele v Kanalu. Bili so blatni in mnogi med njimi ranjeni; drugi so bili podobni bolnim starcem, sencam ljudi. — Na cerkveni prag v Kanalu so posedli in rekli, da jim je vseeno, če jih Hrvatje zajamejo.

Šime Golja je rekel: »Možje, domov pojdite, punta ni več!«

»In kam pojdeš ti?« je vprašal bridko nekdo.

»Kaj vprašaš, čez mejo bo bežal. Nam pa bodo Hrvatje kožo drli s telesa!« je pristavil drugi trpko in rezko. Šime Golja je zmajal z glavo. Ni bil niti užaljen več.

»V Gorico pojdem, prosit odpuščanja,« je rekel, »če zvedo, da se ne puntamo več, nam morda ne pošljejo Hrvatov?«

»Šime,« je vzkliknil Andrej Laharnar. »Ne vem, če prideš sam do Gorice.«

»Pridem!« je odvrnil Golja.

»S teboj pojdem!« je dejal Laharnar.

»Ti?«

Andrej je prikimal. Dvoje desnic je ležalo druga v drugi, dvoje duš je govorilo:

»Žrtvujva se za druge, da jim bo prizaneseno; toliko sva prestala, morda sva duši izgubila in nebesa. Morda greva v smrt. Naj bo, za druge!«

Pristopil je tudi Podgornik in je rekel:

»Vzemita še mene!«

»Do Solkana,« je pripomnil rahlo Andrej Laharnar.

»Do Gorice!« je dejal Podgornik.

V Solkanu je rekel Laharnar:

»Matija, domov se vrni!«

Podgornik je zmajal z glavo. Ko pa je zagledal v večernem mraku temno zidovje mesta, so se mu oči zasolzile in je vzkliknil:

»V smrt gremo!«

»Vrni se, še je čas!«

In glej, Podgornik je segel Laharnarju v roko in se vrnil.

Šime Golja in Laharnar sta prišla v mesto, kjer ju je prijela straža in odvedla k poglavarju, kakor sta zahtevala.

Sprejel ju je s pomilovalnim nasmehom in ju konfrontiral z Andrejem Goljo, ki je bil izdal upor in glave upora.

Iste večera je rekel grof Rabatta svojemu prelektorju:

»Tolminci so prišli odpuščanja prosit. Eden odposlanec je Šime Golja. Ali Vam je v sorodu?»

Prelektor je prebledel kot stena in rekel:

»Šime Golja je moj oče!«

Od Gorice na Tolminsko je prodiralo štiristo Hrvatov, dočim je korakalo od Ljubljane čez Loko na Cerkljevo Nemcevo, petsto mušketirjev in tristo grenadirjev. Podglavar in stanovi in vojaški komisarji so bili v tisoč stiskah. Hrvati so zahtevali že s Kranjskega vrhu druge preskrbe še funt mesa in vrč vina na dan; iz Ajdovščine pa so že poročali njihovi častniki, da ne morejo krotiti moštva, ako se stanovi ne vdajo. Stanovi tožijo cesarju, da je bila letina slaba, da vina nedostaja in da tudi v bodoče slabo kaže, ker je pobila toča. Mnenja so, naj se hrvaško vojaštvo vrne takoj ob prihodu Nemcev čez Pazin po najbližji poti. Dežela, ki je dolžna dajati vojaštvu le streho, posteljo, sol, razsvetljavo in kurjavo, mora dajati še po grošu za porcijo, tako da je treba Hrvatom 1025 porcij na dan, kar znaša na mesec 1537 gld. 30 kr., vsota, ki je deželne finance ne zmorejo in ni niti Trst za časa obstreljevanja toliko plačeval.

Hrvatom se ni resno nihče ustavljal. V Rihenbergu so razkropili množico, polovili štirinajst upornikov in nato plenili po vasi. Celo zlati kelih iz cerkve je bil ukraden.

V ponedeljek šestindvajsetega so dospeli Nemci v Gorico, dočim so se Hrvati vračali čez Kranjsko. Štiristo karlovških vojakov je šlo čez Cerkljevo, samo dvesto senjskih je ostalo na Tolminskem, do tedaj, da zasedejo Tolminsko Nemci.

Že naslednji dan je odrinilo nemško vojaštvo s cesarsko komisijo, knezom Porzio, grofom Wildensteinom, svetnikom Lindlom in tajnikom pl. Ehrbergom proti Tolminu. Pridružil se jim je tolminski gospod grof Coronini.

Tristo vojakov je odšlo v Kobarid, kjer so pazili na begune. Komisija pa je šla z vojaškim spremstvom od vasi do vasi, zasliševala preplašene ljudi, lovila in iskala glavne vodje upora.

Eno najžalostnejših poglavij v celem puntu se je odigravalo te čase. Ves čut ljubezni med so-

sedi, vsi oziri so izginili. Da reši sebe, je zatajil brata brat, nečak strica, sin očeta. Žene so branile svoje može.

»Vaš je prišel k našemu, naj gre.«

»Ni res, vaš je šuntal.«

»Bog vé, da laže.«

»Kaj bom lagala, če je pa res.«

Komisija je skrbno zasliševala, kdo da je hodil okoli ljudi, grozil s požigi, navduševal ljudi k upor in sploh na ta ali oni način podpihoval ljudi.

»Munih je hodil.«

»Kobal tudi.«

»Kragulj z Modrejc.«

»Klemen Melinc je začel bít plat zvona.«

»In tudi zažgal je Gregorju v Modreju.«

»Valentin Munih na Stopcu je spravljaj pun-tarski groš.«

»Matej Jarc, ladijski župan, je šuntal.«

Vas je šla čez vas.

»Idričani in Bačarji so začeli.«

»Kobaridci so bili, ki so Karnelu hišo podrl.«

»Čepovanci so nagajali v Solkanu.«

Valentin Lapajne je sedel v sobi za pečjo, ko je nekdo sunil v vrata. Osupnil je, zunaj je stalo deset vojakov.

»Ali si ti Valentin Lapajne?« je vprašal Coroninijev hlapec.

»Sem,« je odvrnil Valentin. »Kaj hočete, saj se nisem puntal.«

»Ali se je puntal?« je vprašal hlapec Valentinovega soseda iz vasi.

»Seveda se je.«

»Laže,« je kriknil Valentin in se začel tresti.

»Gospod,« je dejal oni, »naj mu ne verujejo, vsi vedo, da se je.«

»Vemo!« je vzkliknil hlapec, »vemo tudi, da je umoril Tonina.«

»Andrej Golja ga je,« je zavpil Valentin. Vojaki so mu zvezali roke. In pred komisijo je še trdil, da je Andrej Golja priča, da ni on ubil Tonina.

Ehrberg je pogledal v papir pred seboj in dejal:

»Andrej Golja je izpovedal, da ste Vi umorili Tonina, zato ker Vas je okradel.«

»Preklet naj bo!« je mrmral Valentin skozi zobe. Ne ene kaplje krvi ni bilo v njegovem licu.

Lovrenca Kragulja so prijeli na polju. Nič ni tajil, ni se branil, samo toliko je prosil, naj ga puste domov, da vzame jopič. Toda vojaki ga očitno niso umeli in tako so ga odvedli brez jopiča.

Valentin Munih bi se bil kmalu izrezal, češ, da on ni Petač, ime, ki se ga je držalo med ljudmi. — Vojaki so že odhajali, ko je kriknil Valentin Lapajne:

»Ali mu verujete, da ni Petač? Poglejte ga, saj je kakor oni tržaški.«

Tedaj so vojaki znova obstopili Muniha in Coroninijev hlapec je vprašal, kako da mu je ime. Da je Valentin Munih, je rekel.

»Je že pravi,« je dejal hlapec.

Anže Rink se je namenil baš k Fortunatu Herlerju pogledat, če ni teta že dopletla štiritisoč nogavic, ko so ga ustavili. Mož je skočil v hišo nazaj med številno družino in se napravil gluhega in nemega. Ko so ga zvezali, je vzkliknila žena:

»Ježeš, Anže, ali si res ob glas prišel, še zбоgom ne rečeš.«

»Zбоgom,« je zatulil Anže, »zбоgom ljuba žena, zбоgom ljubi otroci, zбоgom vi vsi!« In vpričo jokajoče družine je udaril v jok in zavpil:

»Ali sem se mari skrival, da ste prišli name z orožjem in vrvmi? O, le peljite me, le! Moje solze in solze teh malih črvčkov naj pridejo nad vas in vašo glavo.«

Matej Jarc, ladrijski župan, je bil sedel z družino h kosilu, ko so vstopili vojaki. Zajel je hitro parkrat in jim stopil naproti in vprašal, kaj da hočejo.

Ko so povedali, je rekel, naj le gredo v Tolmin, da pride za njimi; da je župan in da se ne pusti gnati. Vojaki so zmajali z glavo.

On pa je segel v žep in izvlekel par goldinarjev in jim dal, da naj gredo pred vas in ga počakajo. Če ga v pol ure ne bo, naj se vrnejo.

Govoril je nemški in so ga umeli. In spogledali so se in so šli. Koncem vasi so čakali. Točno pol ure potem je prišel in vso pot do Tolmina se je pogovarjal z njimi kakor z dobrimi znanci.

Antona Božiča iz Podmelca so prijeli, ko je zazvonil večerni ave. Hentaj, je rekel, ali niso mogli priti drugo jutro. In potem je hotel vedeti, koliko da so dali Andreju Golji, ki jim je vse izdal. Potem pa je povabil vojake v hišo in ukazal ženi, naj jim dá piti. In ko so pili, je on sam hitel k župniku in se izpovedal in vzel slovo.

V soboto prvega junija okoli poldne je Kobalov Vrbanček izdrl sestri Mičci zadnji otroški zob, ga dal dekletu in rekel:

»Saj ni bolelo!«

»O, je, je,« je odvrnila sestra in šlo ji je na jok, ko je videla, da je pljunila kri.

»Čez rame ga vrzi!« je vzkliknil dečko.

In deklica je vrgla zob čez rame in vzkliknila:

»Miš, miš, vzemi lesenega, prinesi koščene!«

In otroka sta se zagledala v travo, kamor je padel zob, ali ne pride odkod bela miška z rdečimi očmi in dolgim repom...

Tisti hip je zavilo petdeset vojakov okoli vogla Kobalove hiše. S širokimi klobuki in mušketai čez rame so šli v dveh vrstah, spredaj in zadaj. V sredi med njimi so bili povezani uporniki Božič, Jarc, Rink, Valentin Munih, Lapajne, Živec in Kobal.

Srce je zastalo Kobalu, kot prikovan je obstal.

»Naprej!« je vzkliknil vojak za njim in ga sunil s puško v hrbet.

»Kaj sem ti naredil, hudič?« se je izvilo Kobalu iz grla. Ni čutil bolečine, čutil je sramoto udarca vpričo otrok.

Tedaj pa se je zgodilo nekaj nečuvenga. Kot da ni nikoli šepal, se je Vrbanček v čudnih skokih pognal v vojaka, planil mu na prsi, da je mož omahnil na tla, se mu zagrizel v rame s strastjo divje mačke. Vojak je zatulil od bolečine. Par hipov sta se premetavala vojak in otrok na cesti. Hipoma je deček izpustil vojaka in obležal kot stena bled s stegnjenimi rokami. Iz ust mu je tekel droben curek krvi.

Kobal se je vrgel v vojake. Tulil je. S kopiti mušket so padli vojaki čezenj in pol omotenega so ga potisnili naprej.

Vrbanček je ostal sredi ceste. Zavedel se je, odprl oči in se zagledal v nebo. Tako modro in lepo je ležalo nad gorami. Bele, rahle meglice je gnal podsolnčnik. On pa je ležal brez misli, brez bolečine.

Tam ob hiši v travi je še vedno stala Mičca s plaho razširjenimi očmi in drgetala. Šele, ko je prihitela teta iz hiše in skočila k Vrbančku, je kriknila in zajokala tako čudno, tako grozno, da so jo čule žanjice na Selih in se prekrizale:

»Otrok je padel v vodo!«

XXI. Božični večer leta 1713.

Na Ljubinju pri Kavčiču se pet otrok tišči peči, v njih sredi sedi stara Kavčičeva mati. Sama je ostala z vnuki. Zato je tolikanj gub v njenem licu, zato je njena beseda trda, kakor bi govorila mameha. Dva rožna venca so že odmolili in zdaj hočejo otroci, da naj jim mati pove o Materi božji, ki jo je udaril galjot in je zajokala.

»Molimo!« pravi žena. In molijo tretji del rožnega venca. Že vtretje molijo žalostni del. Kako bi starka molila: Ki si ga Devica rodila? Ne more ji čez ustnice prošnja, da ne bi mislila nanj, ki ga je rodila in je umrl v ječi v Tolminu.

In odmolijo in otroci so sitni, slišali bi radi o Mariji udarjeni.

»Želi so pri Matevžiču na Kozarščah. Rajni Arnac je potem narisal, kako da je bilo. Po desetino so prišli biriči, pa je rekel Matevžič: »Ježeš, dekleta, premajhne snope ste naredile, kont Menin bo hud'. Pa so začeli odbirati biriči snop za snopom. Pa jim je bil vsak premajhen. Le reče Matevžič, da dekleta ne vedo, kaj je snop. Biriči pa nalažajo mesto enega po tri. Nalažajo, nalažajo, pa le ni konca. Le reče Matevžič:

»Hentaj, Mati božja, ali še ne bo dosti?«

Udaril ga je birič. Je rekel Matevžič:

»Mati božja je videla, kako si me po krivici.«

Potem je birič še konjem osmukal ovsa, pa je rekel, naj še enkrat reče Matevžič, da po krivici. Pa je Matevžič pokazal na Mater božjo v znamenju, pa je rekel:

»Saj je videla.«

Je skočil birič in udaril Mater božjo čez obraz, da je zajokala in so ji prave solze pritekale. Je rekel Matevžič:

»Zdaj vidiš, Marija, taki so galjoti!«

Pri tisti priči je postal birič črn ko oglje, pa kakor pes je začel lajati. Arnac je vse narisal, snope, Matevžiča, biriča in Mater božjo, kako se joče. Kadar pojdemo na Menjgore, boste videli.«

Pri Kragulju na Modrejcih sedi Tončka z materjo za pečjo. Tončka zadnje čase nič več ne kašlja, tudi boli je nič več. Ne more jesti, ne more govoriti, ne more ležati. Za pečjo sloni cel dan, da jo greje. Tako misli, misli naprej, nazaj.

»Kar zaspala bom, kakor je Urhova!«

In Tončka moli, da bi čakala polnoč. Žejna je, žejna. Kraljeva, tista grenka ko pelin, je šla k polnočnici, ji bo prinesla vode, ki si v njej duhovnik prste umije. Tista voda ji dé dobro. In potem govori Tončka v mislih z očetom in bratom, ki je zaprt v Gorici, in z Vidučevim, ki je umrl. In z nezvestim fantom, ki jo je nesel čez Sočo. Njo je nesel čez Sočo, potem pa je šel drugam, v Volče, k tisti nemarni Tini, ki že vsi vedo, da bo visela na sramotnem križu.

Tončko duši v prsih. Brezmejne žalosti, jeze in bridkosti je polno srce. Čela se ji dotika nekaj mrzlega. Tončka krikne:

»Teta, ljuba teta, jaz nisem mogla. On je izbral drugo.«

Dekle ihti, obupuje.

In potem je tiho v sobi, tiho ko v grobu, dokler ne vstopi stara Kraguljka:

»Tončka, Kraljeva je prinesla vode.«

Tončka se ne gane. Tope oči so ji vprte pod strop, blede ležijo sušičaste roke na postelji.

»Umrta je,« vzdihne mati. »Kakor oče!« Ženica se prekriža, ne zajoče. Čemu bi jokala?

Županja Jarčeva v Ladrhih je podojila otroka in ga položila v zibel. Starejša dva ne spita še, Matejček in Tinica. Županja požene zibel, ker se mali predramlja, Matejček in Tinica jo gledata in ne smeta govoriti.

Malo prej je rekla Tinica materi:

»Mama, jaz vem, zakaj so očeta zaprli! Lump je. Gospode je hotel ubiti.«

»Ni lump, ni lump!« se je razhudila mati. Zdaj premišlja svojo bridkost. In se zgane in poslušne. V steni škrt, škrt. Otroka spita. Ona posluša in se križa. Noge se ji tresejo, okrog srca ji je ledeno. Zunaj, daleč v gori tulijo volkovi.

»Jezus, Marija,« vije županja z rokami, »rešita ga, naj ga ne obsodijo na smrt.«

Večna ura v steni škrt, škrt venomer. Nekdo udari ob okno. Županja plane kvišku. Zunaj stoji sosed in pravi:

»Tina, ne ustraši se!«

»Za božjo voljo —«

»Gašperja so ogrizli volkovi, težko bo prenesel.«

»Hvala Bogu,« vzklikne županja in strah ji beži iz duše. Veljalo je njenemu bratu in ne očetu njenih otrok...

Pri Kobalu stojita v svitu dremotne treske dve posteljici. Na eni spi sladko Mičca, na drugi trpi Vrbanček. Vse potno mu je čelo in potne roke. In trese se in venomer hoče vedeti, ali ga teta še drži za roko.

»Držim, seveda držim.«

In potem je dečko žejen in pije in mu je bolje. In tudi govori:

»Teta, ali moramo odpustiti?«

»Bož je odpustil še njim, ki so ga križali.«

»Jaz ne morem, teta.«

»Moraš!«

»Jaz bi vojake ubil, vse bi ubil!«

»Kaj boš, vojaki so reveži. Ukažejo jim, pa morajo tepsti, suvati, zapirati.«

Vrbanček težko sope in roka se mu trese.
»Teta, jaz mu odpustim, tistemu, ki je očeta.«
»Zdaj te je Bog vesel, Vrbanček.«

In res je Bog otroka vesel, v rahlem smehu se mu je pokazal na licu. In potem je bolnik zopet nemiren.

»Kaj, če oče vendarle ne pride!«
»Jutri pride.«
»Ob devetih?«
»Ali pa ob desetih.«
»Morda šele zvečer, ker je dolga pot.«
»Morda.«

Molk. Enakomerno in sladko diha Mičca, sanja o beli miški z rdečimi očmi in repom, dolgim, strašno dolgim.

Deček se vznemiri:
»Teta, ali treska ne gori?«
»Gori.«

»Pa je vse temno.« Hipoma se otrok dvigne in prisluškuje.

»Teta, oče trka.«
»Trka, seveda, vidiš, prišel je —«
»Oh, oče!«

In otrok omahne na vzglavje in se ne gane več. Deklica vzklikne v sanjah:

»Vrbanček, glej jo, prišla je miška z rdečimi očmi.«

Zvonek smeh zaraja v sobi, teta se dvigne, da utrne tresko. Tako je trudna, da bi se zgrudila. Utrnila je tresko in se sesedla na tla in je zaspala čepé.

Idrijski gospod se je bil zadnje čase hudo izpremenil. Bil je upadel in obledel; oči so mu bile kakor vnete, in to je bilo tem čudnejše videti v upadlem obrazu. Idrijskemu gospodu ni dalo ponoči spati. Sredi spanja ga je vrglo kvišku in čutil je, da se ves trese in da mu srce sunkoma utriplje. Že cele tedne se je ponavljalo to in vedno huje. V nekako nemoč se je čutil potisnjenega, cele ure je strmel predse. Strah pred onim nepoznanim, ki je prihajalo v sanjah, je bil tolik, da župnik niti spat ni legal.

Tako je sedel topo brezčuten pri svitu pojemajoče oljenice v spalni sobi na mehkem stolu. Roke je bil prekrizal pred seboj pod prsmi, brezizrazno je počival njegov pogled na stenskem raz-

pelu. Slonokoščeno telo na črnem križu. Rdeče srage krvilijo iz ran na glavi, na prsih, na kolenih, nogah in rokah.

»Kriste!« šepeta duhovnik. Iz čudovite zapuščenosti mu vstaja gorka želja po Njem, ki visi z razprtimi rokami, kakor k prijatelju in dobremu znancu. Pogovoril bi se rad z Njim, izjokal se iz svoje čudovite zapuščenosti. In duhovnik objemlje v duhu križano telo, poljublja stegnjene prste.

»Koliko si trpel, koliko!«

Ni mogel obrniti očesa od Križanega in vendar mu je bilo, ko da kliče nekaj v njem:

»Ozri se na vrata!«

Čudovito zoprno mu je bil ta klic. Bilo mu je, da se mu razblini to dobrodejno čuvstvo žarkosti, tolažbe, pokoja, kakor hitro obrne oko od razpela. In vendar je trdovratno klicalo v njem:

»Ozri se! Ozri se!«

Nemir, da je nekdo v sobi. Sunkoma je okrenil glavo proti vratom. In glej, na vratih, še vedno levico na kljuki, je stal v dolgo rjavkasto obleko oblečen tujec. Desna mu je počivala počez na prsih. Videti ni bilo, ali je pravkar prišel ali če odhaja. V obrazu, ožarjenem z brado, upadlih lic in mehkih oči pod visokim ravnim čelom, je ležala čudovita žalost, izraz bolesti, morda očitka. In vendar — župnik je videl takoj, da ni boleš in da ni očitanje. Močno usmiljenje je zavelo od tujca duhovniku v dušo, čuden nemir ga je prevzel. Iskal je znamenj, krvavih sledov, in glej, videl je skozi raševino modrordečo liso, za palec dolgo, ustnicam podobno; in je videl, kako so te ustnice iztisnile rdečo kapljo.

Tedaj je padel župnik na tla. Razširil je roke in jecljal:

»Ali si ti, Gospod?«

»Sem,« je govoril gost tiho, žalostno, mehko. In zdelo se je, da hoče pritisniti za kljuko in iti.

»Ali ne ostaneš pri meni?« je zastokal župnik. In nepopisen strah ga je obšel, da gost že pojde.

»Ostani, ostani!«

»Ali morem?«

In župnik je videl: Iz rane pod raševino je zakrvela druga kaplja. Župnik je po kolenih drsal naprej z obličjem dvignjenim, z očmi uprtimi v tujčev obraz. In je videl, kako tujec pritiska za kljuko, čim bliže mu je.

(Konec.)

Tlačani.

Dr. Ivan Pregelj.

»Ostani!« je prosil iznova župnik in razširil roke po tujcu. Tedaj pa se je zgodilo nekaj groznega. Tujcu je obraz zagorel v čudovitem ognju srda, bolesti in ljubezni. Župnik je kriknil, ni mu mogel več gledati v obraz, v oči. Na tla je udaril z glavo in je ječal:

»Kaj hočeš, da storim! Kaj hočeš?«

»Hočem, da ljubiš!« je slišal.

»Ali ne ljubim?«

»Ne ljubiš!«

»Koga naj ljubim?«

»Pastir ljubi svojo čredo in dá življenje zanjo.

Ali si ti dal življenje zanjo?«

»Uporniki so bili!«

»Mari ni izgubljena ovca tvoja, mari ni vredna in potrebna tvoje ljubezni? Mari boš pustil ovco izgubljeno, da jo volkovi požro?«

»Gospod!«

»Nevredni pastir moje črede. Jaz tirjam svojo čredo od tebe. Daj mi jo; kaj si napravil ž njo?«

V brezkončni grozi je videl župnik, da je tujec odprl vrata in se premaknil. Vrgel je glavo kvišku:

»Gospod, usmiljenje!«

Župnikove oči so strmele v praznoto. Temno mu je donelo od nekod v ušesih:

»Ljubi!«

Tedaj je župnik presunljivo kriknil:

»Gospod me je zapustil.«

In udaril je s čelom ob zid, raztegnil roke in obležal kakor mrtev. Tako so ga našli ležečega pred razpelom drugo jutro in ga prenesli težko bolnega v posteljo...

V tisti uri je stal izpostavljen mrzli burji pod obzidjem na goriškem gradu vojak na straži. Stal je tik pod zamreženim oknom in lahko bi bil poslušal pogovor jetnikov. In poslušal bi bil morda, da je umel njih jezik; toda ni ga umel. Daleč na severu je bil doma, nemške matere sin, Jernej Mittelbeck.

Stisnil se je k zidu, da bi se ubranil mrzli burji, ki je vlekla krog ozidja. Iz mesta gori je bilo čuti šum stopinj. Bili so meščani in plemiči, vračajoči se od polnočnice v stolnici; rdeči svit bakelj je razsvetljeval gruče ljudi, zavitih v tople kožuhe. Za hip se je vojak zagledal podse, zatem je začel iznova iskati ozvezdij, ki so ležala proti severu. Daleč, daleč v smeri ozvezdja mu živi mati in oče

in Gertrud. Gosposki valpet jo je bil poljubil, kri je zavrela ženinu, udaril je po njem. In zdaj — že tretje leto trpi kazen, služi ko grenadir. Vse njegove molitve so, da bi se vrnil. Prosil je predstojnika, naj ga pošljejo ali peljejo nad Turke. Z junaštvom bi si prislužil pomiloščenje pri cesarju. Vrnil bi se materi, očetu, Gertrudi...

Nočejo... oficirji nočejo... Tu stoji sedaj na straži in čuva kmetske ljudi, ljudi, ki so isto zakrivili, ko on. In čudno usmiljenje ga napolnjuje. In prvikrat se mu zazdi, da to nebo ni tako tuje, in to mesto, da ni tako tuje, in ta dežela, v temo pokopana, da mu ni tako tuja.

Od stolnice zabučijo zvonovi.

Čudovito mehko postane vojaku pri srcu. Od tajne ganljivosti prevzet zdrkne ob zidu na tla in se prekriza. In zamrle prste stiskajoč, misli daleč domov k očetu in materi in nevesti in moli, moli zadnjikrat...

V ječi za omreženim oknom nad stražo je dvoje mož. Eden je Šime Golja, drugi je Martin Munih. Ledenomrzlo je v ječi, v svitu luči bi videl led na steni, kjer kdove odkod puhti mokrota. Tema je in tihota. Šime leži na slami, sope čudovito naglo. Martin se je skoraj ves slekel in zmetal na mrzličnega obleko. On sam drhti ob bolniku. Čudovita je njegova bolečina. Grize mu v roke, grize po glavi. Čuti, da ga zebe, toda glava mu je razbeljena. In vendar ni bolan. To je od teme in od tega, da gleda že ves dan izsušeno telo Šimnovo in posluša njegovo vihrajočo sapo, blaznenje njegovih sanj; posluša in blazni že sam. Ko črv mu grize misel po možganih. Nekaj mora storiti, da bo odleglo. V nekaki nezavesti se vzpne na okno in seže skozi križevje in otipa razpoklino v zidu, otipa kamen, ki se maje. Kdove, kdo ga je omajal. Morda jetnik, ki je dan za dnevom, noč za nočjo majal na njem, si okrvavljal prste, meneč, da se izkoplje skozi meter debel zid. Mesece in mesece je delal, noč za nočjo, in ko je prvi kamen omajal, so prišli rabljevi hlapci in so ga potegnili iz ječe na morišče. Z vztrajnostjo tope živali je grebel Martin. Dvoje misli mu je ležalo v glavi. Z očetom je bil prišel v Gorico. Prvikrat je bilo, jeseni, zjutraj ob osmih. Čudovito mnogo je bilo ljudi na ulicah. V dolgih vrstah so šli proti Travniku in so potegnili njega in očeta s seboj. Oče je hotel v

jezuitsko cerkev, pa ni mogel, toliko se je gnetlo ljudi. Ves trg je bil preplavljen od množice, iz oken okrog in okrog so gledali moški in žene. Množica se je zganičila in se začela prerivati.

»Kaj imajo?« je vprašal oče sosed.

»Ali ne vidiš?« je odgovoril sosed in pokazal pod steber sv. Ignacija.

»Vidim! Kdo je oni v rdečem plašču?«

»Kmet neumni! Čakaj, boš kmalu videl, kdo je.«

Martin je bil majhen in ni videl iz gneče nego kos sinjega neba in pred seboj vrsto svetlih gumbov na suknji rejenega človeka. In videl je, da ti gumbi drhtijo, da se debeli človek trese. Čut groze je obšel otroka in vlekel je očeta za roko in klical, naj ga dvigne, da bo videl, kaj da je. Toda oče ga ni slišal, potegnil je bil klobuk z glave, se prekrizal in začel moliti na glas.

»Kmet neumni,« je zopet dejal oni sosed in se jezno zasmejal, »kaj boš zanj molil. Prav mu je, mater je ubil.«

»Kako je bled!« se je opravičeval oče. Martin pa je ril, da bi se preril vrhu stopnic in bi videl. In tisti hip je nastala smrtna tišina vseokrog. Fant se je pognal kvišku in za hip je videl rdeče pregrnjen oder in na odru nekoga, ki je klečal z nagnjeno glavo. In je videl, kako je tisti hip sloki človek dvignil roki in ju bliskovito spustil navzdol. V solnčnem svitu je zableščalo jeklo. Ta edini hip je tedaj videl Martin, v prihodnjem že je gledal spet v vrsto svetlih gumbov in je slišal komaj razločen, zamolkel udarec. In nato tišina, podobna smrti, in nato iz tisoč grl prečuden glas, ki ni bil ne vzklik, ne vzdih, nekaj nepojmljivega. In Munih je obšel ta hip, ko je stopila daljna slika predenj, prav enak strah, ko tedaj, in se je začel tresti. Toda ni za hip ni prenehal, nego majal je kamen in obenem grizel v železo, h kateremu se je bil toliko pritisnil, da je mogel doseči kamen od zunaj. Med te slike, ki jih je gledal bolešno razburjeni jetnik, mu je sevala misel v obliki vprašanja: Kako je bilo takrat pri srcu tistemu človeku? In Martin Munih je čutil, da je nekaj skupnega med njima. Martin Munih se je domislil ta hip, da je pozneje tolikokrat sanjal o tistem človeku. Nemirne so bile zanj take sanje, prebujal se je od bolesti, ker ni nikoli videl onemu obraza. Čut, da se mora pognati kvišku, da ga bo videl, ga je toliko utrujal, da se je budil iz sanj. Ta hip je buden čutil takole: Vso noč je visel na tem oknu, z zobmi se je držal omrežja in ril s prsti pod kamen. Omajal ga je zjutraj ob prvi zori in je omahnil izmučen z okna. Prav takega so ga potegnili par ur pozneje iz ječe in vlekli dol na rdeči oder.

Nepopisen srd, enak bolesti razdražene zveri, je napolnil Munihu srce. Podoben razkačeni mački je visel v omrežju, njegove oči so blaznostrastno sevale v noč. V prsih je pridrževal sapo. Izpod okna gori je slišal viharo dihanje straže in vnete tuje glasove. Grenadir Jernej Mittelbeck pod oknom je molil. Toda kaj je vedel za to Munih! On je vedel, da je iz te ječe ena pot: naravnost na Travniki pod kip sv. Ignacija. On je videl slokega človeka nad seboj in samega sebe s sklonjeno glavo. In v sebi je domislil, da je to krivica, vnebovpijoča krivica, ki mu je ne smejo napraviti, in da je vendar vsak dan bližji tej krivici. Martin Munih je slutil tisti hip v grenadirju pod oknom sovražnika med sovražniki, rablja med rablji. Slika svetlih gumbov mu je šla mimo oči. Uprl se je z vso silo, globoko v tilnik se mu je stisnilo omrežje, zunaj iz line je odletel kamen v gluho noč.

Munih je posluhnil. Ne en glas ni jeknil sem gori. Tedaj je Munih izpustil omrežje in padel polmrtev nazaj v ječo. In je legel vznok in bulil v temo, šepetajoč skozi stisnjene zobe:

»Vsaj enega sem, da me ne bodo zastonj!«

Ob prvem svitu se je Andrej Golja vzdramil, in ko se je zagledal v obraz svojega sojetnika Valentina, se je zasmejal.

»Lapajne, obril bi se bil na sveti dan. Saj si ves nemaren.«

Lapajne je sedel na slami, noge je bil potegnil k sebi, objel kolena z rokami in na kolena položil glavo. Golja je rekel:

»Kako si pohleven, Lapajne, da bi ti človek res ne prisodil, da si šel davit Tonina.«

Lapajne je stresel z glavo. Toda Golja je bil zelo dobre volje:

»Prav nisi naredil, da si ga v spanju. Ali je pogledal Tonin, ko se je zbudil in je videl da je mrtev.«

»Molči!« je zavpil Lapajne.

»Saj ti dovolj molčiš,« je odvrnil Golja.

Valentin je pogledal preko Golje. Videl je, da je pijan. Golja je bil še slednji dan pijan. Imel je denar in si je dal še slednji dan nositi v ječo žganja. Valentin pa je vedel, da je prejšnjega dne dal zadnje groše, in zato je bilo v njegovem pogledu mnogo škodoželjnosti. Andrej je to čutil in stopil pred Valentina in dejal:

»Posodil mi boš, saj vem, da imaš pri sebi.«

»Ne vinarja!« je jeknil Lapajne.

»Glej no,« je dejal Golja, »ne boš? I no, bom pa sam vzel, saj vem, kje imaš, Nadloga!«

Valentin je prezirljivo molčal.

»Ali misliš, da ne morem?« je kriknil Golja.
»Ti pa vrat zavijem, kakor si ga ti Toninu.«

»Poskusi!«

»Kaj res ne boš posodil, Nadloga?«

Valentin je resno zmajal z glavo.

»Čakaj,« je dejal Golja in stopil k njemu. »Nič se ne boj, davil te ne bom. Ampak povem ti, da boš vedel, ker mi še malo žganja ne privoščiš. Po nedolžnem si Tonina. Spal je mrcina, denar pa sem ti jaz vzel.«

Nečloveški krik se je izvil Valentinu iz grla. Skočil je kvišku in se vrgel na Goljo, da je mož odskočil. Že v naslednjem hipu je čutil, da ni kos koščenim prstom razjarjenega in blaznega skopuha. Jekleni so mu legli prsti okrog vratu. Spačen in satansko grd je sikal vanj Valentin.

Pena mu je ležala ob drobnih ustnicah. Golja je zbral vso moč in za hip se ga je res otrešel. V naslednjem trenutku pa je zopet čutil, da podleže. Temna bolečina mu je zarežala pod grlom, s spodnjim telesom se je vrgel kvišku in na stran, ujel za hip nekaj sape; nato so mu roke kakor otrpnile, čudovito jasen hip nepopisne groze, dolg ko večnost. In kakor da se večnost dolgo odpirajo vrata v ječo, je videl, in nato dvoje nog v škornjih. In potem je izginilo vse in Golja je odprl oči in je videl ječarja, ki je bil potegnil Valentina vstran. Valentin sam je ležal ko mrtev na tleh in samo oči so mu žarele in prsti so se nemirno gibali, ko da davijo še vedno.

Gregor Kobal se je prebudil zelo žalosten; sešel z roko na levo, in ker je zamahnil v praznino, je dejal:

»Sem mislil, da je res prišla. Pa sem le sanjal.«

Onstran ob steni se je dvignil Lovrenc Kragulj; Andrej Laharnar je sedel na slami in je s sklenjenimi rokami šepetal nerazumljive besede predse. Celica, v kateri so bili zaprti, je bila za spoznanje večja in celo nekam svetlejša, zlasti zjutraj, ko je sinil za nekaj hipov solčni žarek v temo skozi omrežje. V tisti kos zidu, ki ga je solnce nekaj juter sem za hip razsvetlilo, se je bil zagledal Laharnar in zdelo se mu je, da vidi na mokri steni temen madež. Odkod madež, je mislil. Počasi, z zavedno rezkostjo si je odgovoril: »Čemu? Saj je nad zemljo za višino odraslega človeka. Kaj naj drugega pomeni! Dolgo, strašno dolgo je moral biti zaprt. Ženo je imel in otroke in je obupal in treščil z glavo v zid.« Laharnar je obrnil glavo proti Kobalu in se zagledal v sanjavo žalost na njegovem

obrazu. In je pomislil Andrej Laharnar: »Zdaj je srečen v misli na otroka, toda jutri, kdove, ali ne bo ginil že žeje po pogledu nanj, in ga ne bo, ki bi mu ga pokazal. In bo vstal in se pognal v steno.« In Andrej je vzkliknil skoro nevede:

»Nikari, Gregor!«

Kakor da ga razume, je odvrnil Kobal:

»V sanjah so se mi odprle oči. Ko sem jo imel, je nisem videl, Mičce, in zdaj mi je dal Bog, da bi jo rad videl, pa je ne bom več.«

Sklonil je glavo in se bridko smehljal predse:

»Enkrat se je oblila s kropom. Jokala ni, le stokala je tako čudno, da je rajnka skoro z uma prišla. In potem se ji je ogojilo in nič ni jokala, samo stokala je. Od takrat je nisem več mogel.«

»Bal si se zanjo. Bal si se njene bolečine. Rad si jo imel pa vendarle,« je dejal Andrej.

»Vem,« je odvrnil Kobal. »Pa srce boli človeka. Kolikokrat sem pokazal, da mi je Vrbanček blizu. Ona je vse to vedela, bolelo jo je, pa jokala ni. Taka je bila, kakor rajna.«

In tedaj se je zganil Lovrenc in skoro sovražno je rekel:

»Svojčas nisi poznal srca, ga boš zdaj.«

S skoro jokajočim glasom je dejal Kobal:

»Andrej, reci ti, tebi verujem, ali sem imel srce?«

»Preveč,« je odvrnil Andrej, »če bi srca ne bili imeli, ne bi zdaj sedeli tu.«

»Slišiš,« je dejal čudno lahko Kobal Kragulju. »Zdaj veš.« In stopil je k Lovrencu in mu položil roko na rame in dejal:

»Saj ti vidim v srce. Sam si ostal, pa samo radi moje rajne. In to je — ona je vedela to in otrok mi je omrzil, ker je bil — cela mati. Lovrenc, ali zdaj veš, kako mislim, če ti to pravim?«

Lovrenc mu je stisnil roko. Kobal je rekel:

»Ne vem, če bo kateri od nas še videl Tolminsko. Toda, če ga boš ti, Lovrenc« — glas mu je zastajal, jok je ležal trdemu človeku na srcu — »če ga boš, Lovrenc, Podseli se ustavi in to ji reci, moji Mičci, da mi je bilo hudo.«

»In tudi ti, Andrej, ali boš storil to?«

Andrej je zmajal z glavo in dejal:

»Tisto vem, da Tolminskega ne bom več videl.«

Brezupno sta se ozrla moža nanj. On pa je pokazal na steno, kjer je bila temna lisa na mokri skali, in je rekel:

»Tvoje življenje bo, kakor bi viselo pred teboj; zjutraj porečeš: Kdo mi bo dal večer, in zvečer: Kdo mi bo dal jutro?«

In ko sta onadva še vedno nemo strmela vanj in ga nista umela, se je nasmehnil in dejal:

»Ob mlaju ne bo, tisto vem. Tudi v nedeljo ne bo. Blizu nedelje bo, ob polni luni. Štirje bomo umrli. Vidva pa ne bosta z menoj. In zdaj vesta, kdo bo videl Tolminsko.«

»Verne duše so mu povedale,« je vzkliknil Lovrenc.

»In oni trije, ali jih poznaš?« je vprašal Kobal.

Andrej je čudno nevoljen stresel z glavo. Tisti hip je sinil solnčni žarek skozi omrežje in zarisal na steni svetlo jaso. In jasno je bilo videti temno liso, kamor je bil kdovekdaj sunil jetnik z glavo in končal v obupu.

Andrej Laharnar je polagoma vstal, stopil tja in se vrgel pred ono liso na kolena, poljubil mokrotna ilovnata tla, se prekrižal in začel moliti:

»Da bi ji Bog mir dal in nebesa, duši vicani!«

Tedaj je Kobala in Kragulja groza stresla in sta vedela, da se je Andreju prikazala duša iz vic ...

*

Ivan Gradnik je bil za hip proti jutru zaspal. Ko se je prebudil, je segel podse in otipal trdo orodje. In nato je bilo Gradniku takoj jasno, da ni sanjal, nego da je v resnici ponoči nekaj doživel. Ječa, ki je bil vanjo zaprt, je bil podzemski rov, ozek in tesen, visoko gori je bilo malo okence. Ponoči je nenadoma padel skozi okno v ječo kamen in še eden in še eden. In nato je slišal Gradnik:

»Kdo je notri?«

»Jaz.«

»Gradnik?«

»Da!«

In nato je padla v ječo pila, zavita v vrv.

»Kdo?« je vprašal Gradnik.

»Peter!« je dejal Duša. In čez hip je slišal Gradnik: »Reši se, da ti ne privežejo dekleta na križ«

»Brat!« je kliknil Gradnik, toda nihče mu ni odgovoril.

XXIII. C. C. C.

Upor je bil zlomljen, plemstvo se je oddahnilo; v deželo je šla beda, v Gorici niso imeli ne lesa ne mesa, vojaštva pa preveč. Deželne finance so slabe, po upor povzročena škoda ni majhna, davki niso pobrani, zaostanki še neizterjani. Bančna deputacija je sitna, hoče plačila. Bandelov rok poteče, zbornica zahteva, naj se preda zakup na davek stanovom. Banka zahteva enajst tisoč goldinarjev in glede pokritja zaostankov garancijo tolminskega gospoda Coroninija in barona Codellija.

V ponedeljek osmega prosinca se snidejo stanovi k seji, štirideset članov z novimi odborniki Cristoforuttijem, Attemsom, Ludvikom Formentinijem in Antonom Grabcem. Odpošljejo dvoje memorialov na cesarja in komisijo in ponudijo banki 9000 gld. Štiritisoč plačajo Tolminci sami, »če bodo mogli«, kakor meni zbornica, ki noče nič slišati o kakšni garanciji. Bandel prosi, naj izterjajo stanovi zanj zaostali davek. Zbornica je ob tej točki enodušno vedra in vesela in ta smeh preide v rahlo ironijo, ko opozori Radetič še enkrat stanove na svoj stari predloženi načrt o splošni kontribuciji. Nekateri ljudje so pač trmasti, menijo stanovi, in ne vidijo bruna v svojih očeh. So bogatejši za bridko izkušnjo, pa niso izkušenejši ...

V deželi je mir, strašen mir, navzočnost vojaštva ga vzdržuje cesarski komisiji, da more delati mirno, preudarjeno, pravično in času primerno. Komisija ima dela čez glavo, ima soditi v pravdi podložnikov proti gospodi in Bandelu, ima soditi upor, zločine javnega nemira, požiga, poboja. Komisijo tvori četvero mož. Predseduje ji Hanibal knez Porzia, prideljeni so mu grof Wildenstein, svetnik Lindl in tolmač pl. Ehrberg. Knez Porzia je član uglednega že umirajočega deželskega plemstva, naobražen človek, aristokrat v najboljšem pomenu; prevaja Dantejevo »Comedijo« v latinske heksametre in zna Corneillevega »Cida« na pamet ter slovi med duhovniki kot izreden poznavalec Vulgate. Predsednik komisije ne sluti, da sedi med uporniki mož, ki tudi pozna biblijo, toda ne Vulgate. Knez Porzia je več človek nego uradnik. Preiskava mu tolmači psiho kmetov, knez sočustvuje z njimi; odbija ga pa njihova grda plašnost. Greni mu preiskavo nedostajanje vsake geste; sluti v kmetih žrtve, a bi si jih želel v svojem okusu: odločne, nespravljlive. Pa vidi bojazljivce, hinavsko odkritosrčne, jokaje obžalujoče; niti zanikajo ne krivde. Zato je knez v komisiji nekam pasiven nadziratelj Wildensteinu in Lindlu. Wildenstein je močna osebnost, mož sinteze; motri sodni slučaj s stališča splošnosti, dežele in človeštva. Vidi problem pred seboj, ne more se pa doboriti zlu do dna. V upornikih, v posamezniku in množici, vidi izraženo idejo, ki ji ne ve imena; sluti silo, ki bi mogla vstati in bi preobrnila ves dosedanji red, družabni in gospodarski, vidi voljo, ki jo je treba ubiti, preden ubije ona voljo stoletij in tisočletij. Wildenstein ima čudno lastnost spomina: imen ne pozabi, toda obrazov ne obdrži. Zato dela pod vtisom, da so vsi ti ljudje, katere zaslišuje, zgolj točke, drobci, mrtva imena. Svetnik Lindl ga bolj razburja nego podpira s svojo uradniško formal-

nostjo in pedantnostjo. Wildenstein se mora posluževati knezovega vpliva, da odoli pretirani, skoro osebno strastni strogosti Lindlovi. Če že plemiča ne moreta prodreti v bistvo kmečke duše, tedaj jo Lindl enostransko sodi; je priden jurist in slab psiholog in meščansko uradniško dete. Četrti komisar pl. Ehrberg je komisiji slab tolmač in dober zagovornik domačemu plemstvu, zapletenemu v kmetско pravdo...

Tako so bili izbrani sodniki, ki so imeli soditi kmetom in tlačanom, ki so se bili obsodili v strašne kazni sami, ki pa so še upali v moč sodnikov in niso slutili, kaj jih čaka. Eden na Tolminskem je vedel in pri oljenici bral grozopolne odstavke iz Caroline v nemo grozo svoje tihe sobe in si ruval še zadnje sive lase, ubogi stari podmelški župnik...

Tedaj pa se je zgodilo, da sta si pogledala predsednik komisije knez Porzia in kmet Andrej Laharnar iz duše v dušo, človek človeku:

Knez je vprašal:

»Ali ne veš nič povedati, kar bi ti utegnilo v mojih in očeh gospodov komisarjev koristiti?«

Ehrberg je prevedel, Andrej je zmajal z glavo. Ko je pa pogledal knezu v oči, ga je obšla želja govoriti temu možu v obraz o sebi, brez krinke, brez bojazni, brezobzirno:

»Ti in jaz sva pred Bogom enaka. Po bukvah si moj sodnik, bukve me bodo sodile, ti me ne boš, kakor ne morem jaz tebe. Ti me ne boš sodil, ker ti je vseeno, kaj sem storil. Kaj je tebi mar, da berem bukve in da mislim, kakor mislim. Tudi ti misliš, kakor misliš. Zato se te ne bojim, zato tudi ne prosim.«

Porzia se je zamislil. Potem je vprašal:

»O katerih bukvah govoriš, da te bodo sodile?«

»Bukve!« je vzkliknil skoro nevoljno Andrej. »Samo ene poznam! Verjel sem vanje, da je Bog v njih. Zdaj pa vem, da v njih ni Boga ne hudiča. Ali jih ne poznaš? Saj leže pred teboj!« In Andrej je pokazal z roko na Dalmatina pred knezom. Ko pa se mu je knez ozrl v obraz, je videl dvoje solz v njih. In je vprašal:

»A rad bi jih še bral?«

Andreju je izpreletela obraz blazna radost, toda le za hip. Skoro hripavo je vzkliknil:

»Imej jih, dam ti jih. Nočem jih več!«

Knez Porzia se je nasmehnil. Andrej pa se je topo zagledal v steno za knezovim sedežem in je stegnil roko kakor zamaknjen:

»Poglejte, živ človek ni, kar stoji za njim!«

Knez je vprašal po Ehrbergu: »Kaj si videl?«

»Poznam je ne,« je govoril Andrej, »ali je tvoja žena ali mati. Ampak govorila bi rada s teboj!«

»Blazni,« je rahlo streslo kneza. Andreja so odvedli. Komisija je vstala. Bila je šesta ura zvečer. Pred vrati je čakal na kneza brzi sel. Pred kratko minuto je bil dojahal z vestjo, da je umrla knezu žena.

* * *

V noči od šestnajstega na sedemnajstega svečana se je dogodilo, da je ulomil Janez Gradnik iz ječe, se spoprijel s stražo na grajskem ozidju in strmoglavil v prepad. Stražnik Strasser se je pobil do smrti in umrl za poškodbami ter bil pokopan v šestintridesetem letu svoje starosti pri svetem Ivanu, Gradnika so zajeli nezvestnega, ga zaprli znova in mu pridelili za strežnika v bolezni Andreja Laharnarja.

Tisti dan pred praznikom svetega Jožefa je dala poklicati komisija enajstero upornikov, katere je bila spoznala za vodje upora in največje krivce. Tu so stali Šime Golja, Martin Munih, Andrej in Štefan Laharnar, Andrej Golja, Lapajne, Podgornik, Gradnik, Maraž, Kobal in Kragulj.

Tedaj je zganil pl. Ehrberg list in počel čitati:

»Ayff klag, antwurt, vnd alles gerichtlich fürbringen, auch nottürfittige warhafftige erfahrung, vund erfindung, so deßhalb alles nach laut Keyser Karls des fünfften vnd des heyligen Reichs ordnung geschehen, ist durch die vrtheyler vnd scheffen diß gericht endlich zu recht erkant, daß —«

Tu je segel Ehrberg po drugi poli in počel čitati: — daß laut Extrakt der underthanen namen, welche sich in der rebeley bey der herschaft Tolmeyn befunden haben —«

Enajst glasov je jeknilo nenadno:

»Preklicujemo!«

Komisarji so dvignili glave.

»Preklicujemo!« so ponovili kmetje.

Ehrberg je vrgel polo iz rok in zardel v obraz. Lindl se je nagnil k Porziji, Wildenstein je zmajal z ramama.

»Kaj hočete?« je vprašal knez.

»Preklicujemo!« so ponovili kmetje.

Tedaj je tudi knez zmajal z ramama in pomignil vojakom, naj odvedejo kmete.

Tako so zavlekli obsojenci obsodbo. To zadnjo dobroto jim je bil napravil Murovec.

* * *

Naivno in nejuridično po Murovcu iz Caroline zajeti motiv bi bil obsodbo nad uporniki zavlekel

komaj za par ur, da ni bil knezu dobrodošel. Po smrti žene še pasivnejši, se je knez zdaj čudno trmasto oprijel mnenja, da je treba pravni obliki zadostiti, bodisi tudi, da je stvar jasna in preiskava zrela. Wildenstein je bil preostroviden, da ne bi bil opazil, kako hoče knez zavleči izrek obsodbe čez velikonočne praznike in se ni prehudo protivil, dočim je bil Lindl skrajno razburjen. Knez ga je mirno ignoriral, v očeh mu je sinilo prezirljivega srda in pomilovalnega zaničevanja. Za dobo velikega tedna se je zaprl knez k očetom jezuitom in se pripravljaj za velikonočno spoved. Očividno pod vplivom pasijonskega branja se mu je spovračalo v sanjah, da je Pilat in sodi Nedolžnega. Nedolžni pa je govoril z glasom Andreja Laharnarja.

* * *

Gradnikove poškodbe so bile hujše, nego je kazalo. Koj potem, ko je bil dal Porzia odvesti preklicujoče v ječo, se je fant zgrudil, bledel cel teden in umiral. Andrej Laharnar ga je pazil. Ko je videl, da slabi in umira in bruha kri in blazni, je čutil stari mož, da je začelo rasti v njem novo čustvo do tega mladega človeka: usmiljenje, podobno onemu, ki mu je razvnelo svoj čas dušo, ko je v rosnem predjutru slišal glas jokajočega dojenca. Andrej je čustvoval:

»Šime, jaz in Kobal naj umrjemo! Doživeli smo, hvala Bogu, svojih let, petdeset, šestdeset. Pa ta, ki je petindvajsetleten. Kaj bi še doživel, da se ni puntal!«

In še živeje je mislil:

»Zdi se mu, da se je prebudil kakor včeraj v človeka, ni enkrat še ni pomislil na smrt. Jokal bo pred rabljem kakor otrok.«

Andrej je želel, da bi Gradnik ne doživel obsodbe. Od dne do dne je rastlo v njem strašno, bridko:

»Umre naj, naj umre!«

Nehote je začel moliti, naj umre. Sredi molitve pa se je dvignilo v njem:

»Čemu molim? Saj ne bom uslišan.«

In huje kot kdaj prej se je dvigal v njem odpor in je mrmral:

»Galjot si, ne uslišiš! ...«

Tedaj je Gradnik okolu treh ponoči zaječal in se dvignil s slame.

»Léži!« je dejal Andrej.

Fant je omahnil nazaj in je vprašal:

»Kako je to, ali sem bolan?«

»Sem mislil, da izdahneš, pa nisi mogel!« Gradnik se je nasmehnil. Andrej je šel otrinat zubelj na smrdečem olju. Gradnik je rekel:

»Stari ste! Spali bi! Naj mi dajo biriča, da me varuje, če se mi blede.«

»Kakor otroci govoriš!« je jeknil nevoljno Andrej. »Birič je birič! Boš še čutil, kako trdo prijemlje.«

Nevoljna je bila beseda, Andrej se je vprašal: »Odkar se je zavedel in govori, se mi ne smili več!« In je dejal:

»Rekli so, naj te pazim, pa sem te.« Molčala sta dolgo. Potem je vprašal Janez po Golji, Kragulju in drugih in Andrej je odgovarjal nevoljno in trudno.

»Rad bi vedel, kdaj bomo umirali!«

Andrej se je zganil, usmiljenje in odpor sta se oglasila v njem. Vprašal je oprezujoče:

»Si upal, da ubežiš, pa si se zmotil.«

Gradnik se je zganil nemirno:

»Ali mislite, da se bojim?«

»Ne vem, ali se, ali se ne. Pobešnil si bil! Da nas zdaj skrbneje stražijo!«

»Če bi se bil rešil, bi bil prišel pomagat vam vsem.«

»Ti? Sam!?«

»Tudi sam.«

Andrej se je začel smejati. Gradnik se je zganil v tretje in zastokal:

»Jezus, boli!«

In zopet je prevladalo v Andreju čustvo usmiljenja nad odporom:

»Govoriš, ne dé ti dobro!«

»Krč,« je stokal Gradnik, »prime kot klešče!« In je umolknil. Po dolgem je rekel, kakor da govori omoten od pijače:

»Enega sem ubil, ker je zaslužil, in drugega, ker sem se branil. Bil bi jih še več, če bi se mi bilo posrečilo. A vi bi bili živeli.«

»In ti ne?«

»Težko!«

»Kako to?«

Skoro glorioli podobno je leglo Gradniku ob blede, starikavi obraz in tiho je šepetnil:

»Z Dušo sva tudi na to mislila, da še lahko doživiva ječo na Goriškem gradu in sva poskrbela. Na solčni strani v zidu imava sod smodnika. En kamen je treba odvaliti in ustreliti in gre pol gradu v zrak.«

Andrej je planil kvišku:

»In zato, zato si bežal —?«

»Da! Ker Duša noče, prekleti ... zaradi otrok in žen v mestu ...«

Tedaj je vzkliknil Andrej:

»Blagoslovljen naj bo! Amen!«

* * *

Ko je stopil župnik Murovec drugo povelikonočno nedeljo na prižnico in prebral evangelij, so ga polile solze in je vzdiknil:

»Otroci, danes ne bom pridigal, danes bomo molili za sirote v Gorici. Otročiči, krvava rihta je v Gorici, vaše brate in očete bo sodila, in po rablja so poslali v Videm in jutri bo potoval nalašč čez Tolmin, da ga boste lahko gledat šli... Otroci, zdaj veste, kaj je punt! Oče naš...«

XXIV. Smrt.

Vreme je bilo soparno; tiščalo je na možgane, srbežilo kožo in žejalo do bolečine. V neskončno dolgih presledkih so tolkli udarci cerkvene ure raz desni stolp jezuitske cerkve v množico na Travniku kroginkrog stebra sv. Ignacija in morilnega odra pred njim. Tam okrog odra, prevlečenega z rdečim suknom, se je gibalo morje širokokrajnih klobukov. Bili so župani in ključarji iz vse dežele, ki so morali priti gledat smrt obsojenih. Izza odra se je zdaj-pazdaj prikazal človek v tesni obleki, rejen in mišičast, grd, gladko obrit, toda z bujno rastjo brade, da je bil ob čeljustih in pod nosom kakor namazan s sajami. Smolnato temni lasje so bili kratki in hudo kodrasti; noge so mu bile v kolenih stisnjene. Zdajpazdaj se mu je izvila polglasno zapeta beseda, ki jej je sledil vedno isti motiv žvižgane, strahotno izvirne kadence. Ura je udarila devet in v ljudeh, onstran ob rašteljskih vratih, se je zganilo, se prelilo vse okoli po trgu, mimo oken, streh, podstrešij od glave do glave. Tedaj se je vzvihtel rabelj na oder. Najbližji med kmeti so se pokrižali. Med župane in ključarje se je vrinila in prerila kdovekod iz ozadja čudna ženica in se postavila tik pred oder.

Nekdo se je vznevoljil, kam da rije baba... Tisti hip so privedli vojaki na Travniki Gradnika, Kobala, Muniha in Kragulja. In za njimi so šli rabljevi hlapci z vozom, podobnim velikemu zaboju. Duhovnik kapucinec stopa z velikimi koraki ob upornikih, s čudnoresnim skrbipolnim obrazom, mlad človek z redko rjavo brado in prečutimi očmi in sonornim basom:

»Otroci, Boga imejte v mislih!«

* * *

Janez Gradnik je stopil na oder. Z nekako dvorljivostjo mu je stopil rabelj naproti, kakor da mu hoče pomagati po stopnicah. Fant je stopil dvoje, troje korakov proti robu. Kmetje okoli odra so se nemirni zganili. Komaj so ga prepoznali, strašno shuššanega, zeleno bledega. Ko se je na-

smehnil, mu je bilo lice kakor starcu in jetičnemu. In tedaj je rekla sitna ženica pred odrom:

»Janez, Tina te pozdravlja.«

Gradnik se vznemiri, strese in išče z očmi. Ženica veli:

»Sina imaš, s kočnikom je prišel na svet.«

Gradnik pokima in se obrne in vidi kakor za skok pripravljene rabljeve hlapce in vidi onstran za veliko, na vzvišeno podnožje postavljeno mizo svoje sodnike v svetlih oblekah, resne, kakor ulite. Za hip vstane nespravljljiva misel v njem, a takoj ugasne.

»Poklekni, čas je!« govori kapucinec. Dvoje rabljev zgrabi Gradnika in tretji mu veže oči. On strese z glavo, da noče. Rablji se ozró po sodnikih, duhovnik posreduje.

»Impavidum ferient ruinae...« citira v sebi knez Porzia in čuti, da mu stopa pot na čelo. Gradnik kleči z upognjeno glavo in čuti, da je nekdo stopil na desko ob njem. Vidi to desko pod seboj, vidi špranjo in žaganje, ki se sipa skozi. Potem vidi čudno svetlo mušico, ki je sedla ne daleč vstran, vidi koščeno telo Križanega na križu in čuje za spoznanje nemirni duhovnikov bariton.

Ni mu ne žal, ne težko.

»Zdaj bo!«

Vidi, kako globoko se je upognila deska pod njim: rabelj je dvignil meč.

»S kočnikom! Čudno, kakor jaz!«

Nekaj strašnega sledi: brezkončna tišina, večna, kakor masivna. In to masivno pade in se ublaži hipno v zoprnosladek dražljaj na tilniku za ušesi...

Rablji priskočijo in odtegnejo truplo. Votlo, temno, jekne zvon, močen človek med gledalci krikne in se onesvesti. Sto in sto kmetov zdrkne na kolena in začne odgovarjati na molitev solkanškega mežnarja, ki je začel moliti sam od sebe rožni venec. Na odru stoji Martin Munih s strašnimi brazgotinami v licu in z zaprtimi očmi. Hipoma se strese, izpregleda in vikne:

»Ljudje božji, nedolžnega človeka sem ubil!«

»Zaupaj v Boga!« govori kapucinec.

»In oči zapri!« kliče žena pred odrom. In Martin zapre oči, poklekne in giblje z ustnicama. Tedaj zamahne rabelj.

Lovrenc Kragulj je stopil kakor v zadregi na oder in šel vse naprej, da ga je popadel rabelj za srajco v tilniku in ga potegnil nazaj. Tedaj je odletel srajčni gumb, doma pleten, okroglemu vozlu podoben in je padel čez oder. Ženica se je sklonila ponj:

»Za spomin, Lovrenc!«

Lovrenc se zave in strese. Vidi kri in ga pre-
maža gnus, da komaj kroti želodec in misli:

»To je kri, človeška kri!«

»Zavežite mi vsaj oči, potepil!«

Vsakdanje nevoljen, nekam trmast je zvok nje-
govih besed:

»Kmet, odpusti, kakor je Bog tebi,« govori ka-
pucinec.

Vsem županom postane lahko. Ne vedo sami,
čemu čutijo veselje nad kapucinom. Svetlo blisne
meč...

»Bog ti daj nebesa in milost svojo ti skaži!«
moli duhovnik.

Kobal kleči, čaka in misli:

»Dokler moli, ne udarijo.« In vendar bi že rad,
da bi udarili. In tedaj sliši:

»Gregor, Mičca te pozdravlja!«

Videti je solze, ki zakipe Gregorju izpod oveze.
Grozno, presunljivo se mu izvije iz prsi nadčloveška
bol: ljubezen, kes, hrepenenje... Tedaj pade meč.
Grozna rana zazija v ljudi. Obveza raz oči odleti,
glava se pokotali na rob odra; na vlažnih široko
odprtih očeh ležijo drobcu žaganja. Rabelj zaseče
truplu v roko, znamenje, da Kobal ne bo razsekan.

Ves trg, poln groze in gnusa, hladno preleti
težka senca kakor pošastno bitje. Prvi poletni
oblak teman, težak gre pod solncem. Iz tisočev
vzdihne. Čudna ženica ob odru se neskrbno
okrene.

»Peter Duša,« se začudi nekdo...

* * *

V noči od dvajsetega na enaindvajsetega je šel
prvi poletni vihar čez Gorico s točo in bliskom.
Jutro pa je sinilo sveže, vonjivo po vlagi in mo-
krem prahu.

Tedaj je stopil Andrej Laharnar na morilni
oder, pokojen, kakor sanjajoč. In v resnici sanja
Andrej. Sanja bedé zmeden sen iz pretekle noči,
da stoji z Anžetom Rinkom pod soho sv. Ignacija na
Travniku in meni Anže, kako da je to čudno, ker
ima svetnik na kamenu levo oko večje od desnega.
In Andrej pogleda nehote kvišku in vidi, da je le
sanjal, da levo oko ni večje. Zave se. Z mrzlimi
škarjami mu gre rabelj nad vratom, prirezuje mu
dolge lase. Tedaj Andrej znova utone v viziji, vidi
do pičice grozovit, daven sen z živostjo nepojmljive
ostrosti: Sredi Babilona stojita on in kralj Savel in
Savel je mnenja, da je levo oko Belialovo večje od
desnega. In Savel meni dalje. In Savel govori z
glasom kneza Porzie:

»Postavi se na desno in se ga ne boš bal.«

Andrej pa meni:

»Saj si pameten, pa govoriš bedasto. Kaj pa
more oni nama dvema?«

»Darovati mu naju hočejo!«

Groza strese Andreja in govori glasno, da ga
čujejo daleč:

»Kis je bil Savlov oče!«

Sredi besed sikne meč...

Simon Golja je umrl pokojen. Na poti do mo-
rišča mu je zaklical sin izmed množice slovo:

»Oče, umrl bom ali pa bom mašnik!« —

Ko je stopil Štefan Maraž na oder, je zaklical
kodrast deček z nekega balkona:

»Glejte moža brez nosu!«

Tisti otrok je bil Luzio della Torre in je umrl
l. 1727. enako sramotne smrti na istem mestu kot
Maraž.

Andreja Goljo so privlekli rablji pijanega na
morišče. Na odru je otresel vezi in se vrgel na
rablja. Rabelj je odskočil in zamahnil z nekakim
sekalom trikrat polblaznemu v obraz. Kakor mački
so se vrgli rabljevi hlapci po besnem in krvavečem.
Kapucinec je bil plašno odskočil in je vzkliknil:

»Misericordia!«

Rabelj je zaklel, beli zobje so mu sinili pod
sajastimi ustnicami. Hlapci so pritiskali Goljo k
tlom. Ko je zamahnil rabelj, jim je brizgnila kri v
obrase, potne, strašne.

Ni senca sence ni padla čez trg...

Ivan Pavel Račetić je jahal zvečer proti Sol-
kanu. Na Kornju je okrenil sredi jahanja konja in
zavil proti Pevmi. Ko je dojahal do mostu čez Sočo
in se vzdramil iz zamišljenosti, je zaklel.

Izognil se je bil razsekanim in v javno svarilo
na kole nataknenim udom upornikov na Solkanski
cesti in zadel na one v svarilo Bricem. »Porcheria!«
je rekel. Okrenil je konja v mesto, ne da bi še
dvignil oči raz konjski vrat...

* * *

Na zapadu je tonila luna: krvav požar. Temno
je jeknilo iz stolpa stolne cerkve v gluho ulico pod
Rabattino palačo. V palači na verandi se je zgnil
mlad človek in zastokal in se z levico krčevito
prijel za ograjo. Iz desnice mu je zdrknilo dvoje,
troje orumenelih listov z motnimi temnimi pegami.
Mladi človek je kakor pokleknil nad liste in klonil
z glavo, kakor da moli Najsvetejše. In tedaj mu je
bilo, da vidi: Vidi, da so se temne pege razvnele v
plamen in da lijó čez vse liste in čez verando in v
ognjenih curkih doli v tiho ulico in vse naprej. Po
ljejo: čudovit sok, gorijo: misteriozno olje, valujejo:
pregrozna povodenj, zalivajo vse in rastejo v ne-
skončnost grozen, ognjen cvet sredi noči...

Štefan Golja je dvignil potno čelo in je videl, da gori daleč in ogromen zahajajoči mesec...

Štefan Golja je zastokal in udaril kakor mrtev s čelcem na verando. Zjutraj so ga našli s »pravici« Tolminec nezavednega.

* * *

Čez nedeljo je vstala v meščanih in plemičih nekaka slutnja, da se bo zgodilo pri usmrtitvi zadnjih treh upornikov v ponedeljek nekaj prav posebnega. Ob določeni uri pa je bilo razpeloženje občinstva dokaj ravnodušno. Slišale so se celo šale, da bi moral plačati rabelj mesni davek. In nekdo je dodal:

»Bandelu.«

»Bandelu?« se je tedaj vznevoljil robat orjak sredi gneče. »Ta bi sodil prvi pod meč.«

»Bi sodil,« je prikimal tam blizu mesarja Zoruta dobrovoljen človek. Toda mesarju očitno mož ni ugajal, kajti vzkliknil je razburjeno:

»Nekdo se je oglasil, ki ni naš. Ali je birič, ali pa je dacar!«

Orjak mesar se je preril do osuplega dobrovoljca in ga prijel za rame.

»Ti si Taljanut!«

Dobrovoljec se je rahlo zmedel, toda odgovoril je dokaj krepko:

»Po Adamu sva si brata. Da bi pa ne mogel njegove matere vzeti za ženo, ne rečem nič, če jo še ima in če ni baba pregrda že in prestara.«

»Potem si Res!« je viknil mesar.

»Mari imam Resov nos?« je vprašal dobrovoljni človek že nemirnejši in ne da bi vedel kakšen nos ima Res.

»Pa vsaj birič si, ker te poznam!« je viknil jezo mesar.

»Tudi birič nisem,« je menil napadeni. »Ti mi pa pusti ramo, saj nisva pri birmi.«

Tedaj so se ljudje okoli zasmejali in mesar je izpustil moža in se tudi sam zasmejal. Dobrovoljni človek se je ojunčil in je rekel:

»Zdaj, ko si me izpustil, botrček, ti bom povedal, kdo sem, da me boš poznal in povedal otrokom, s kom si govoril, če jih imaš —«

»Enega imam, pa malo je,« je menil mesar.

»Pa enemu povej, da si govoril z Mohorjem Kacafuro, ki je bil tolminski birič, pa ni več. Pa mu povej tudi, da sem bil dober birič, da še danes molijo kmetje zame in me ne morejo pozabiti —«

Postavna in krepka žena se je pririla pred Mohorja in ljudi. Takrat je stopil na oder Valentin Lapajne.

»Stoj,« je vzkliknil Mohor. »Poznam ga. Rajnega Tonina je zadušil, pa smo rekli, da ga je hudič. Glejte, zdaj bo njega samega hudič —«

Par hipov pozneje pa je vzkliknil.

»Ta je župan, pa bo umrl kot tolovaj. Pa tega ni kriv sam, ki je kakor jagnje, kriva mu je baba, zlodjeva.«

Tedaj je umrl Podgornik. Žena pred Kacafuro se je okrenila in udarila z dlanjo Kacafuri v obraz:

»Da jo boš poznal, babo zlodjevo.«

»O jej,« se je zasmejal orjaški mesar, »zdaj si pa vendarle birman.« Sredi med smehom je umrl zadnji na smrt obsojeni puntar — Štefan Laharnar... Njih šestdeset in več pa je čakalo še leto in dan obsodbe. Čakali so kazni, toda vedeli so, da bodo živeli, robotali nadalje, desetini, stradali in kleli in se upirali, toda živeli, živeli vendarle, vendarle...

XXV. Konec.

Tri tedne po smrti Štefana Laharnarja je zapustilo vojaštvo Gorico in odkorakalo proti Kranjski. Do meje ga je sprejel stanovski delegat Peter Suardi in se tako ovekovečil v tolminskem upor na tisti čudoviti poti vojaštva skozi cvetočo pomlad vipavskih gor. Bogato se je košatil črniš ob dišečki, galovina in garganja sta bili razsipni, najlepše je obetal zelen. O trta, koliko lepih imen poznaš! Fig belic je obetalo, da se bo figovje upogibalo in breskve so bile kot rože v svojem cvetu: koščence, kosmačke in urhovke; češnje ranice so dozorevale, oblaki čebel so šumeli ob jablanah, po rdečecvetnih dunajkah in pestrobelih mohorovkah in drobnem cvetju samosevke. Belozelenkasto so se obetale hruške krivorepke, mehnice, rusice; vahtnice so pravkar popje odpirale. Orehi so se kadili. Droban je, droban, pa je bogat in sladek kot med oreh-kostenec. Koncem vinogradov so poganjali bujni grmi pelina. Oh, pelin! Od pelina ni bilo treba dajati ne desetine, ne daca. Zato je rastel tako košato; vsa dežela je tonila v njem...

* * *

Stanovi so prevzeli zakup na vinski in mesni davek za 12.000 gld. in našli v mesarju Bersi moža, ki je bil pripravljen klati živino po starih cenah. Bandel pa je začel izvažati živino na Gradiščansko in delal lepe dobičke na račun dežele in stanov.

V juliju naslednjega leta 1715. je bil imenovan komisar Jožef grof Wildenstein za goriškega glavarja, novo izvoljenega podglavarja Strassoldija dvorna pisarna ni potrdila, nego se odločila za An-

tona grofa Attemsa. Po dveh letih sporoča novi glavar grofu Jakobu Antonu Coroniniju in njegovemu sodniku Jožefu Beltramu, da pride 11. novembra dopoldne v Tolmin razglasit cesarsko sodbo o goriškem uporu.

To je bilo tretjo nedeljo v mesecu listognoju, in je bral tolminski kaplan evangelij s prižnice:

»Drugo priliko jim je povedal, rekoč: Nebeško kraljestvo je podobno gorčičnemu zrnu, katero je človek vzel in na svojo njivo vsejal. To je sicer najmanjše izmed vseh semen; kadar pa zraste, je večje kakor vsa zelišča in je drevo, tako da ptice izpod neba pridejo in prebivajo na njegovih vejah. Drugo priliko jim je govoril: Nebeško kraljestvo je podobno kvasu, katerega je vzela žena in vmesila med tri polovnjake moke, da se je vse skvasilo. Vse to je Jezus množicam govoril v prilikah in brez prilik jim ni govoril, da se je dopolnilo, kar je govorjeno po preroku, ki pravi: Odprl bom v prilikah svoja usta in bom izrekel skrito od začetka sveta.«

Eno uro pozneje je razglasil glavar obsodbo: Podložniki v Rihenbergu in Podgradu morajo prositi svojo gosposko odpuščanja in se jim za enkrat prizanese. V slučaju novega upora bi bili kaznovani še za stari. Prepovedano je bítí plat zvona, izvemši ob požaru in sovražnem napadu. Odstavljena sta rihenberški in podgrajski župan. Denarno kazen plačajo občine Tolmin, Kanal, Grgar, Št. Lovrenc, Brda, Rihenberg, Podgrad. Poravnati morajo tudi pravdne stroške. Deželni fiskal razdeli naklado tako, da ne bodo preobremenjeni revni in že kaznovani. Občine predlagajo sodnikom v bodoče troje mož, najspodobnejšega izbere in imenuje sodnik za župana.

Ker so se upirali, je kaznovanih dvainsedemdeset upornikov, enajstero njih ad mortem cum confiscatione bonorum. Ostali so spoznani consideratis circumstantiis za krive in bodo kaznovani z izgubo celega imetja, dveh tretjin, treh delov, polovice in ene tretjine. Anže Rink plača enajst goldinarjev, Mrak iz Bače stroške za preskrbo v ječi.

Glavar je motril ljudi, neme, drgetajoče v mrzlem jutru, upognjene, sive in plešaste, rumene v obraz kakor ilovica. In je čutil, da so mnogi tešči. In je vedel, kaj je njihova krivda:

»Lačni so. Kadar je človek lačen, je živina. Kdo kroti strast od lakote bičanih poželjenj?«

Grof Wildenstein se je dvignil in šel in je rekel:

»Če ne bi imeli prilik! —«

Pol ure pozneje že se je poslovil od tolminskega gospoda. Slovo ni bilo prisrčno.

* * *

Na božični večer pred mrakom je zazvonilo. Tedaj je rekel Anže Rink, sedeč pri Helerju za pečjo ob pletoči Helerjevi teti:

»Teta, za priliko vas bomo prebrali v nedeljo, da je bila žena, ki je napletla za devet shramb nogavic, pa ni imela para, da ga obuje. In da je Tolminska dežela ta predica, bomo rekli.«

Teta je zamrdala s suho brado, Heler se je nasmešnil nad šestič toplanim škornjem. Anže je vprašal:

»To bi rad vedel, od česa vidva živita. Od nogavic?«

Heler je sklonil glavo niže, teta je potegnila godrnjavo mače ob sebi bliže. Tedaj je Anže vstal:

»Pojdem,« je rekel, »sem zajcú nastavil, se morda ujame uhač, za božji praznik.« In je šel.

In otroci so rekli:

»Jutri bomo jedli meso?«

»Meso!«

»Mešo!« je rajal najmlajši. Anže se je ozrl po ženi in je šel. Ob desetih se je vrnil z mesom.

»Zajček, uhač!«

In v praznik božji so sedeli za obedom Anže z ženo in devet otrok. In mali so si prste lizali. Anže pa je zamiževal, ko je požiral...

S Helerjem pa sta si postala nekam tuja in nezaupna in sta se zbadala:

»Od nogavic živita s teto?«

»In ti od zajcev?«

»Zaradi tete, ki je stara,« se je opravičil Heler.

»In jaz zaradi otrok, ki so mladi,« je odvrnil Anže. In sta dočakala oba nekaj boljših časov in se skrivnostno spominjala zime, ko sta nastavljala vaškim mačkam.

* * *

Nad Ljubinjem je stal človek, oblečen v dolgo crno suknjo, obut v kmečke škornje, slok, trd v obraz in bled. Zarja mu je ležala v očeh, krvava nad Kolovratom, in ga slepila. Pod njim je ležala modrina globeli kakor tiho turobno jezero, začarano. Tedaj se je vzbudilo v globeli, zazvonilo delopust: zaklical je sveti Urh, Devica na Ilovici, sveti Maver in sveti Miklavž...

Sloki mož je zdrknil na kolena in molil, obraz v zarji. In ko je molil, je videl, da je rastlo iz zarje. On je molil:

»Duši očetovi in dušam njih, ki so umrli za pravico, daj mir, daj nebesa!«

In je videl skozi solze, da je vzrastla s trnjem zasenčena glava iz zarje, kakor goreča, z valjučimi na rame lasmi, in navzdol strmeča z očmi: neskončna prikazen od neba, toneča in gubeča se v modrino globeli.

Štefan Golja, podmelški župnik, je udaril z glavo ob tla in vzkliknil:

»Kristus, sin človekov!«

Ko pa je dvignil glavo, je bila zarja ugasnila in ni videl nič več...

* * *

Skoro devetdesetleten je umrl razvpit ogljar v tolminskih hribih, o katerem so govorili, da je

zapisan hudiču in da je živel dolgo let v divjem zakonu z nekako Matkovo iz Volč. Mlad dijak, poznejši zdravnik Muznik, je bil zašel enkrat v ogljarjevo bajto in odnesel seboj skrivnostne spise. Spise je bil zapustil davno pozabljeni Defacis, Muznik jih je porabil za svojo slovensko pisano homeopatijo. Ime Muznikovo ni pozabljeno, toda njegova knjiga se je izgubila. V letu 1762. pa, ko je umiral v ogljarju nekdanji puntar Peter Duša, je izšla knjiga evropejskim narodom in preobličila lice stare dobe: prvi blisk bližajočega se viharja, ljudskega vstajenja. Rousseaujeva knjiga »Du contrat social« ni pozabljena.

Trideset let.

Izidor Cankar.

»Pod smrtnim grehom ti je pa sploh prepovedano čitati nenravne knjige. Tudi nekaj nenravnih ti moram zaupati: ... Tolstoj: Ana Karenina ...« Tako je pisala »Mladost« v 7/8. letošnji številki. »Ano Karenino« sem vedno smatral za odličen umotvor; ne samo za enega izmed najlepših romanov, kar jih ima zakladnica svetovnega slovstva, marveč tudi za izraz plemenitega npravnega mišljenja. In sedaj pravi »Mladost«, da težko grešim, če berem to knjigo. Kako da smo tako različnega mnenja? »Dom in Svet« obhaja drugo leto tridesetletnico svojega obstoja; minila je doba enega rodu, kar se trudimo s slovstvom, kar pretresamo umetnostna vprašanja. In na čem smo sedaj? Mahnič je pred več ko tridesetimi leti hotel očistiti slovensko slovstveno ozračje, ker se mu je zdelo, da prihajajo vanj kužni miazmi; kakšen zrak je danes v naši lastni hiši? Če je omenjeni roman npravno dober, tedaj ga pač ni mogoče prištevati med tiste knjige, ki jih indeks prepoveduje, in pisatelj »Mladosti« je morda mislil samo na svoje mlade in najmlajše bralce. Kako da je potem zapisal tako splošno trditve? Še enkrat bomo morali premotriti razmerje slovstva in slovstvenika do mladine.

To vprašanje se je slučajno sprožilo, ko sem objavljaj letos v »Dom in Svetu« Gregorčičeva pisma Gruntarju. Omenil sem tam, da je l. 1882. v »Slovincu« nekdo obsodil prvi zvezek Gregorčičevih pesmi tudi zaradi tega, ker je menil, da so »nežni mladini nevarne«. Poezijam je ta ocenjevalec očital tudi nenravnost, pa ne po pravici; pozneje se je pokazalo, da je ta očitek krivičen. Pomniti je torej, da je kritik obsodil npravno dobro ali vsaj

indiferentno knjigo, ker bi utegnila mladini škoditi. Ob tem dogodku, ki je tako dobro znan in ki je svoj čas zelo razburjal slovensko javnost, se mi je zdelo prav zapisati nekaj načelnih besed o razmerju slovstvenega kritika do mladine. Pred očmi sem imel naslednja dejstva: 1. Umetnostna in pedagoška kritika se mnogokrat zamenjujeta, ne morda toliko od kritikov, kolikor od občinstva, ki večkrat meni, da je s pedagoško obsodbo kakega umetnostnega dela izrečena tudi umetnostna sodba. 2. Ob nekaterih velikih pojavih v zgodovini slovenske književnosti je bila naša pedagoška kritika tako glasna, da umetnostna ni prišla do besede, kar je kulturna škoda; kasnejši umetnostni kritiki so morali marsikaj dostavljati in popravljati. Razen tega je bila včasih napačna, in ker je našemu občinstvu že ta sodba zadostovala, smo upravičeno vzbujali videz, da nam ni za lepo književnost. 3. Skusil sem, kako je sedanjemu slovstvenemu kritiku mnogokrat težko pisati pravično oceno, in sicer ne samo o npravno slabem, pa umetnostno dobrem delu (ker se bralcem zdi, da kritik odobruje tudi nenravna umetnikova načela, če hvali njegovo umetnost), ampak tudi o delu, ki je npravno dobro ali indiferentno, pa mladini neprimerno, ker mnogi smatrajo pohvalno oceno kot brezpogojno priporočilo. Isto težavo je čutil kritik, če mu je bilo pravično poročati o (tudi npravno) dobri knjigi pisatelja, o katerem je bilo sicer znano, da ni krščanskega svetovnega nazora; očitalo se mu je, da s hvalo te ene dobre knjige zavaja mladino k veri v pisateljev življenjski nazor, ki se je v drugih delih pokazal kot zmoten. — Ni vse, kar trdim zgoraj, bilo vedno for-